KĀVYAMĀLĀ.

A collection of old and rare Sanskrit Kāvyas, Nāṭakas, Champūs, Bhāṇas, Prahasanas, Chhandas, Alañkāras &c.

Part XIV.

EDITED BY

PAṆḌIT DURGĀPRASĀDA

AND

KĀS'ĪNATH PĀNḌURANG PARAB.

Second Revised Edition

PUBLISHED BY

PĀNDURANG JĀWAJĪ,

PROPRIETOR 'NIRNAYA SĀGAR' PRESS,

BOMBAY.

1938

Price 1 *Rupee.*

॥ श्रीः ॥

काव्यमाला

नाम

नानाविधप्राचीनकाव्यनाटकचम्पूभाणप्रहसन-
छन्दोलंकारादिसाहित्यग्रन्थानां संग्रहः ।

चतुर्दशो गुच्छकः ।

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितव्रजलालसूनुना पण्डित-
दुर्गाप्रसादेन, मुम्बापुरवासिना परबोपाह्व-
पाण्डुरङ्गात्मजकाशिनाथशर्मणा च
संशोधितः ।

द्वितीयं संस्करणम् ।

स च

मुम्बय्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी इत्येतैः,
स्वीये निर्णयसागराख्यमुद्रणयन्त्रालये मुद्रयित्वा प्राकाश्यं नीतः ।

शाकः १८६०, खिस्ताब्द: १९३८.

मूल्यमेको रूप्यकः ।

अनुक्रमणिका।

काव्यमाला।

काश्मीरकमहाकविश्रीकह्लणकृतम्

अर्धनारीश्वरस्तोत्रम्।

भाले वह्निशिखाङ्कितं दधदधिश्रोत्रं वहन्संभृत-
    क्रीडत्कुण्डलि जृम्भितं जलधिजच्छायाच्छकण्ठच्छविः।
वक्षो बिभ्रदहीनकञ्चुकचितं बद्धाङ्गनार्धस्य वो
    भागः पुंगवलक्ष्मणोऽस्तु यशसे वामोऽथवा दक्षिणः॥ १॥

वामे साञ्जनमक्षि दक्षिणदिशि श्यामायमानो गलः
    पाणौ तिष्ठति दर्पणोऽत्र मुकुटेऽमुत्र स्थितश्चन्द्रमाः।
तन्मातेयमयं पितेति सुचिरात्सप्रत्यभिज्ञः शनै-
    र्यस्योत्सङ्गमगाद्गुहो भवतु वः प्रीत्यै स गौरीश्वरः॥ २॥

मुग्धेभाजिनमस्य कुम्भकुहरे मुक्ताः कुचाग्रोचिताः
    किं भालज्वलनेन कज्जलमतः कार्यं तवाक्ष्णोः कृते।
सधाने वपुरर्धयोर्भगवतोरित्थं निषेधेऽप्यहेः
    कर्तव्ये प्रिययोत्तरानुसरणोद्युक्तो हरः पातु वः॥ ३॥

विहितमजगोशृङ्गाग्राभ्यां धनुर्घटितं तथा
    नरकरटिनोर्देहार्धाभ्यां गणं प्रतिगृह्णतः।

---

१ सुप्रसिद्धोऽयं कविवरः खिस्तद्वादशशताब्द्यामेनं ग्रन्थं प्रणिनिनाय अधिक त्वेतद्विषये Dr M. A Stein, Ph, D, महाशयवरविरचितराजत-रङ्गिणीभूमिकातोऽवसेयम्.

द्विविधरचनाबाल्लभ्याना निधेरुचिता विभो-
जैयति लटभापुभागाभ्या शरीरविनिर्मिति ॥ ४ ॥
नेद पर्णसमीरणाशनतपोमाहात्म्यमुक्षोरगौ
पश्यैतावत एव सप्रति कृतौ तन्मात्रवृत्ती बहि ।
प्रेम्णैवार्धमिद चराचरगुरो प्रासेयमात्मस्तुती-
रित्थ देववधूमुखाच्छ्रुतिसुखा श्रृण्वत्यपर्णानतात् ॥ ५
काप्येतेषु रुचि कचेषु फणिना पुस्कोकिलस्येव ते
गोभि कण्ठतटस्य हृष्यति पुरो दृक्पश्य चक्षु श्रुते ।
सधानेऽभिनवे मिथो भगवतोर्जिह्वा पृथक्स्पर्धिनी
भिन्नार्थौ सदृशाक्षरामपि वदन्त्येव गिर पातु व ॥ ६
दातु वाञ्छति दक्षिणेऽपि नयने वाम कर कज्जल
भौजग च भुजेऽङ्गद घटयितु वामेऽपि वामेतर ।
इत्थ स्व स्वमशिक्षित भगवतोरर्ध वपु पश्यतो
साधारस्मितलाञ्छित दिशतु वो वक्त्र मनोवाञ्छितम्
गाढालिङ्गन मङ्गल भवतु ते स्वस्त्यस्तु वश्चाटव
किं ब्रूम प्रियया विलासकलह श्रद्धेय एवासि न ।
इत्युक्ते निबिडप्रवासचकितैर्यावद्गणै स्थीयते
सघट्ट शिवयो. स तावदधिकस्पष्ट शिवायास्तु व ।
तदर्धनारीश्वरमूर्धरत्नमर्ध विधोरस्तु समृद्धये व ।
यदद्रिकन्यावदनातिरिक्तद्वितीयभागभ्रममातनोति ॥ ९ ॥
तद्वीतव्यतिरेकमद्रितनयादेहेन मिश्रीभव-
न्निष्प्रत्यूहमिह व्यपोहतु वपु स्थाणोरभद्राणि व ।
वेण्या भोगिवधूशरीरकुटिलश्यामत्विषा वेष्टिता
जूटाहेरपि यत्र भाति दयितामूर्त्येव पृक्ता तनु ॥ १

प्रौढा· कञ्चुकिनो जरद्वृषवर कुब्जस्तुषारद्युति-
नित्यासोऽपि बहिष्कृतः परिकर सोऽय समस्तोऽप्यहो ।
अर्धाद्यद्वसतीकृताद्भगवता चारित्रचर्याविदा
सा भिद्याद्दुरित चराचरगुरोरन्त पुरं पार्वती ॥ ११ ॥
लीलोद्यानवनश्मशानगमने स्वेच्छापराधीनयो.
सम्यक्साम्बरतादिगम्बरदशासव्रीडनिर्व्रीडयो ।
पर्याप्तातुलरामणीयकमहाश्रीभैरवाकारयो
क्षेम व शिवयो समासमदृशोर्दिश्यादचिन्त्य वपु ॥१२॥
चूडेन्दोरिव रोचिषा मुकुलित वातायनाभ श्रिय
पानार्थं परिषेवित मधुकराकारै कुमारानने ।
औन्नत्यादधिवास्य वक्त्रपवनैर्घ्राणोपयोगीकृत
कस्योरोजसरोजमस्ति न मनस्तोषाय गौरीशयो. ॥ १३ ॥
अर्धं स्निग्धविमुग्धमिद्धहुतभुग्दिग्ध तथार्धं जग-
त्पायादीश्वरयोस्तदक्षि तिलकस्थानस्थित वीक्ष्य यत् ।
क्रीडाकर्मणि कार्मुक करतले कर्तुं किरीटेन्दुना
सोत्सेकश्च निरुत्सुकश्च युगपद्देव· स्मरो जायते ॥ १४ ॥
व्याला वायुभुजस्तृणेढि च तृणान्युक्षा बुभुक्षातुरो
निष्कौपीनपट कुटुम्बभरणो कि त्वस्मि चिन्ताकुल ।
दौर्गत्यादिति पिण्डमेकमकरोद्गौरीशरूपेण यो
यश्चाभीष्टफलप्रदस्त्रिजगत. कस्मैचिदस्मै नम· ॥ १५ ॥
ज्याघोषैर्बधिरीकरोति ककुभो बाहू मुहुः पश्यति
स्वस्य स्वेन विकत्थते रचयति प्रोच्चैस्तरा तर्जनीम् ।
यस्मिन्केवलमेव केलिरभसाज्जातेऽर्धनारीश्वरे
वीरंमन्यतया स मन्मथभटो वातूलितस्त स्तुम ॥ १६ ॥

वपुःखण्डे खण्डः प्रतिवसति शैलेन्द्रदुहितुः
 शिरःखण्डे खण्डेन्दुः स्वयमपि विभुः खण्डपरशुः ।
तथापि प्रत्यग्रं शरणमुपयातं प्रति विभो-
 रखण्डो व्यापारो जयति करुणाया विजयते ॥ १७ ॥

प्रेमार्धं वपुषो विलोक्य मिलितं देव्या समं स्वामिनो
 मौलौ यस्य निशापतिर्नगसुतावेणीनिशामिश्रितः ।
आस्ते स्वाम्यनुवर्तनार्थमिव तत्कृत्वा वपुः खण्डितं
 देयाद्वद्वयभावना स भगवान्देवोऽर्धनारीश्वरः ॥ १८ ॥

इति महाकविश्रीकह्लणप्रणीतमर्धनारीश्वरस्तोत्रम् ।

श्रीकवीन्द्रबहादुरश्रीलेल्लादीक्षितविरचितम्[1]

आनन्दमन्दिरस्तोत्रम् ।

वृन्दारकावलिकिरीटमणिप्रकाश-
 नीराजिताङ्घ्रियुगला कमलायताक्षी ।
शोणाम्बरावृततनुर्निजभव्यभूमि-
 श्रीसंकटाद्य विकटावतु संकटान्नः ॥ १ ॥

[illegible]तलस्थललनाजनाली-
 पूजासमाजनविभासितभव्यमूर्तिः ।
तत्पद[illegible]वसतां विदुषां नतानां
 श्रीसंकटा भगवती भविकाय भूयात् ॥ २ ॥

---

१ [illegible]दीक्षितः १८५९ वैक्रमे (=१८०२ खिस्ताब्दे) स्तोत्रमि- रचितवानिति चरम[illegible]. २. अस्य च स्तोत्रस्यैकमेवैकादश [illegible].

त्वत्पादपद्मविनतस्य न तस्य कस्य
सकष्टसंलपनमस्तमियात्समस्तम् ।
पूर्णेन्दुसुन्दरतराम्बिकचन्द्रिकाभ्या
कां यान्ति हन्त गतिमाशु न वा तमांसि ॥ ३ ॥

देवि त्वदीयपदपङ्कजसेवकाना
का नाम सम्भवभवोद्भवतापभीः स्यात् ।
किं चात्र चित्रमधिक सरति स्मृतेऽपि
तापस्तु तद्धृदि यदा नितरां विलग्नम् ॥ ४ ॥

देवि त्वदीयवरकार्यविधानसिक्तः
सिक्तः स किं न सुधया सदृशा भवत्या ।
बालेऽपि मय्यविनयेऽपि नवेऽपि मातः
किं ते पुनः सङ्कुचिता न दयार्द्रदृष्टिः ॥ ५ ॥

त्वद्भक्तिभावविभवेऽप्यभव न भव्यः
श्रीभूतभूपभविकाद्भुतभागधेये ।
बालोऽपि बालधिषणोऽपि च बालिशोऽपि
नो संकटेऽथ विकटे किमय दयार्द्रः ॥ ६ ॥

त्वच्छक्तिरेव कवने मनने सतीमा
क्षीणा घने निधुवनेऽप्यवने वनेऽपि ।
सैवासि मा किल विलोक्य दीनदीन
हीन वियेन्दुसदृशा सहसा चकोरम् ॥ ७ ॥

प्रातर्नटन्नलिनकान्तिधराम्बराका
पूजासभाजितसमुल्लसिताननाम् ।
शोणाम्बरा स्फुरदलेर्दिगिव प्रकामं
काम तनोतु निरुतं मम संकटा सा ॥ ८ ॥

नानावतारचरितैर्भुवि भक्तकार्य
धुर्यं मुदा कृतवती भवती भवानी ।
मा बालक निजनवस्नुषया विधाय
मातर्वियोगिनमिद तव कि नु योग्यम् ॥ ९ ॥

श्रीसंकटे भगवति स्फुटसकटान्न
त्व पाहि पाहि परिपाहि भवानि पाहि ।
वन्द्यैः कवीन्द्रतिलकै किल कीर्त्यते ते
रात्रिंदिव यदिह नाम तु सकटघ्नी ॥ १० ॥

बद्धाञ्जलिस्त्वदुपकण्ठमकुण्ठकण्ठ-
मुत्कण्ठितस्तु कथयामि महाप्रमादी ।
बालस्तवैव च वधूश्च जनी तवैव
सङ्गेन ते कथमये हृदय दयार्द्रम् ॥ ११ ॥

लोकेऽपि चेन्नु तनयस्तनुते प्रमादा-
द्यद्यन्यथा विरहिण स्नुषया न माता ।
त्व तत्कथ वितनुषे स्नुषया वियोग
योग च मामतिदये कथयात्र मात ॥ १२ ॥

ते सकटेऽद्य विकटे निकटे भवानि
बालास्तवैव विलसन्ति तवैव वध्व ।
तॉल्लालयस्यथ न मां किमहं दृशोस्ते
रम्य· पुर· समभव न भवन्महागाः ॥ १३ ॥

नित्यास्यथो विभुरसीश्वरभागधेये
चञ्चच्चराचरचरित्रविचित्रभित्ति. ।
तस्मान्ममापि हृदये सदये स्थितासि
मातर्मयीह कुपितासि. स्मात्क्यामि ॥ १४ ॥

दीनान्सदा दितिसुतान्सितदन्ति हन्त
हन्तु मुदादितिसुताः प्रभवन्ति शक्ताः ।
शुम्भादिकेष्वतिबलेषु विजृम्भितेषु
कोऽन्यो विनात्र भवतीं प्रभवेच्छरण्यः ॥ १५ ॥

भूपेषु भूतिविभव भवभागधेये
त्वं बिभ्रती भविकमद्भुतमातनोषि ।
दीनेषु हीनसदृशेषु च मादृशेषु
स्निग्धां सुधांशुसदृशं न दृशं तनोषि ॥ १६ ॥

इन्दिन्दिरप्रचलसुन्दरवृन्दनन्द-
दिन्दीवरालिसदृशा स्वदृशाप्यमन्दम् ।
त्वं मां विलोकय पुरंदरवन्दनीये
कोऽन्यः प्रनन्दयति चन्द्रमृते चकोरम् ॥ १७ ॥

उत्तुङ्गरिङ्गदुरुगाङ्गतरङ्गसङ्ग-
भङ्गीविभासिततनुः सदनङ्गदङ्गी ।
काशीविलासवलिता हरतां मदन्तः-
संतापसंततिमियं नितरां समन्तात् ॥ १८ ॥

कान्ताजनार्पितहिरण्मयकुम्भधारा-
साराभिषेकिततनुर्वितनुद्विषः स्त्री ।
कर्पूरपूरसरदर्चिसमर्चिताङ्गी
भङ्गीकरोतु मदभव्यभरं भवानी ॥ १९ ॥

वृन्दारकेन्द्रकरचञ्चलचामराली-
चञ्चच्चलच्चिकुरचारुचरित्रचित्रा ।
लोकेशकेशवलसच्छयचन्द्रवृन्द-
नीराजिता नगसुता महिता मुदे स्यात् ॥ २० ॥

वृन्दारकालिमुकुटालिमिलन्मसार-
माणिक्यमञ्जुमधुपाञ्चितपादपद्मा ।
पद्मालया करगचामरवीज्यमाना
मानाय मे भवतु सा गिरिजासमाना ॥ २१ ॥

नायाति ते हृदि दया सदयेऽपि मात-
रद्यापि मे मनसि तत्कुतुकं चकास्ति ।
आलोक्य रोदनपरं तनयं न कस्या
स्वान्ते समुल्लसति सान्द्रदया नु मातुः ॥ २२ ॥

मातर्भवानि शुभवाणि भवानि नम्र
कमस्त्वदङ्घ्रिनलिनाञ्चितचञ्चरीकः ।
चञ्चच्चराचरविचित्रचरित्रचारु-
चूडेव लोकयसि मां न विलोलदृग्भिः ॥ २३ ॥

आलोक्य रोदनपरं तनय नव स्व
का वा भवेन्न जननी जनिताङ्कपालिः ।
दृष्ट्वापि मामपि रुदन्तमनन्तमन्तः-
कान्ताकृपापि न कथं समुदेति मातः ॥ २४ ॥

सिद्धेश्वरि त्रिभुवनेश्वरि सिद्धसंघ-
संपूज्यपादकमले कमलायताक्षि ।
अन्वर्थतां कृतवती भवती भवानी
सर्वेषु ते मयि कुतो व्यभिचारचारः ॥ २५ ॥

श्रद्धा स्मृतं यदिह सिद्धमुनीन्द्रसंघैः
सिद्धिं ददाति [illegible] ।
गान्धर्वमुख्यविबुधेष्वपि [illegible] सिद्धिं
[illegible] ॥ २६ ॥

चन्दारुवन्द्यसुरवृन्दकिरीटकोटि-
श्रीमन्मसारमणि मञ्जुमिलन्मिलिन्दम् ।
सान्द्राङ्गुलीचलदल नगनन्दिनी श्री-
पादारविन्दमिह नन्दयतादमन्दम् ॥ २७ ॥

आनन्दसुन्दर पुरंदर बिन्दुवृन्द-
सदेह दोलितसुवर्णनवर्णनीयम् ।
मन्दान्मनन्दयतु बालमृणालवाल-
र्किंजल्कपुञ्जजनिमञ्जुलमञ्जुकुञ्जम् ॥ २८ ॥

शाणावलीढितमनोहरहीरकाभा-
सद्भासुरं गिरिभुवो विभवौघभव्यम् ।
सद्भानुभानुनिकरद्युतिदामवामं
काम करोतु निभृतं मम जानुयुग्मम् ॥ २९ ॥

सतापसंततिनिरन्तरतान्तिशान्ति-
कान्त प्रकामकदलीकुलकोमल च ।
श्रीकण्ठकेलिकलनाभवनं भवान्या
जङ्घायुग जरयतु ज्वरमुज्ज्वल मे ॥ ३० ॥

यस्य प्रकाममहिमानममन्दमान-
मालोक्य काञ्चनगिरिर्जडतामवाप्सीत् ।
शैलावलीन्द्रजनुषो निभृत नितम्ब-
भारः स मे भवतु भव्यतराय भूत्यै ॥ ३१ ॥

योऽभून्महामतिमता सदसद्विकल्प-
कल्पः प्रकामरसनाकलनाभिरामः ।
श्रीकण्ठमुष्टिधरणैकविलासशाली
भव्याय मे भवतु भूधरभूवलग्नः ॥ ३२ ॥

यस्मिन्सुवर्णविलसद्द्रवमञ्जुलाभे
वेणीसुमेषु जयमन्त्रलिपिर्विभाति ।
गाङ्गेयगौरतरकेतककान्तिकान्त.
कष्टाद्रिरीन्द्रजनुषोऽवतु पृष्ठभाग. ॥ ३३ ॥

अद्धा धराधरधुरंधरधोरणीन्द्र-
सज्जन्मनो निजजनोज्ज्वलभाग्यभाज ।
रम्भानवोदितदलद्वयसुन्दराभ
पार्श्वद्वय दलयतान्मम दीर्घदु खम् ॥ ३४ ॥

अङ्गाङ्गसङ्गिसुषमाच्छतरङ्गिणीज-
रिङ्गत्तरङ्गविभवद्भमिभावभूता ।
भूताधिपस्य सुदृशो निभृत गभीर-
नाभीनिभा भवतु मे भविकाय भूय ॥ ३५ ॥

लावण्यपूर्णजलनाभि सुवापिकोद्य-
च्छैवालबालशुभमञ्जरिकेव मञ्जु ।
सत्कञ्जगुञ्जदलिमञ्जुललोचनाया
लोमावली कलयतात्कुशल शिवाया: ॥ ३६ ॥

जेतुं शिव स्तननगेषु तपस्यतो या
नि:श्रेणिकेव मदनस्य विभाति हैमी ।
सोपानपङ्क्तिरिव नाभिसरोवरस्य
शैलेन्द्रभुवो वलयतात्त्रिवलीविलासम् ॥ ३७ ॥

वीक्ष्य प्रकामसुषमासमां ययो: श्री-
वक्षोजयोर्हिमगिरीन्द्रजनेर्जनन्या: ।
मूर्ध्नि गजा दधति कुम्भयुगोऽतिदीना
ह्रीणा सदापि तमोहरतां तमान्तौ ॥ ३८ ॥

हेमप्रभौ विमलबालमृणालनाल-
लीलाहरौ सुरुचिरौ गिरिराजकन्या ।
सत्कान्तिकान्तमणिकङ्कणपृश्निपूर्णौ
पाणी शिरीषमृदुलौ तनुता मुद न ॥ ३९ ॥

श्रीकण्ठकण्ठपटलप्रकटा कपाली-
शालीनतोद्गमवती गिरिराजपुत्र्या ।
लीलातता भुजलता तनुता विलास
लेखेव काञ्चनभवा निकषोपलस्था ॥ ४० ॥

स्वर्णाभवर्णशुभशङ्खवरेण्यशोभो
लोभोल्लसद्गिरिशबाहुविलासशाली ।
लेखात्रयेण ललित शिखरीन्द्रपुत्र्या
कण्ठ स कुण्ठयतु तापमकुण्ठनाद ॥ ४१ ॥

रम्भानवोदितलसद्दलमध्यसुप्त-
व्यालीव मञ्जुलविलासकला शिवाया ।
सद्यक्षकर्दमविमर्दमनोभिरामा
वेणी सुवर्णसुषमा महिता मुदे स्यात् ॥ ४२ ॥

यत्साम्यमाप्तुमतुल सुलपस्तपन्ति
सन्मानसे सरसिजानि नतानि तानि ।
ऐन्द्री दिगङ्गणविजृम्भितभानुभानु-
भास्वद्भवानि वदन सदन मुदा न ॥ ४३ ॥

व्योमाङ्गणभ्रमणविभ्रमसंभृताङ्ग
प्राप्यापि पर्वणि शशी स यदीयसाम्यम् ।
पश्यन्यदीयसुषमामसमा क्षिणोति
तत्स्याद्भवानि वदन सदन मुदा न ॥ ४४ ॥

खेदाम्बुसंकुलविलोलकपोलपालि
शालिभ्रमद्भ्रमरकालि विलासवल्यात् ।
तुन्देन्दुबिम्बगतलम्बि भुजगमञ्जु
तत्स्याद्भवानि वदनं सदनं मुदा नः ॥ ४५ ॥

सत्कर्णभूषणसुवर्णमिलन्मसार-
माणिक्यमञ्जुलमयूखविभाभिरामम् ।
स्वर्णाद्रिकीर्णमति पृश्निवरेण्यवर्णं
तत्स्याद्भवानि वदनं सदनं मुदा नः ॥ ४६ ॥

नासासु मौक्तिकमयूखसमूहसान्द्र
निस्तन्द्रचन्द्रकलितं वसुमेरुशृङ्गम् ।
कस्तूरिकाङ्कितमिव स्फुरदिन्दुबिम्बं
तत्स्याद्भवानि वदनं सदनं मुदा नः ॥ ४७ ॥

पञ्चेषु पञ्चविशिखेषु विभावभूता
लीलालसाचलसुमाच्छरमाभिरामा ।
मुक्तावलीवलितमञ्जुलमण्डना सा
नासा विनाशयतु तापमगेन्द्रजायाः ॥ ४८ ॥

वैधेयधुर्यधिषणा निगदन्ति साम्यं
सद्बन्धुजीवकुसुमे न हि यस्य तस्य ।
तत्स्यात्सुधारसभरं यदि सोऽपि तुल्यं
कल्याणमाकलयतादधरः शिवायाः ॥ ४९ ॥

सद्विद्रुमद्रुमदलद्रवदामवामा
निस्तन्द्रचन्द्रकरसान्द्ररमाभिरामाः ।
वज्राब्जोज्ज्वलतमाः शशिमौलिकान्ता
दन्तांशवो विदलयन्तु दुःखम् ॥ ५० ॥

विद्या चतुर्दशतयी चतुरा चतस्र-
श्चञ्चद्विचित्रनिगमान्रुचिरान्दधाना ।
कल्पद्रुमोदितलसद्दलमञ्जुला सा
लास्य गिरा कलयताद्रसना शिवाया ॥ ५१ ॥

भास्वद्विभाकरविभाभरभासुराभं
भीमासुखं समभवद्भवमाप्रभावैः ।
भ्राजत्तदाशु तदलोकि भवेन दृष्ट्वा-
ङ्गुष्ठं तदङ्कि चिबुकं तनुताच्छिवं न ॥ ५२ ॥

सत्कर्णभूषणमणिप्रविकीर्णवर्ण-
श्रेणीसुवर्णकिरणालिवरेण्यवर्णा ।
श्रीमन्मधूकसुषमा गरिमाभिरामा
कालीकपोलपटली तनुताच्छिवं न ॥ ५३ ॥

कञ्जस्फुरच्चपलखञ्जनयुग्ममञ्जु
गुञ्जन्मिलिन्दमिलदम्बुजमञ्जुलं यत् ।
श्रीमन्मसारमणिकान्तिनितान्तकान्तं
काल्याः सदीक्षणयुगं तनुताच्छिवं न ॥ ५४ ॥

जानीमहे मदनदाहविधौ धनुर्य-
त्तस्य व्यशेषमभवत्तदिदं किमत्र ।
दुर्गाभ्रुवोर्जनिमुपेत्य जगज्जयाय
जागर्ति तद्भ्रुकुटियुग्ममिदं मुदे स्यात् ॥ ५५ ॥

राहोर्भयादिव धृतार्धतनुः सितांशुः
शीतांशुशेखररमालिकतामयासीत् ।
तत्रापि यन्मृगमदच्छलतो विभाति
सोऽङ्कः शिवा तदलिकं तनुताच्छिवं न ॥ ५६ ॥

सत्कुण्डलप्रचलमण्डलमण्डिताशु
प्रोद्दण्डखण्डशुभताण्डवमण्डिगण्डौ ।
वर्ण्यौ सुवर्णगणकीर्णवरेण्यवर्णौ
कर्णौ गिरीन्द्रजनुषस्तनुतां मुदं न ॥ ५७ ॥

सिन्दूरपूरपरिपूरितमध्यभागा
श्रीमन्मसारधरणी वसुपद्मरागा ।
सद्भानुभानुनिभृता तिमिरच्छटेव
सीमन्तसततिरगेन्द्रजनेर्मुदे स्यात् ॥ ५८ ॥

नानाच्छरत्ननिकरद्युतिदाम वाम
श्रीहीरकालिसुषमागरिमाभिरामम् ।
मुक्तावलीवलितमैन्द्रधनुः प्रकाम
कामं गिरीन्द्रजनुषः कुरुतात्किरीटम् ॥ ५९ ॥

वर्ण्याङ्गवर्णवरवर्णनवर्ण्यमाना
नानाकवीन्द्रकविताकुललाल्यमाना ।
नन्दन्निलिम्पललनाततिवन्द्यमाना
मानाय मे भवतु शैलसुता समाना ॥ ६० ॥

यस्य प्रभाववशतः कवयामि यामि
यद्यत्करोमि कलयामि भजामि नौमि ।
त्वच्छक्त्यनाप्तनमनाश्चलितुं न शक्तः
शोणं महामहिमशालिमहो नमामि ॥ ६१ ॥

वन्दे सुरासुरकिरीटमणिप्रदीप-
नीराजिताङ्घ्रिकमला हिमशैलबालाम् ।
लक्ष्मीवचो भगवतीकरकेकिपुच्छ-
स्वच्छोच्छलच्चटुलचामरवीज्यमानाम् ॥ ६२ ॥

कुन्देन्दुसुन्दरमुखी करवृन्दसान्द्र-
निस्तन्द्रचन्द्रचयचन्दनचर्चिताङ्गीम् ।
स्वच्छन्दनन्दनवनीसुममञ्जुमाला-
मन्देंदिरामिह नुमो नगनन्दिनीं ताम् ॥ ६३ ॥

ये नाम नाम निगदन्ति नगेन्द्रकन्ये
मन्ये भवन्ति भुवनेषु भवानि धन्या ।
नन्दत्कवीन्द्रकविताकलनैरमन्द-
मानन्दयामि भवतीं न कुत कृपार्हे ॥ ६४ ॥

शोणाम्बरारुणमणिप्रविकीर्णवर्ण-
श्रेणीवितीर्णकिरणा शरणाशरण्या ।
वीणागुणानणुगणक्कणपाणिपूर्णा-
पर्णा सुवर्णकरणा शरणाय मे स्यात् ॥ ६५ ॥

पीयूषपूरपरिपूरितहैमकुम्भ-
धाराभिषेकसुषमागरिमाभिरामा ।
रामा शिरोमहितमण्डनदीप्तिवामा-
कामारिवामवदनास्तु वितीर्णकामा ॥ ६६ ॥

ऐन्द्री दिगङ्गणविजृम्भितमण्डिताशु-
मार्तण्डमण्डलमयूखरमाभिरामा ।
स्याद्दद्धिसिद्धिकरचञ्चलचामरौघै-
रान्दोलिता नगसुता महिता मुदे न ॥ ६७ ॥

वातालिलोललहरीकुललाल्यमान-
जम्बालजालविलसन्नलिनाच्छनेत्राम् ।
चित्राम्बरा जनविचित्रचरित्रचित्रा
वन्दे पवित्रचरिता गुरुगोत्रपुत्रीम् ॥ ६८ ॥

केकिप्रकामकलकण्ठविकुण्ठकण्ठ

.. . . ।

श्रीहाटकाङ्कघटितां तरतुङ्गतुङ्ग-

शृङ्गस्थितां नगसुतां महितां नमामि ॥ ६९ ॥

बालाकुलाकलितचञ्चलचामराली-

वातोर्मिदोलनचला चलवालबाला ।

लीलाकुलाललितबालमृगाङ्कमौलि-

बालामला कलयताद्विपुलं विलासम् ॥ ७० ॥

मालाङ्कुशाभयवरासिसुशक्तिमुद्रा-

पाशाब्जकार्मुकमनोरमबाहुमालाम् ।

मालाङ्किताच्छचरणां शरणान्तराय-

च्छेदान्विता नगसुता कलये विशालाम् ॥ ७१ ॥

क्षुभ्यद्विपक्षवरपक्षसुकक्षलक्ष-

सद्वक्षणक्षणविलक्षणदक्षकक्षा ।

पक्षाश्रितस्वजनरक्षणदक्षिणा सा

दाक्षायणी क्षपयतान्मदपक्षपक्षम् ॥ ७२ ॥

. . क्वतिमञ्जुगुञ्ज-

न्मञ्जीरपुञ्जमृदुसिञ्जितमञ्जुलाभि ।

थथंथथंथथथथं थथथथ्यमित्थ

सञ्चालचालनकलाकलनाकुलाभि ॥ ७३ ॥

तुंतुंतुणुतुणुतुणुमिति नादवर्ण्य-

वीणागुणानुरणनान्वितसञ्जुजाभि. ।

रम्भादिभी रचिततापडवमण्डितान्त्रो-

द्दण्डाङ्गणाङ्कुलगमाय ममास्त्वपर्णा ॥ ७४ ॥

कादम्बिनीचपलमण्डलमण्डिताभा-
मैन्द्रीदिगङ्गणमणिद्युमणिप्रभाभाम् ।
तुन्देन्दुसुन्दरकरोत्करभासुराभा
सभावयामि भविकाय शुभा भवानीम् ॥ ७५ ॥

मुक्ताच्छगुच्छविषदच्छविहारतारा-
गौराशुकाशुनिचयाञ्चितचन्द्रिकारात् ।
सद्वक्रचन्द्रसुषमा शशिमौलिवामा
राकेव सा तिरयतान्मम तीव्रतापम् ॥ ७६ ॥

केशालिशैवलचया सुषमाम्बुपीना
मीनाच्छमञ्जुनयना स्तनचक्रवाका ।
अम्भोजभव्यवदना सरसामला मे
दूरीकरोत्वगसुता सरसी सुतापम् ॥ ७७ ॥

तुङ्गाङ्गभङ्गिनि मतङ्गवरे निषण्णा
शोणाम्बरा रचितकुङ्कुमपङ्करागा ।
सध्येव नीलजलदोपरि राजमाना
मानाय मे भवतु शैलसुतासमाना ॥ ७८ ॥

रिङ्गत्तुरङ्गगतिभङ्गितरङ्गिताङ्गी
पार्श्वस्थितप्रथमचामरवीज्यमाना ।
बन्दीन्द्रवृन्दजयनादनिभाभिरामा
रामा हरस्य वितनोतु तनोर्मुद न ॥ ७९ ॥

श्रीमत्सुवर्णशिबिकोपरि राजमाना
नाकस्थपाणिचटुचामरवीज्यमाना ।
मातङ्गदुन्दुभिघुघुकृतिबन्धुरश्री
सश्रीकमाकलयतादिह मा मृडानी ॥ ८० ॥

२ चतुर्दशगु०

माद्यन्मृगेन्द्रमहिता स न राजमाने
रम्यामरीमुकुटसन्मणिनन्द्यमाने ।
नन्दत्कवीन्द्रकविताभरभासमाने
श्रीविन्ध्यवासिनि कुरुष्व शिव समाने ॥ ८१ ॥

देवि प्रतापतपने तपति त्वदीये
व्यर्थं व्यधायि रविरेष विदग्धधात्रा ।
मत्वेत्यहो नवनव प्रतिभासमर्कं
कुर्वन्ननेन विजिते मनुते शठ स्वम् ॥ ८२ ॥

मातु सुधांशुधवला तव कीर्तिहंसी
याता सरीरुहजने. सदने समाना ।
तेनापि मूर्ध्नि विधृता घनमानदान
तच्चित्रचित्रमधिक हृदि भासते न ॥ ८३ ॥

दैत्येन्द्रवृन्ददलन निजदक्षरक्षा-
पक्षाश्रित किल विलक्षणकान्तिकान्तम् ।
शैलावलीन्द्रजनुष शरणानुकूल
शूल मम क्षपयतात्कलुषद्रुमूलम् ॥ ८४ ॥

कल्पान्तकोपिशिवकायकषायकान्ति-
श्चण्डांशुचण्डकरमण्डलतीक्ष्णधार' ।
कात्यायनीकरकुटीरसरीसृपेन्द्र'
कौक्षेयकः क्षपयतान्मदपक्षलक्ष्मम् ॥ ८५ ॥

शत्रूच्चमात्रगुरुगोत्रविचित्रगोत्र-
चित्रासनैकचतुरा रुचिरा च पर्वा ।
शर्वाम्बुजातनयना करसंनिविष्टा
कष्टान्गदा दलयतान्मम संनिकृष्टान् ॥ ८६ ॥

टाकारतारनिनदेन पलायिताभू-
दैत्येन्द्रवृन्दपृतना दलनापि यस्य ।
चण्डांशुचण्डकिरणोत्कटकाण्डखण्ड
कोदण्डमाक्षपयतादघमण्डल मे ॥ ८७ ॥

श्रीमत्सुवर्णघटितोद्भटसौधमुग्ध-
वातायनागतमरुच्चयलोलचोलाम् ।
तुङ्गामरैर्मृदुमृदङ्गनिनादभङ्गि-
नीराजिता नगसुता महिता नमामि ॥ ८८ ॥

पीयूषपूरपरिपूरितसत्तडाग-
कल्लोललोलकमलोल्लसितामुदाराम् ।
हारावलीवृततनु शुभशारदेन्दु-
गौरा परा सुरुचिरा प्रणमामि ताराम् ॥ ८९ ॥

सौवर्णसौधवलभीगृहराजमाना
नानामरीविधृतचामरवीज्यमानाम् ।
कर्पूरपूरपरिपूरितपात्रवर्ति-
नीराजिता नगसुता महिता नमामि ॥ ९० ॥

स्वर्णाद्रिरम्यशिखरोपरिसस्थिता ता
नम्रामरीमुकुटसन्मणिकान्तिकान्ताम् ।
मन्दारदामकलिता ललिता नितान्त
कान्ता शिवस्य मुदिता महितां नमामि ॥ ९१ ॥

कल्पद्रुमोल्लसितमूलविराजमाना
तत्स्यन्दमानमकरन्दकदम्बसान्द्रा ।
निर्यत्य रागचयपिञ्जरिताङ्गभङ्गी
भङ्गीकरोतु कलुषं नगनन्दिनी सा ॥ ९२ ॥

कैलासशैलशिखरोपरिशातकुम्भ-
  सिंहासनस्थितिमती चलचामरालीम् ।
लोकेशकेशवशिवप्रणुतामशेष-
  लोकालिमूलतिका प्रकृतिं नमामि ॥ ९३ ॥

यन्मायया वृतमिदं भुवनं विभाति
  न स्पन्दितुं किमपि नावृतमेव शक्तम् ।
लोकेशकेशवशिवाः प्रभवः स्फुरन्ति
  यन्माययैव किल तां प्रणमामि मायाम् ॥ ९४ ॥

विश्वं स विष्णुरखिलं जनयत्यमन्द-
  मानन्दयत्यखिलमम्बुजभूः स मोदात् ।
अन्ते हरः स किल संहरतेऽखिलं त-
  द्यन्माययापरिमितां प्रकृतिं नुमस्ताम् ॥ ९५ ॥

सर्वं चराचरमिदं भुवनं विभुर्या
  व्याप्य स्थितासि ललिता महितामिता त्वम् ।
वाचामगोचरतमा विषयः कथं स्या-
  स्तन्मे गिरां चपलतां जननि क्षमस्व ॥ ९६ ॥

या मायया जगदिदं प्रकृतिर्ह्यशेष-
  मुत्पाद्य पालयति संक्षिपति प्रकामम् ।
सा मे कथं नु वचसामिह गोचरा स्या-
  न्मातः क्षमस्व चपलत्वमिदं शिशोर्मे ॥ ९७ ॥

ब्रह्माण्डखण्डभवनानि लसन्ति यस्या-
  स्तोयेषु बुद्बुदकुलानिव चञ्चलानि ।
सा मे कथं नु वचसां विषयः परा स्या-
  त्तन्मे क्षमस्व गदितं तनयस्य मातः ॥ ९८ ॥

यज्जृम्भते यदिह भाति विभाति रामं
तत्तत्परीतमिह भाति तवैव शक्त्या ।
तस्मान्मृडानि रचिता वचनैस्त्वदीयै-
र्मातस्तव स्तुतिरियं कृपया गृहाण ॥ ९९ ॥

अद्धा व्यधायि बहुधा विगताधिबाधा
राधा त्वया कुतुकिता न च धारणा मे ।
किं ते कुतूहलमभूत्प्रकटादकोप-
शुम्भादिदम्भदलने सुररक्षणे च ॥ १०० ॥

आनन्दमन्दिरमिदं स्तवनं मृडान्या
मोदात्कृतं किल कवीन्द्रबहादुरेण ।
भक्त्या पठेत्प्रतिदिनं सुकृती मुदा यः
सायुज्यमद्रिजनुषः शुभमाप्नुयात्सः ॥ १०१ ॥

आनन्दमन्दिरमिदं स्तवनं भवान्याः
स्वानन्दतोऽरचि कवीन्द्रबहादुरेण ।
लल्लाख्यदीक्षितवरेण सुधीश्वरेण
बान्धोकरेण चतुरेण मनोहरेण ॥ १०२ ॥

अङ्कपञ्चाष्टचन्द्रेऽब्दे मास्याषाढे कुजे तथा ।
षष्ठीदिने शुक्लपक्षे कवीन्द्रेण कृता नुतिः ॥ १०३ ॥

इति श्रीचिरंतन**मोर्वेणीकरो**पनामकियत्कालाकलित**बान्धोकरो**पनाम**काशी**-स्थमहाराष्ट्रभारद्वाजगोत्रपण्डितेन्द्रकवीन्द्रश्रीमच्छ्री**शंकरदीक्षित**पौत्रपवित्र-विचित्रचरित्रचित्रितश्रीमच्छ्री**लक्ष्मणदीक्षित**पुत्रश्रीकवीन्द्रबहादुर-**लल्लादीक्षित**विरचित**मानन्दमन्दिरस्तवनं**
संपूर्णतासरणिमफाणीत् ।

श्रीमद्रामभद्रदीक्षितविरचितो

विश्वगर्भस्तवः[1] ।

(जानकीजानिस्तोत्रमित्यपरनामकः ।)

वेधोविष्णुमहेशवासवमरुद्वह्न्यर्कचन्द्रादयो
यस्याज्ञां परिपालयन्ति शिरसा देवा नमोवाकिनः ।
सत्यानन्दचिदुज्ज्वलप्रकृतये सर्वाधिपत्यस्पृशे
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १ ॥

यं सर्वाण्यनुभान्ति भान्तमखिलं यद्भाभिरुद्भासते
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु स्फुरति यः साक्षी चिदात्मा परः ।
यं ज्ञात्वा व्यसनं तरन्ति जगदित्यास्ते यदज्ञानत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २ ॥

दृष्टे यत्र परावरे च हृदयग्रन्थिः स्वयं भिद्यते
छिद्यन्ते चिरवासनापरिणताः सर्वे पुनः संशयाः ।
क्षीयन्ते खलु तत्क्षणं तनुभृतः सर्वाणि कर्माणि वा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३ ॥

येनालम्ब्य चतुर्मुखीं नवजपापुष्पारुणां राजसीं
मूर्तिं कामपि सृज्यते महदहङ्कारादिचित्रं जगत् ।

---

१ 'पुस्तकचतुष्काधारेण लिखितोऽयमथ विश्वगर्भस्तवः. तत्र पुस्तकत्रयमस्मन्मातुलस्य महाराजपुराग्रहारवास्तव्यस्य श्रीमतो नागस्वाम्यार्यस्य ग्रन्थलिप्या तालपत्रे लिखितम्, तुरीयं तु कवेर्वासभूमेः तिरुवशङ्कराख्यस्थलादस्मत्तातपादैः संपादितं प्रेषितं च । तच्च तालपत्रलिखितं ग्रन्थाक्षरैः.' इति श्रीकु[illegible] स्मी[illegible] तञ्जौरनिवासी.

तिर्यग्देवमनुष्यनाकनरकग्रावाब्धिमेघादिभि-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४ ॥
तार्क्ष्येण प्रणत फणीन्द्रशयन श्रीभूमिनीडान्वितो
वैकुण्ठे निवसन्नवाम्बुदरुचिर्य शुद्धसत्त्वात्मिक. ।
शङ्खं चक्रमसिं गदामपि वहन्विश्वत्रय त्रायते
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५ ॥
संवर्तव्यतिषङ्गभङ्गुरकृपां चण्डाट्टहासस्फुर-
द्धिष्ण्यण्डा निटिलाक्षिपावकशिखानिर्दग्धविश्वत्रयाम् ।
शूलोद्भासिकरा पुरा वहति य· शुभ्रा तनु तामसीं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६ ॥
शक्राय ज्वलनाय धर्मपतये रक्षोधिपायाम्भसा-
मीशाय श्वसनाय शर्वसखये रुद्राय धात्र्यै दिवे ।
अर्यम्णे शशिने हराय हरये स्रष्ट्रे परब्रह्मणे
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७ ॥
सूर्याचन्द्रमसोर्महीन्दुसुतयोर्देवासुराचार्ययो-
श्छायानन्दनसिंहिकातनययोर्मूर्त्या च केत्वात्मना ।
मेषादिष्ववतीर्य राशिषु नृणा प्राप्याणि य प्रापये-
त्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८ ॥
सालग्रामशिलासु चण्डकिरणे हृत्पुण्डरीके नृणा-
माविर्भूय यथोचित दिशति य· स्वेष्ट फल भावितः ।
सत्तामात्रतया स्थितोऽपि सकलेष्वर्थेष्वमेयाकृति-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९ ॥
गाढोन्नद्धजटाय पङ्कजदृशे कालाम्बुवाहत्विषे
सव्यासव्यकरात्तचापविशिखायासस्फुरत्तूणये ।

भ्रात्रा च प्रियया च सभवदलंकाराय पार्श्वद्वये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १० ॥
नोपासे कमलासन न कलये नव्येन्दुचूडामणि
नालोके नमुचिद्विष न गणये देवानथान्यानपि ।
मौलौ केवलमार्यदेशिकपदाम्भोजद्वय भावय-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११ ॥
नामान्यष्टशत च यस्य भगवानाचष्ट पत्न्यै शिवो
धाता यच्चरित मृकण्डुतनयाद्द्यापि शृण्वन्स्थितः ।
आ बालादवकर्ण्यते भुवि कृता वाल्मीकिना यत्कथा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १२ ॥
मन्त्राम्रेडनमेव न प्रथमतो यन्त्रार्चने का कथा
शङ्कैवास्ति न दैवतैक्यमनने चर्या ममैतादृशी ।
किं कुर्यामलस. परंतु करुणामव्याजमातन्वते
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १३ ॥
नाधीतं विधिवन्न वा गुरुकुलावासादि चीर्णं व्रत
श्रौतस्मार्तविधिष्वनाचरणमाचारो निषिद्धेष्वपि ।
धर्मापेतधनेन जीवनमिति प्राणान्यधान्युज्झतु
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १४ ॥
समूर्च्छत्कफरुद्धमार्गविलुठत्प्राणाभिघातत्रुट-
न्नाडीविश्लथसन्धिबन्धसुदृढारब्धाखिलाङ्गव्यथैः ।
द्रक्ष्यन्ते यमकिंकरा नृभिरिति श्रुत्वा तदप्राप्तये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १५ ॥
शक्तः किं भिषगेष भेषजमिद सिद्ध्येत्किमेषा रुजा
किं वार्येत पुरेव किंन्वहमपि स्यामित्युदारस्पृहः ।

अप्राप्यैव मनोरथ निपतति प्राणीति निर्वेदत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये॥ १६ ॥
सायं प्रातरहर्निशेति समये गच्छत्यनालोचिते
प्रत्यासीदति जीविताविधिदिने काले कटाक्षोन्मुखे ।
कि धैर्यं क्व कुतूहल तनुभृतामित्यन्तरालोचय-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १७ ॥
नेक्षन्ते गतिमायुष स्वमुदरं पुष्णन्ति जाल्मा. परं
लोके पाणिपद प्रसार्य रदनानुद्घाट्य मुञ्चन्त्यसून् ।
कस्तेषा पशुभिर्विशेष इति मा भूव तथेति स्वय
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १८ ॥
आसन्ने पतने तनो क्व दयिता क्व भ्रातरः क्वात्मजाः
क्व स्निग्धा क्व महीपतिः क्व गुरवस्ताप तदापोहितुम् ।
तावद्योऽवतरन्हृदि क्षपयितु शक्नोति सर्वां शुच
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १९ ॥
कत्यत्रामृषत क्षितौ कति मरिष्यन्ति म्रियन्ते कती-
त्यालोच्यैवमिवात्मनोऽपि वपुष पाते शुचं भाविनीम् ।
उद्वेगेन गरीयसा तरलित स्वामिन्दयस्वेत्यह
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २० ॥
कत्यार्या कति पण्डिता' कति महीपाला कति श्रोत्रियाः
कत्याचारजुष' क्षितौ कवलिता. कालेन घोरात्मना ।
सम्प्रत्येष गत. क्व विसरति किं भीतोऽस्मि तस्मादत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २१ ॥
भो गृह्णीत विनह्यत प्रहरत क्लिश्नीत मा मुञ्चत
द्वेधा दारयतेति घोरवचनैर्भ्रूभङ्गभीमाननैः ।

मा भूवं यमकिंकरै कृतभयो देहान्त इत्याशया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २२ ॥
पन्था शर्करिल प्रतप्तसिकतस्तीक्ष्णोन्मिषत्कण्टको
विध्यत्सूचिनिभास्यदशमशक कुप्यद्दशत्कुक्कुर ।
यस्यास्ता नगरीं यमस्य मनुजैर्गम्या निशम्याकुल-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २३ ॥
नान्नं नाम्बु न वाहन न वसु न च्छाया न शीतानिलो
यस्मिन्नास्ति घनातपोष्णसिकतोदन्याशनाध्याकुले ।
तं प्रेतेशपुरीपथं प्रविशता बाधामलब्धुं नृणा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २४ ॥
याता येन जडा, प्रसन्नमतयो लुब्धा वदान्या भटा
राजान पिशुना परोपकृतयो मूकास्तथा वाग्मिन ।
गन्तव्य नियमेन त यमपुरीमार्गं स्मरन्साध्वसा-
त्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २५ ॥
यत्रास्ते मलमूत्रपूयरुधिरप्राया विगाढु नदी
पर्यङ्कः शयितु हुताशनमयस्तप्तायसस्त्रीसख ।
कस्तामिच्छतु चेतसापि नगरीं याम्यामतस्तद्भिया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २६ ॥
नीतास्ता नरक नृणां यमभटैर्भीमैर्गृहीत्वा दृढ
हा किं पापमकारि हा न विषहे हा घ्नन्ति हा का गति ।
इत्याक्रन्दितघोरमन्तकपुरं मे मास्तु पाहीत्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २७ ॥
[illegible]रेषु दशति त्रासेन हृन्मर्मणि
[illegible] कथञ्चिता को मे तदानीं दशाम् ।

विज्ञाय स्वयमेव तावदभय देहीति याचन्नह
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २८ ॥
यावन्मे न स दुर्दशाविमनसः कर्णान्तमाक्रामति
क्रूर कालकरालकासरगलव्यालोलघण्टाध्वनि ।
तावत्तूर्णमुपेत्य पाहि कृपयेत्यद्यैव विज्ञापय-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ २९ ॥
मूर्धानं मुसलैस्तुदन्ति नयने विध्यन्ति सूचीशतै
सिञ्चन्ति द्रुतसीसक श्रवणयोश्छिन्दन्ति खड्गैस्तनुम् ।
मर्त्याना यमकिकरा इति भिय का वा कथा मे यत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३० ॥
आशाधीशजिदाशरेन्द्रजयिन राम श्रिताना पुरो
धूमोर्णारमणस्य कि भटगणो धूनोतु गुर्वीगदा ।
तेन स्यामहमाश्रितो रघुपति लोकेशमित्युल्लिख-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३१ ॥
कुर्वेऽह सकृदेव च प्रपदन याचे तवास्मीति च
श्रीमानद्य घटेत दातुमभय मे सर्वभूतादिति ।
पर्यालोच्य कथचिदप्यनुगुणीकृत्यातिलोल मन-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३२ ॥
पर्याकृष्य परस्त्रिया परधनादप्यन्तरङ्ग चल
पारुष्याद्विनिवृत्य वाचमनृतादन्यापवादादपि ।
ध्यातु स्तोतुमल भवन्ति कतिचिद्भूमावह केवल
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३३ ॥

१ धूमोर्णारमणस्य यमस्य यमस्य स्त्री धूमोर्णा.

यावच्चित्तमघाद्विकृष्य सुकृते यत्नेन निक्षिप्यते
तावत्तिष्ठदिवात्र धावति पुनस्तस्मिन्गते केवलम् ।
एवं दुर्वशमेव सम्प्रति वशीकर्तुं प्रयस्यन्निदं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३४ ॥
आत्मा श्रेयसि वर्तितोऽपि विषयानेवानुयाति द्रुतं
यत्कीशश्चतुरन्तयाननिहितोऽप्यारोहति क्ष्मारुहान् ।
निग्राह्य यदनुग्रहेण तमिमं शसन्ति सन्तोऽधुना
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३५ ॥
सुप्तं जागरितं स्थितं प्रचलितं भुक्तं तथोपोषितं
किं वक्ष्यामि यदात्मने हितमिहामुत्रापि तन्न स्मृतम् ।
हा हा किं करवाणि साम्प्रतमिति त्यक्त्वा शुचं नन्दितुं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३६ ॥
आजन्माहमिदं दिनावधि गता सा सा दशा स्वप्नव-
त्पश्यामो यदि तत्र तत्र मनसा श्रेयो न किंचित्कृतम् ।
किं वा भावि तथाविधस्य भवतु त्रस्यन्नितो वा परं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३७ ॥
श्रोतुं घ्रातुमवेक्षितुं रसयितुं स्प्रष्टुं च कौतूहला-
दर्थेष्विन्द्रियपञ्चकं तत इतो मामेकमाकर्षति ।
दीनो दीनदयालवे तदधुना पाहीत्युदस्यन्भुजौ
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३८ ॥
कस्मादस्तु वशे मनो यदरिभिः कामादिभिः कृष्यते
जीयन्ते कथमिन्द्रियाणि विषयानन्दप्रवृत्तानि मे ।
प्राच्या वासनया यथैवमभवत्तामेव भङ्क्तुं बला-
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ३९ ॥

कामेन भ्रमति क्षुधा वितपते लोभेन संक्षिप्यते

मोहेनान्ध्यमुपैति माद्यति मदेनेर्षत्यकाण्डे परान् ।

मात्सर्येण च मामक हृदयमित्यस्यैव सशुद्धये

तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४० ॥

धम्मिल्ल शिखिबर्हभाररुचिर पूर्णेन्दुकान्त मुख

वृत्तोत्तुङ्गघनौ स्तनौ कृशतरो मध्यो नितम्बः पृथुः ।

इत्यासक्तमिद वधूषु हृदय मा भूदिति प्रार्थय-

स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४१ ॥

के भृत्या. क इवात्मजा प्रणयिनी का नाम के भ्रातरः

कौ मातापितरौ च के च गुरव क्रुद्धस्य पुसः पुर ।

तत्क्रोधो न भवेद्यथा मम तथा कार्या दयेति ब्रुव-

स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४२ ॥

अग्राह्य वसु गृह्यते प्रभुरससेव्यश्च ससेव्यते

प्राणाश्चेदपि यान्ति यान्त्वतिथये नान्न पुनर्दीयते ।

कुक्षि स्वोऽपि न पुष्यते यदुदयाल्लोभ तमेवोज्झितु

तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४३ ॥

भार्येत्यामिषभस्त्रिका सुत इति प्राक्स्वाधमर्णागत

पिण्ड मांसमय स्वपूर्वसुकृतध्वंसं तथार्थो इति ।

विद्याद्येन त चात्मतत्त्वमथ त मोह जिहासन्नहं

तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४४ ॥

आचारेण च विद्यया च विभवैश्चान्नप्रदानेन च

स्फीतैर्बन्धुजनैश्च किंच यशसा को मेऽस्ति भूमौ सम. ।

इत्याकस्मिकमुज्झितुं निखिलमप्युत्सेकमभ्युत्सुक-

स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४५ ॥

दातारं कृपणोऽयमित्यकुटिलं जिह्मोऽयमित्युन्नतं
नीचोऽसाविति सर्वशास्त्रकुशलं प्रज्ञाजडोऽसाविति ।
इत्थं यो मुखरीकरोति मनुजांस्तं मत्सरं प्रोज्झितुं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४६ ॥

एतत्कृत्यमिदं त्वकृत्यमिति मे तावान्विवेकः कुतः
कामक्रोधविमोहलोभमदमात्सर्योपरुद्धे हृदि ।
तेनाघानि समाचरन्नपि गतिं प्राप्तुं समीचीमहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४७ ॥

दिक्पालेषु दिवस्पतिप्रभृतिषु स्वाकारभेदेषु यो
भूत्वा दण्डधरो ददाति जगतां स्वस्वानुरूपं फलम् ।
पापं नाशय मेऽथवा दिशं दिवं पापात्मनोऽपीत्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४८ ॥

उद्यानोपवनाटवीह्रदसरोवापीतडागापगा-
कूपाराचलनीवृदम्बुदतडिन्नक्षत्रताराग्रहैः ।
आकीर्णं कृमिकीटपक्षिपशुभिः पश्यन्मृषेदं जग-
त्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ४९ ॥

मातुर्गर्भजुषस्ततो निपततो जातस्य सर्वेष्वपि
व्यापारेष्वपटोर्वयस्युपचिते तत्तत्प्रियाकाङ्क्षिणः ।
रुग्णस्यान्तगतस्य या व्यसनिता मर्त्यस्य तामुज्झितुं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५० ॥

विण्मूत्रामिषरक्तभाजि जठरे मातुर्यदालोचितं
जातो दैवतपूजया जनिमृतिक्लेशं विजह्यामिति ।

१. रुग्णस्य व्यथितस्येत्यर्थः.

हा तद्विस्मृतवानपि प्रहितधीः पुण्येन केनाप्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५१ ॥

स्थूलोऽहं प्रथम कृशोऽहमधुनेत्येव शरीरे भव-
न्नात्मप्रत्यय एष शास्त्रविवृते भेदेऽपि देहात्मनोः ।
मामुन्मुञ्चति नेति सम्प्रति तमुन्मुञ्चेयमित्युत्सुक-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५२ ॥

न स्थूलो न कृशस्तथा न पुरुषो न स्त्री न षण्ढस्तथा
नो बालो न युवा न चापि दशमीत्यात्मा[1] यथा ज्ञास्यते ।
कर्तव्या करुणा तथा रघुवरेत्यभ्यर्थनायन्नित-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५३ ॥

चेतः कर्म करोति गर्हितमसौ कर्तृत्वमेतद्गत
निक्षिप्यात्मनि मानवो जडमतिर्भुङ्क्ते कृत तत्फलम् ।
भोक्तृत्वानुदयाय नाहमधुना कर्तेति बोद्धु तत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५४ ॥

वश्यो जाङ्गलिकस्य[2] वानर इव स्वात्मापि यस्य स्थितः
कस्त शास्ति स तिष्ठतु व्रजतु वा निद्रातु जागर्तु वा ।
मा दुर्निग्रहमानस शुभपथेऽवस्थाप्य शाधीत्यह
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५५ ॥

पूर्वे यत्र जना ययुः क्षितितले निक्षिप्य देहान्निजा-
स्तद्गन्तव्यमवश्यमन्तकपुरं स्वेनेति धीरस्ति चेत् ।
कः कर्म प्रतिषिद्धमाचरतु सा नास्तीति तल्लिप्सया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५६ ॥

---

१. दशमी वृद्धः. २. जाङ्गलिको विषवैद्यः

कार्ये[1] कार्यमिह त्वया पितृपते साहाय्यमार्य प्रभो
मा भूवन्मम शोधनाय विधिभि क्लेशा भटाना तव ।
आत्मान परिवापयेयमिति यत्सर्वेश्वरायाधुना
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५७ ॥

सप्ताष्टै कवलै सुपूरमुदरं प्रादेशमात्र वह-
न्विष्वग्भ्राम्यति विश्वगर्भ इव यो वित्तार्जनाकाङ्क्षया ।
सोऽह सम्प्रति देशिकस्य कृपया मोह त्यजन्मुक्तये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५८ ॥

नद्यामस्ति विशुद्धमम्बु विपिने नानादलान्यासते
सन्त्यङ्गी च करौ च किं न सुकरो देवस्य पूजाविधि. ।
प्राप्या तेन भवाब्धितीर्णिरलसस्तत्राप्यह श्रेयसे
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ५९ ॥

एक नालमिद किमुन्नतपदप्राप्त्यै मम प्रायशो
यज्जातोऽस्मि सता कुले रघुपतौ भक्त्या विशुद्धात्मनाम् ।
दुग्धस्योपरि शर्करामिव फल प्राप्तु ततोऽप्युत्तम
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६० ॥

देहोऽय पतितेति[2] बान्धवजनोऽप्याक्रन्दितेति[3] क्रिया
सा सोर्ध्वं चलितेति वर्षशतमप्यैतोपरस्तादिति[4] ।
नाहं[5] वेद्मि न किं तु नित्यवदिदं जानन्निवापि स्थित-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६१ ॥

---

१. इह कार्ये प्राञ्जलित्वकरणे साहाय्य कार्यमित्यर्थं २. 'पतिता' इत्यादि भविष्यति लुट्. ३. 'व्याक्रन्दिता' इति च पाठभेदो दृश्यते ४ 'ऐता' इति आङ्पूर्व इण् गतौ धातु ५ 'नाह वेद न' इति पुस्तकान्तरे.

काका मेचकिता बका धवलिता पारावता धूम्रिताः
कीरा श्यामलिता पयो मधुरितं निम्बद्रवस्तिक्तितः ।
तिन्तिण्याः फलमम्लितं च भुवने येनाखिलेशात्मने
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६२ ॥
कर्णद्रोणरणप्ररूढयशसः पार्थस्य कृष्णे गते
तन्नारीजनतस्करैः परिभवो येनाधिको लम्भितः ।
कर्तोत्कर्षनिकर्षयोस्तनुभृतां कालोऽप्यसौ यन्मय-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६३ ॥
तत्काले निदधाति वारि मधुरं यो नालिकेरोदरे
सृष्ट्वा दर्दुरमश्मगर्भकुहरे वृत्तिं विधत्ते च यः ।
नीरक्षीरविवेचने च पटुतां हंसस्य पुष्णाति य-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६४ ॥
वातः शोषयितुं पयः स्नपयितुं वह्निः प्रदग्धुं पयो-
वाहो वर्षितुमुष्णदीधितिरभिव्यङ्क्तुं पटुर्भाव्यते ।
शक्त्यावेशवशेन यस्य जगतामीशस्य विश्वात्मने
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६५ ॥
तिष्ठत्यप्सु मही त्रिविष्टपमनालम्बेऽम्बरे नाम्बुधि-
र्मर्यादामतिलङ्घते न सवितोदेति प्रतीचीमुखात् ।
स्यन्दन्ते सलिलानि धूमवपुषो मेघाच्च यस्येच्छया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६६ ॥
सृष्ट्वा यस्त्रिदिवं नृणां सुखमयं धर्मं च तस्याप्तये
दुःखैकायतनं विधाय नरकं तस्याप्तये चाप्यघम् ।
यः पश्यन्द्विविधान्नरान्फलयुगं भोक्तॄन्परिक्रीडते
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६७ ॥

१ चतुर्दशगु०

आयुष्यं तरलं हिमाम्बुकणिकां दूर्वादलाग्रच्युता-
स्त्वेत्येव तनुः पुनः कमलिनीपत्रोदबिन्दूपमा।
संपत्तिश्च तडिल्लतेव चटुलेत्यालोच्य शान्तीच्छया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६८ ॥

शश्वत्कर्म चरन्भवन्भव भवेत्येवं म्रियस्व म्रिय-
स्वेत्येव म्रियमाण एष निरयान्हा भुङ्क्ष्व भुङ्क्ष्वेति च।
भुञ्जानो व्यसनं प्रयाति विपुलं तन्मां दयस्वेत्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ६९ ॥

यस्मिन्नावरजौ निशाचरपतेर्भ्रातुः स्वसुश्च श्रवो-
नासच्छेदकृतौ दिगीशजयिनो नाथ श्रितास्तं नरान्।
नेक्षन्ते यमकिंकरा इति विदस्तस्याश्रयाकाङ्क्षया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७० ॥

यत्पातादशुचिर्महीति जनने स्नात्वा निधायानलं
नीत्वा वत्समितं पुनन्ति मनुजा मेध्यं कथं तद्वपुः।
कुर्वंस्तस्य परिग्रहो मम पुनर्मा भूदिति प्रार्थनां
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७१ ॥

यावन्तोपगतेषु जन्मसु पुरा देहाश्च्युतास्तावतां
बुध्या सकलने तु वेद्मि कुणपच्छन्नां समस्तां महीम्।
एवं भावितनूग्रहणज क्लेशं जिहासन्नहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७२ ॥

---

१. 'आयुष्य तरलं' इत्येकस्मिन्पुस्तके.

संयोज्यास्थिचयं जुगुप्सितमिमं बद्ध्वा सिराभिर्मिथो
लिप्त्वासृक्पिशितैस्त्वचा पिदधता धात्रा शरीरं कृतम्[1] ।
एतस्मिन्नतिकुत्सिते चिरमहङ्कारं स्थितं प्रोज्झितुं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७३ ॥

अन्तःस्थं वपुषो यदस्ति पिहितं तच्च त्वचा चेन्मुहु-
र्दण्डेन श्वशृगालकङ्कबलिभुक्सङ्घं नरो वारयेत् ।
इत्याधाय मतिं वपुष्यहमिति ज्ञानं लुनीहीत्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७४ ॥

बाल्यं तद्गतमेव यत्र मनसो मौग्ध्यं तथा यापितं
तारुण्यं च वृथा न यत्र विषया भुक्ता न चीर्णं तपः ।
प्राप्तं वार्धकमक्रियार्हमधुना कुर्यां किमन्यत्पुन-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७५ ॥

मौलिस्त्वत्प्रणतिं[2] करोतु शृणुतां कर्णौ त्वदीयां कथां
वाणी स्तौतु भवद्गुणान्करयुगं त्वामर्चतु प्रत्यहम् ।
पादौ स्तां च भवत्प्रदक्षिणगती कुर्वेऽमिति प्रार्थनां
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७६ ॥

पापान्निन्द्यधनप्रतिग्रहकृतादन्यस्वचौर्योत्थिता-
द्विप्राद्याहतिसंभवात्परवधूगात्राभिमर्शोद्भूतात् ।

---

१ 'लिप्त्वासृक्पिशिते' इति पुस्तकान्तरे 'लिप्त्वा लीढेत्यर्थः' इति च तत्र पुस्तके लिखितम्. पुस्तकद्वये 'लिप्त्वासृ–' इति वर्तते. अर्थश्च पूर्ववत्. तृतीये तु 'लिप्त्वासृक्पिशिते' इति. २ तथा च भागवते—'वाणी गुणानुकथने श्रवणं कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः । स्मृत्यां शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥' इति.

अन्यत्संभवि यत्ततश्च करयोर्मोक्षाभिलाषादत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७७ ॥

केशाः काशनिभाः सिराविषमितं गात्रं गतिर्विक्लवा
चक्षुः श्रोत्रमपाटवं युवतयो नेच्छन्ति चञ्चामिव ।
अस्त्वेवं विषयस्पृहा तु न गलत्यद्धेति तद्धानये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७८ ॥

बाधिर्येऽपि यया नरः पटुनटीगानानि शुश्रूषते
सत्यान्ध्येऽपि दिदृक्षते मृगदृशां तारुण्यलक्ष्मीमपि ।
शान्तावर्पितधीरिह क्षपयितुं तां तामसीं वासनां
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ७९ ॥

दारापत्यसनाभिगोधनगृहग्रामोपवन्यापगा-
कूपाराचलमेघचन्द्रदिनकृत्तारादि दृश्यं जगत् ।
न द्रष्टुं क्षणमुज्झिता तनुमिति ज्ञात्वा भयान्मृत्युत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८० ॥

आरूढं चतुरन्तयानमवनीपालार्पितं किं ततो
भृत्याः सन्ति च किं ततो बहु तथा लब्धं धनं किं ततः ।
मर्तव्ये सति मानवस्य तदहं मृत्योर्भयान्निर्भरा-
त्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८१ ॥

अस्त्यन्नं शुभमस्ति शीतजलमप्यस्ति प्रदाता जनः
शक्या च क्षुदुदन्यया सह निराकर्तुं शरीरे स्थिते ।
त्यक्तेऽप्यत्र तयोः शमाय सुकृते धीः स्यान्ममेतीच्छया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८२ ॥

तैलाभ्यङ्गशुभान्नभोजनदुकूलाच्छादनामोदव-
द्गन्धालेपनपुष्पधारणतरुण्यालिङ्गनाद्यैः सुखैः ।

एतेनापि यदस्ति पातकमिदं दूरीचिकीर्षन्नहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८९ ॥

इष्टं वार्यं वितीर्य ग्रासकवलानिष्टानदत्त्वा दृढं
रज्ज्वाबद्ध्य शिरोधरां च निखिलं दुग्ध्वा पयश्चूषताम् ।
यो दोषोऽस्ति गवां नृणां स न भवेदस्माकमित्युत्सुक-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९० ॥

यान्सर्वा अपि देवता इति जगत्याह श्रुतिः सूरयो
येषामङ्घ्रिरजोभिरङ्घ्रिसलिलान्याहुः पवित्राणि च ।
भक्तिस्तेषु मम द्विजेषु भवतादित्याशिषा[1] प्रेषित-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९१ ॥

यस्याचार्यकमस्ति यस्य गरिमा विद्याविशेषग्रहे
साक्षादीश्वर एष इत्यविशया[2]न्नोपासितव्यः स किम् ।
आसन्योऽयमुपासितव्य इति च प्रत्युद्गव[3] काङ्क्षया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९२ ॥

प्रत्युत्थानमथाभिवादनमुभे यत्रागते निर्यतां
प्राणानां पुनरागमाय विदितं यूनां न यत्कोटिभिः ।
एको यस्तदवैति वृद्धमनिशं तं विश्वसानीत्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९३ ॥

वेश्यावर्तिनि च स्वभर्तरि शुभाचाराहमस्मीति त-
द्भार्या वेत्ति यथा तथेन्द्रियगणेऽप्यर्थान्निषिद्धान्गते ।

---

१. आशिषा इच्छयेत्यर्थः; अङ्घ्रिरजोभिः सहेत्यर्थः. २. 'इत्यविशया' इत्येव पुस्तकत्रयेऽपि; 'इत्यविशयः' इति पुस्तके. ३. प्रत्युद्गव प्रतिगमनम्.

राजाप्युज्झति पोषित वपुरिति ज्ञात्वा तनूमस्थिरा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८३ ॥
घर्मेणोद्भटमारुतेन पयसो वृष्ट्या हिमेनर्तुषु
क्लिश्यन्तेऽह्नि बुभुक्षया निशि तथा स्वापेन कामेन च ।
मर्त्याः खल्विति मर्त्यता मम पुनर्मा भूदितीच्छन्नहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८४ ॥
कोऽह प्राग्जननात्तनूपतनत पश्चाद्भवेय कथ
क प्राप्नोतु दिव च्यवेत नरके को वेति चिन्ता विना ।
आयुक्त सतत निजोदरभृतावप्यात्मन. श्रेयसे
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८५ ॥
शास्त्राण्यप्यधिगत्य मत्सरभृत कुत्सा मिथ कुर्वते
वाञ्छन्तोऽन्यवधूर्वसन्ति विषयव्यावृत्तचित्ता इव ।
इत्थ चेत्सुधियोऽपि का मम कथा तद्दुर्गुणग्लानये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८६ ॥
शुश्रूषा न पितुर्न मातुरपि नो गोब्राह्मणेष्वादरो
नाचार्ये न गुरौ न च स्थविरके विस्रम्भलेशोऽपि वा ।
येषां तेऽपि नरास्तरन्ति निरय यत्र प्रपत्तिं गता-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८७ ॥
स्व गर्भे दधती न या सुखमगान्मासान्दशापि प्रसू-
र्या स्तन्यार्पणदुग्धपायनमुखैर्यत्नैरपासीच्चिरम् ।
यत्तस्यै हितमेतदप्यकृतमित्यस्य क्षयायाहस-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ८८ ॥
सस्नेह सदयं समस्कुरुत मा यो जातकर्मादिभि-
र्व्यापारै पितुरस्य कि कृतमभूत्पथ्यं परत्रोचितम् ।

बुद्धिः स्वं विमलं न वेत्तु मम किं त्वेमां पुनीहीत्यहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९४ ॥

मत्वा साधुरसाविति स्त्रियमपि ज्ञात्वा तदीयां सतीं
स्त्रीपुंसानपि तद्गृहे सुचरितान्निश्चित्य धूर्तानपि ।
भुक्त्वान्नान्यपि दाम्भिकस्य भवने प्राप्तान्यघान्युज्झितुं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९५ ॥

वापीकूपतडागकर्मणि तथैवारोपणे भूरुहा-
मन्धो-गो-वसु-वाससां वितरणे यज्ञक्रतूना विधौ ।
मर्त्यांना हृदय प्रवर्तयति यत्पादाब्जसंसेवन
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९६ ॥

प्राज्ञादप्यधिको जड. सुकृतिनोऽप्युत्कर्षवान्पातकी
पुत्रोऽर्हज्जनकादपि स्तुतिपद बालश्च वृद्धादपि ।
येनार्थेन स यत्पदाम्बुजसकृद्ध्यानेन लभ्या नृणां
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९७ ॥

मल्लीदामसुगन्धिचारुचिकुरा माद्यच्चकोरीदृश
पीनोत्तुङ्गपयोधरा पिकवधूसुस्निग्धकर्णस्वरा ।
हेमाङ्ग्य स्मरगर्विता युवतयो लभ्या यमभ्यर्चतां
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९८ ॥

यत्रानन्दमयं यदाप्य न पुनर्मर्त्यं समावर्तते
यत्र ब्रह्ममहेन्द्रचन्द्रशकलोत्तसा निनंसाभृतः ।
तद्विष्णोः परम पद नियतया लभ्येत यस्यार्चया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ९९ ॥

---

१. अन्धः शब्द सकारान्तोऽन्नवाची

अप्राज्ञेष्वपि पण्डिता इति पुरो य श्लाघया भ्राम्यतो
यस्मिन्विद्वदविद्वदन्तरमतिर्नास्त्येव दातु प्रभो. ।
प्रज्ञानामतिदु सह कलिमहं तं जेतुमेवाञ्जसा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०० ।

आपन्नासनमास्वमध्वरविधेरेषामनर्हं कुल
येषामर्हमभूच्च तुल्यमुभये ते यद्गृहीतैर्द्विजैः ।
याज्यन्ते किमिम भुवे कलिमतस्तस्य प्रहारेच्छया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०१ ।

किं त्वं मे नियता ददासि न भृतिं यः सम्यगध्याप्यसे
निर्णीता भृतिमर्पये न भवते नाध्यापयस्येव य ।
इत्थं यो गुरुशिष्ययो कलहकृज्जेतु कटु त कलिं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०२ ॥

ऊढा नालमिति प्रजासु[1] जनितास्वप्युद्वहन्तीतरा
नाल सेति च गूढमन्यगृहिणीं गृह्णन्ति भोक्तुं नरा ।
इत्युद्दीपयत कले स्मरमपि प्राप्तु जुगुप्सामहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०३ ॥

दौष्ट्य साधुषु साधुतामपि तथा दुष्टेषु मूढेष्वपि
प्राज्ञत्व बत मूढतामपि पुन प्राज्ञेषु यः शसति ।
राज्ञोऽग्रे पिशुन कलौ स नरकी मा भूवमित्युत्सुक-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०४ ॥

संमुह्यन्मनसो मम प्रतिदिन सभाविताना पुन·
पापानामपनोदनाय सुवचे यस्यैव नाम्नि स्थिते ।

---

1. 'प्रजा तु जनपुत्रयो.' इति वैजयन्ती.

भीतिः का परलोकतस्तनुभृता पीडाकरात्पापिना
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०५ ॥

रामेत्युच्चरितव्यमक्षरयुग तच्चापि भक्त्या सकृ-
त्प्राप्या तेन विमुक्तिरेव यदि तज्जानात्यपि ग्लायसि ।
किं वक्ष्ये सुखमास्व देवि रसने स्निग्धौ मम स्त करौ
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०६ ॥

सन्त. पातकतूलचण्डपवनं शंसन्ति यत्कीर्तन
यत्काश्यामुपदिश्य विश्वपतिना मुक्तिर्नृणां दीयते ।
यच्च श्रीशसहस्रनामसदृशं यन्नाम तन्निश्चित
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०७ ॥

सत्यानन्दचिदात्मवस्तुनि रमन्तेऽस्मिन्यतो योगिन-
स्तस्माद्राम इतीदमेव हि परं ब्रह्माभिधत्ते पदम् ।
इत्येवं विवृणोति यौगिकतया यन्नाम विद्वज्जन-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०८ ॥

अध्यारुह्य कवित्वचूतविटपं वाल्मीकिपुंस्कोकिलो
जल्पन्नाम यदीयमद्भुतसुधामाधुर्यधुर्याक्षरम् ।
शृण्वन्तं जनमाशु सघटयति श्रेयं समृद्धिस्त्रिया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १०९ ॥

यस्त्वध्यन्तविचारणैकसुलभो य सर्वलोकेश्वरो
यस्मिन्नायतते स्म राक्षसपतिक्षुभ्यज्जगद्रक्षणम् ।

---

१. 'स्निग्धौ' इत्यत्र 'वश्याविति वा' इति पुस्तकत्रयेऽपि दृश्यते. २ श्रेयः समृद्धिरेव स्त्री युवति· तया इत्यर्थ .

यश्चास्मत्कुलदेवता निरुपमा यस्यैव दीने दया
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११०

कस्माच्चित्प्रथमोपकारमुदितात्कल्याणशीलान्मुने-
र्व्यत्यासोच्चरिते निशम्य गुणयन्पुण्ये यदाख्याक्षरे।
कृत्स्नेऽघेऽपि गतेऽजनि द्विजकुले कश्चित्किरातः पुरा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १११

नित्या न क्रतवः कृता न नितरामर्थास्तथोपार्जिता
भुक्ता न प्रमदा यथोचितरसं का नाम मोक्षे स्पृहा।
इत्थं जन्म निरर्थकं परिणमन्नेतु कथंचित्फलं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११२

कौमारे विहृतं वृथा न किमपि ज्ञातं मदाद्यौवने
दौर्बल्यैकपदे किमस्ति सुकरं प्राप्ते पुनर्वार्धके।
आयुश्च स्रवति क्रमादिति विदन्दैवादहं सांप्रतं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११३

पूर्वेद्युर्यमपश्यमद्य तु न तं पश्यामि यद्भूतले
कालस्यैष न किं कठोरमनसः क्रूरो विहारक्रमः।
इत्थं हन्त विनश्वरेषु मनुजेष्वन्यत्करिष्यामि किं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११४

कायो भ्रश्यति कस्यचित्तु तमनुक्रन्दन्त्यहो बान्धवा-
स्तेषामप्यहह क्षणैः कतिपयैर्भ्रश्यन्ति काया न किम्।

---

१. तथा च भर्तृहरिः—'नारीपीनपयोधरोरुयुगलं स्वप्नेऽपि नालिङ्गितं स्वर्गद्वारकवाटपाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः' इति.

काले खेलति क स्थिरोऽस्तु भुवने दिष्ट्याहमेतद्विदं-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११५ ॥

या पश्यन्त्यतिसुन्दरीमनशने तामेव शोच्याकृतिं
भूतेन ग्रसने दुरीक्षवपुषं रोगे जुगुप्साकृतिम् ।
भीमाङ्गीं मरणे नरा इति विदन्दारैषणां निन्दितां
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११६ ॥

कस्या धर्मपरा मतिर्भवतु का साध्वीं प्रसूता प्रजां
तस्या वा तनुरस्तु लक्षणवती काले कलौ दारुणे ।
तद्दारेषु वृथा परिग्रहरुचिर्यत्तत्फलप्राप्तये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११७ ॥

पुत्रश्चेज्जनित स जीवति न वा जीवन्स कामो न वा
कामो वशकरो न वा स इति यन्मज्जन्ति चिन्तार्णवे ।
मर्त्या यत्तनयैषणा तत इयं व्यर्थेति मत्याप्तये
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११८ ॥

विध्युक्तेन पथा कथापि न नृणा वित्तार्जनस्याधुना
यद्विप्रा अपि धर्ममार्गविमुखा नैवाचरन्त्याश्रमान् ।
राजानश्च धनेप्सवोऽस्तविषयस्त्यक्तुं तदर्थैषणा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ ११९ ॥

राजद्वारि निविश्य राजपुरुषानाश्रित्य रात्रिंदिव
शास्त्रेषु प्रकटय्य पाटवमपि प्राप्ते धनेऽप्यंहसा ।
दायादैरुपभुज्यते तदपि न त्वहो विरक्तु तत-
स्तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १२० ॥

कृच्छ्राच्चेद्धनमर्जितं जनयति ज्ञातिष्वसूया परा
दृष्टिं राजसु दण्डने वधकरं चोरेषु चौर्योद्यमम् ।
गुर्वीमार्जितवस्तु भीतिमसुखा हातुं तदर्थस्पृहा
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १२१

स्वामिन्राम जगत्पते निरुपमत्रय्यन्तवेद्य प्रभो
त्वत्प्रीतिं कुरुतामयं विरचितो मे **विश्वगर्भस्तवः ।**
एतेन स्तुवता नृणामभिमतं देहीति याचन्नहं
तस्मै प्राञ्जलिरस्मि दाशरथये श्रीजानकीजानये ॥ १२२

तस्मै प्राञ्जलिरस्मि सर्वजगता नाथाय पाथोनिधि-
त्वङ्गत्तुङ्गतरङ्गभङ्गुरशरोदन्याय धन्यात्मने ।
पौलस्त्यश्रुतिमण्डलीलटहतालुण्टाकघण्टाकन-
त्कोदण्डाटनये विनम्रमुनये श्रीजानकीजानये ॥ १२३ ॥

दिष्ट्या लब्ध्वापि कल्पद्रुममपचिनुते तस्य पत्राणि भोक्तुं
लब्धायाः कामधेनोरपहरति सकृद्भुक्तभूमार्जनाय ।
संप्राप्त हन्त चिन्तामणिमपि खनति व्रीहिविध्वंसहेतो-
र्मूढोऽय याचते यः किमपि फलमिह प्रीतमीशं रघूणाम् १२[illegible]

हुंकुर्वद्भिरुदञ्चितभ्रुकुटिभिर्मृत्योर्भटैस्तर्जित
देवेन प्रहितस्य दाशरथिना मा त्रातुमाधावत ।
आरोहेदपि किं मम श्रुतिपथं प्राणप्रयाणक्षणे
दिक्कोणेषु विसृत्वरो हनुमतो लाङ्गूलघण्टारवः ॥ १२५ ॥

इति विश्वगर्भस्तव समाप्त ।

---

१ 'ज्ञातु तदर्थस्पृहाम्' इति पुस्तकत्रये वर्तते, 'हातु तदर्थस्पृहाम्' इति चतुर्थे पुस्तके.

इन्दुदूतम्[1] ।

स्वस्ति श्रीणां भवनमवनीकान्तपङ्क्तिप्रणम्यं
प्रौढप्रीत्या परमपुरुष पार्श्वनाथ प्रणम्य ।
श्रीपूज्याना गुरुगुणवतामिन्दुदूत प्रभूतो-
दन्तं लेख लिखति विनयो लेखलेखानतानाम् ॥ १ ॥

यत्र व्योमव्यतिगशिखरेष्वर्हता मन्दिरेषु
मूर्तीर्जैनीर्नयनसुभगाश्चन्द्रशालानिविष्टाः ।
दर्श दर्श विनयविनतोऽधो विमानावतार-
क्लेशं नासादयति निकरो ह्यविद्याधराणाम् ॥ २ ॥

यत्रोत्सर्पच्छिकरकिरणै शोभयन्नभ्रदेशं
साक्षाल्लक्ष्मीवसतिरनिशं राजते राजलोक ।
मेवोरूढत्रिदशनगरस्पर्धयेवाधिरूढं
शैलाग्रण्य कनकनिकषस्निग्धभं पञ्चकूटम् ॥ ३ ॥

यत्रेभ्याना भवनततय काश्चिदद्रेस्तटाग्रं
प्राप्ता काश्चित्पुनरनुपदं सन्ति तासामधस्तात् ।
काश्चिद्भूमावपि भृशवलत्केतव कान्तिदृप्ता
निर्जेतु द्यामिव रुचिमदात्मस्थिता निर्व्यवस्थम् ॥ ४ ॥

यत्र क्रीडोपवनपदवीक्रीडतां नागराणां
विष्वक्तूर्यत्रिकपरिचयप्रीतिमाविष्करोति ।
नृत्यत्केकिमकरसुभगा मञ्जुगुञ्जद्द्विरेफा
वातोद्धूतद्रुमदलततिभ्वानवादित्रहृद्या ॥ ५ ॥

---

१ एतद्ग्रन्थकर्तुर्नाम ग्रन्थदर्शनेन तु स्फुट नोपलभ्यते. पुस्तकमप्यस्याद्य-
न्तरमकमेकं प्रायोऽशुद्धमुपलब्धम्

श्यामं यस्मिन्नुपलरचितं दन्तिनं मत्तरूपं
पुंरूपाभ्यामुपरि कलितं वीक्ष्य शङ्केऽद्रिशृङ्गे ।
उत्तीर्यैतत्पुरमनुपमं स्वर्गलोकादिहेन्द्रो-
ऽद्राक्षील्लोकैरिति विरचितं चिह्नमेतच्चकास्ति ॥ ६ ॥
स्वासुः शुण्डायुध इव मदात्कुण्डलीकृत्य दन्तौ
कृत्वोत्तानावुपलरचितो यत्र हस्त्यद्रिशृङ्गे ।
स्वर्गं जेतुं नभसि रभसादारुरुक्षोरमुष्य
द्रङ्गस्येव स्फुटयति महावीरनासीरभावम् ॥ ७ ॥
तस्मिन्योधाभिधपुरवरे श्रीमदाचार्यपादा-
देशान्मासांश्चतुर उषितो यो विनीतो विनेयः ।
साधुः सैष प्रहरविगमे भाद्रराकारजन्या
प्राचीशैलोपरि परिगतं शीतरश्मिं ददर्श ॥ ८ ॥
दृष्ट्वा चैनं स पुरमगुरुध्यानसंधानलीन-
स्वान्तः कान्तं तमिति रजन्ये स्वागतं व्याजहार ।
सद्यः साक्षाद्गुरुपदयुगं नन्तुमुत्कण्ठितोऽपि
द्रागेतेन स्थितिपरवशो वन्दना प्रापयिष्यन् ॥ ९ ॥
दिष्ट्या दृष्टः सुहृदुडुपतेऽस्माभिरद्यातिथिस्त्वं
पीयूषौघैर्भृशमुपचरन्प्राणिनामीक्षणानि ।
पुण्यैः प्राच्यैः फलितमतुलैरस्मदीयैरुपेया-
न्नापुण्यानां नयनविषयं यत्प्रियः स्मर्यमाणः ॥ १० ॥
देहे गेहे कुशलमतुलं वर्तते कच्चिदिन्दो
नीरोगाङ्गी सुभग गृहिणी रोहिणी तेऽस्त्यभीष्टा ।

---

१. 'द्रङ्गपुर्याम्' इति हेमचन्द्रः.

अन्याः सर्वा अपि सकुशला दक्षजाः सन्ति पत्न्यः
पत्यर्चिः श कल्पयति हृदानन्दनो नन्दनस्ते ॥ ११ ॥
यद्वाय ते स्फुटमनुचितो वार्तवार्तानुयोग-
स्त्वय्यायत्ता जगति सकले जानतो मे सुखासिम् ।
मन्तव्योऽथ तदपि सरस. स्नेहसाराञ्चितत्वा-
त्स्वादीयः स्यात्कदशनमपि स्नेहधारोपसिक्तम् ॥ १२ ॥
काहो शीतोपगतमतनु प्राक्तनार्धे विदेह-
क्षेत्रे काय चरमभरतक्षेत्रयाम्यार्धभागः ।
मार्गोऽतीत कथमयमियान्कोमलै. स्वच्छपादै.
मौढमौदै. शिखरिशिखरैर्दन्तुरीभूतदेशः ॥ १३ ॥
मार्गश्रान्त' क्षणमिह सुख तिष्ठ विश्रामहेतो-
रुत्तुङ्गेऽस्मिञ्शिखरिशिखरे दत्तपादावलम्ब. ।
हृद्य पद्माभिधवरसरः सभवस्त्वा समीर.
सर्पन्मुग्धैः सुखयतु सखे केतकीगन्धबन्धु ॥ १४ ॥
नत्वा सीमधरजिनपतिं प्राप्तपुण्यप्रकर्षो
भूयो नन्तु त्रिभुवनगुरु बाहुदेव सहर्ष. ।
मार्गे तीर्थप्रणतिविगलत्पापपङ्कः स्वमौला-
वर्हन्मौल्याश्रित इति जगद्वन्द्य वन्दामहे त्वाम् ॥ १५ ॥
खिन्ना तीव्रातपपरिचयाच्चोयदस्तोयवृष्ट्या
सिक्तान्यद्युत्सुखयति कृषिं शोषकालोपपन्न ।
प्रीतिं तद्वत्प्रियसख मम मापिता चित्तवृत्ति
· तोतयत्यौ रहसि भवता गच्छता बन्धुना द्राक् ॥ १६ ॥
शान्तिं नीते श्रम इति ततश्चेतसि स्वास्थ्यमाप्ते
दत्त्वा कर्णाववहितमना. श्रोष्यसि प्रार्थना मे ।

न श्रान्ताना सुखयति कथा स्निग्धवर्गोदितापि
स्वस्थे चित्ते प्रणयमधुरा बुद्धयो ह्युद्भवन्ति ॥ १७ ॥
श्रुत्वा याञ्चा मम हिमरुचे न प्रमादो विधेयो
नो वावज्ञाभ्यधिकविभवोन्मत्तचित्तेन कार्या ।
प्रेमालापैश्चतुरवनितानिर्मितैर्विस्मृतिं न
प्राप्या प्राय प्रथितयशस प्रार्थनाभङ्गभीता ॥ १८
भ्रातस्तातस्तव गुणनिधिः पश्य रत्नाकरोऽसौ
वर्षे वर्षे नवजलधरप्रापितैरम्बुपूरै ।
विश्वं विश्व तरुणतपनोद्दामतापाभितप्त
सेकसेक सुखयति सदाभीष्टविश्वोपकार ॥ १९ ॥
किं नु ब्रूमस्तव जनयितुस्तस्य दानप्रियत्व
यो देवाना सततममृतै कल्पयामास वृत्तिम् ।
अश्वं चोच्चै श्रवसमसम नागमैरावत च
दत्वेन्द्रस्य त्रिभुवनपते पूरयामास वाञ्छाम् ॥ २०
कन्या दत्त्वा जगति विदिता यौतके कौतुकी च
योऽदान्मोदाद्युगपदमल कौस्तुभ पाञ्चजन्यम् ।
एव विश्वभरमतितमा प्रीणयामास लोभा-
द्यन्नाद्यापि श्वशुरवसतिं संत्यजत्युत्तमोऽपि ॥ २१ ॥
जीयासुस्ते जगति विदिता भ्रातर पञ्च चञ्च-
न्माहात्म्यास्ते वितरणभटा पारिजातद्रुमाद्या ।
द्राक्संकल्पोपनतसकलाभीप्सिता अप्यभीष्ट
याचन्ते यान्विनयविनता नाकिनो वासवाद्या ॥ २२
मूर्ख प्राज्ञीयति च कुतनु कामरूपीयति द्रा-
ग्दीन शूरीयति च कुटिल प्राञ्जलीयत्यवश्यम् ।

क्रूरं शान्तीयति गतकलं सत्कलीयत्यजस्रं
लोकं सोऽयं जयति निखिलस्त्वद्वृगिन्य प्रभाव ॥ २३ ॥
याते श्यामा सुभग दयिता वर्धयत्युग्रलक्ष्मीं
पक्षं पर्णं तुलयसि यया विप्रयुक्तस्त्वमिन्दो ।
सापि श्रान्तं भुवनमखिलं स्वस्वकर्मश्रमेण
निद्रादानात्सुखयति सदाभीष्टविश्वोपकारा ॥ २४ ॥
पीयूषार्द्रैस्त्वमपि किरणैर्जङ्गमस्थावराख्यं
भूतग्रामं सुखयसि सुत सस्पृशन्द्राक्पितेव ।
क्रूरे शूरप्रकटितकरैर्निर्भरं क्लिष्टलोका
विष्वग्भिर्वापयसि वसुधा सत्यमेवासि राजा ॥ २५ ॥
एवं विश्वोपकृतिकुशल क' कुटुम्बे न तेऽस्ति
प्राय' सद्भि प्रथितचरितैस्त्वादृशैर्वर्णनीये ।
यद्वा रत्नाकर इति यश प्राप युष्माभिरेवा-
म्भोधिर्विप्रुर्भवति महिमोदारसत्त्वैस्तनूजै ॥ २६ ॥
तस्माद्बन्धो जलधितनय प्रार्थना मे समर्थं
व्यर्थीकर्तुं न खलु कथमप्यर्हसि प्रौढवश्य ।
येनोत्कृष्टं जगति विदितं याचमानस्य जन्तो-
र्याच्ञाभङ्गे भवति लघुता नैव सा किं त्वमुष्य ॥ २७ ॥
नाशक्यं ते भुवनवलये मित्र पश्यामि किंचि-
त्तेज.पुञ्जैरनतिजरठैरक्रमाक्रान्तविश्व ।
पादान्मूर्ध्नि त्रिपुरजयिन. कौतुकेनोपधाया-
द्याय स्वैरीकृततजगद्व्यापि शौर्यप्रताप ॥ २८ ॥
कामं क्षामाकृतिमपि जगद्यज्जयन्त न कोऽपि
छेत्तुं शक्तस्तदिह भवतो मातुलस्यानुभावात् ।
४ चतुर्दशानु०

गोपालोऽपि त्रिभुवनमिद क्रान्तवान्यत्रिपद्या
　तत्राप्येतत्प्रभवति तव श्यालकस्यैव तेज. ॥ ३० ॥
या चाञ्चल्याद्भुवि विजयते विद्युतो नीचसङ्गा-
　त्सिन्धूरन्धकरणगुणतो श्यामला धूमलेखाम् ।
सापि भ्रातुर्भवति भवतो माननीयानुभावा-
　द्विश्वे दोषान्गणयति जनो को हि राज्ञो भगिन्या ॥
गन्तव्यस्ते तपनतनयातीरकोटीरमिन्दो
　सूर्यद्रङ्गो गुरुपदयुगस्पर्शसप्राप्तरङ्ग ।
गत्वा तत्र त्रिभुवनजनध्येयपादारविन्दो
　द्रष्टव्य श्रीतपगणपतिर्भाग्यसभारलभ्य ॥ ३१ ॥
मार्गं तस्य प्रचुरकदलीकाननै कान्तदेशं
　स्थाने स्थाने जलधिदयितासततिध्वस्तखेदम् ।
आकर्ण्यान्त करणविषयें(?) म्त्वापयोक्त मयेन्दो-
　ऽभीष्ट स्थान व्रजति हि जन' प्राञ्जलेनाध्वना द्राक् ॥
शैलादस्मादुपसर पथा दाक्षिणात्येन बन्धो
　गन्धोद्रेकोल्लसितकुसुमस्तम्भितेन्दिन्दिरेषु ।
स्थाने स्थाने सरससरस काननेष्वश्रुपूरै-
　र्मोद सपादय कुमुदिनीफुल्लपुष्पेक्षणानाम् ॥ ३३ ॥
तुङ्गे तिष्ठ क्षणमुडुपते त्व सुवर्णाचलस्य
　क्रीडावापी सवनसरसैर्मारुतै' शान्तताप. ।
तत्रत्याना सकलदिवसक्षुद्व्यथापीडितानां
　सौहित्य त्वत्किरणकवलै स्ताच्चकोराङ्गनानाम् ॥ ३४
तस्मिञ्शैलेऽन्तिमजिनवरा वामवामेयदेव-
　प्रासादौ यौ तरुणकिरणै. सगरं निर्मिमाते ।

मध्यस्थ सन्सुघटितरुची तौ कुरु प्रायशो य-
स्त्रोत्तुङ्गाना भवति महतैवापनेयो विरोध ॥ ३५ ॥

तत्र क्रीडोपवनसरसीस्वच्छनीरान्तरेषु
स्नात्वा स्वैरं प्रतिकृतिमिषान्नव्यधाताशुक मन् ।
ज्योत्स्नाजालै स्नपय मधुरैर्वीरवामेयदेवौ
कर्पूराच्छैस्तदनु च करैरर्जयाभ्यर्च्य पुण्यम् ॥ ३६ ॥

तस्याधस्तान्नगरमपर स्वर्ग एवास्ति यस्य
प्रौढेभ्याना भवननिकरैर्भ्वस्तमाना विमाना ।
काप्येकान्ते कृतवसतय सज्जलज्जाभिभृता
भूमीपीठावतरणविधौ पङ्गुतामाश्रयन्ति ॥ ३७ ॥

यद्यप्याशु ग्लपितनयना हस्तविन्यस्तवक्त्रा
दूयन्ते चेत्किरणनिकरैर्निर्भरं विप्रयुक्ता. ।
विघ्नो (?) यद्यभिस्मृतिकृतिकृता योषिता च त्वदीयै-
र्ज्योत्स्नाजालैस्तिमिरनिकरै रनिर्वासिते स्थान ॥ ३८ ॥

न प्रस्थेय तदपि भवता वीक्ष्य दक्षेक्षणीय
द्रङ्ग शृङ्गारितकुवलय चित्रसपूर्णमेनम् ।
विष्वग्दत्त्वा नयनयुगल सम्यगालोकनीय
पश्चात्तापस्तुदति हृदय दर्शनीये ह्यदृष्टे ॥ ३९ ॥

तस्माज्जालंधरपुरवरादुत्पतञ्शीघ्रगामी
श्रीरोहिण्याः परिसरमथ प्राप्स्यसि त्व निमेषात् ।
स्थित्वा तत्र क्षणमियमपि प्रेक्षणीया समन्ता-
न्नान्त शल्य स भवति सतां सार्थको यो विलम्बः ॥४०॥

तस्या चैकं सुखमुडुपते धार्मिकाणां महीयो
यच्चैत्याना शुचिरुचिमतामस्ति पङ्क्तिर्नवाना ।

1304

तन्मध्यस्थे न भवति पथि प्रस्थिताना प्रयासो
दूरादेव प्रणतशिरसां देवदेवप्रणामे ॥ ४१ ॥
तेनैवाथ त्वमपि विचरिष्यत्यवश्य पथेन्दो
श्रद्धाशाली स्फुटमुभयतश्चैत्यमालाञ्चितेन ।
नाम नाम जिनभगवतामाकृतीश्चैत्यसस्था
पश्यन्नेकान्तरमवहित सुष्ठु सव्यापसव्यम् ॥ ४२ ॥
एक चैतद्वचनममल मामकीन न चित्ता-
दुत्तार्यं स्वीकृतनिजसुहृत्कार्यसिद्धे निदानम् ।
पण्यस्त्रीणामिह हि नगरे सनिवेशो गरीया-
नास्ते तस्माद्धृतिमतिहराद्दूरमेवाभिगच्छे. ॥ ४३ ॥
काचिन्नाग्या' श्रयति समता भोगिलोकोपगूढा
हस्री काचित्कलयति कला तत्र किंपाकवल्ल्या ।
काचिद्धर्तां तुलयति युवभ्रशहेतु. पणस्त्री
काचिद्धान्ध्यप्रथननिपुणा याति वात्यासखीत्वम् ॥ ४४
काचित्तीक्ष्णैर्नयनविशिखैर्मर्म यूना भिनत्ति
नर्मालापैर्हरति हृदयं काचिदाकूतहृद्यै. ।
काचित्साचिस्मितविकसितैर्मोहयत्यल्पबुद्धी-
न्धैर्यं काचित्पटुकुचतटोद्घातनैर्लुम्पति द्राक् ॥ ४५ ॥
तस्मादासा युवजनपृषद्वागुराणामवश्य
दूरात्त्यागो भवति हि नृणा श्रेयसेऽमुत्र चात्र ।
तत्राप्यङ्गीकृतनिजसुहृद्व्याहृतेस्त्वादृशस्य
व्यासङ्गो नोचित इति हित द्विस्त्रिरेतद्ब्रवामि ॥ ४६ ॥
तस्या. पुर्या भवति पुरतो नातिदूरेऽर्बुदाद्रि-
र्द्रष्टव्योऽसौ तरुपरिवृतोदभ्रमभ्रंकषाग्र: ।

नादैर्गीतैरिव जनमनास्याहरन्कीचकाना
गन्धर्वाणामिव नवमरुच्चालनाद्घूर्णमानै' ॥ ४७ ॥

शृङ्गेऽमुष्योन्नतिभृति सरस्तीरभूमिप्ररूढा-
न्दूर्वाङ्कूरान्किल कवलयिष्यत्यसौ ते कुरङ्ग ।
भूय कालक्षुदुदयकृशश्चारणीयोऽयमिन्दो
सामश्रम्भोभरतृणततेर्दुर्लभाखेटतोऽस्य ॥ ४८ ॥

कूजद्भिर्ये श्रुतिसुखकरा कोकिलैर्मल्लिकाना-
मामोदैश्च प्रसृमरतरै प्राणिनो मोदयन्ति ।
उद्गच्छद्भिर्नवनवतृणैर्वय(?)वैदूर्यबद्ध-
क्षोणीपीठा इव विदधते श निकुञ्जा द्रुमाणाम् ॥ ४९ ॥

तेषूच्चैर्मा स भवदभित. स्वर्वधूप्रस्तुतैस्तै-
र्वीणानादैरपहृतमना दूरकृष्टो मृगस्ते ।
मा भूत्खेदस्तदनु च तदन्वेषणे वा विलम्बो
गन्तु त्यक्त्वाश्रितमणुमपि त्वादृशा नोत्सहन्ते ॥ ५० ॥

तस्मात्स्वस्मान्नयनविषयान्नायमत्यन्तदूर
गन्तु सह्यो नवघनतृणास्वादविक्षिप्तचेता' ।
यन्निर्मग्ना अपि करिवरा अर्बुदाद्रे कुडङ्गे-
ष्वप्राणा' स्युर्बहलविदपिष्वन्यजन्तो कथा का ॥ ५१ ॥
(त्रिभिर्विशेषकम्)

यद्यप्येतद्घनवनगत नान्धकारं करास्ते
हन्युर्मा भूत्तदपि हि भवान्स्वे मृदुत्वे विषण्ण ।
येषूष्णाशोरपि ' ' करा. कुण्ठतामाश्रयन्ते-
ऽनङ्गक्रीडासदसि दिविषत्पुंश्चलीना दिवापि ॥ ५२ ॥

तत्र श्रीमान्विमलवसतौ भाति नाभेयदेव-
सेवायातत्रिदशनिकर पूर्णपादोपकण्ठ ।
नेमिस्वामी दिशति च शिवान्यानताना निविष्ट
साक्षादिन्द्रालय इव वरे **वस्तुपाल**स्य चैत्ये ॥ ५३
रूप्यस्वच्छोपलदलमयौ चित्रदोत्कीर्णचित्रौ
चञ्चच्चन्द्रोदयचयचितौ कल्पितानीलशिल्पौ ।
जीयास्ता तौ विमलनृपते**र्वस्तुपाल**स्य चोच्चौ
प्रासादौ तौ स्थिरतरयशोरूपदेहाविव द्वौ ॥ ५४ ॥
एषा भूमिर्विमलविभुना ब्राह्मणेभ्यो गृहीता
चैत्य कर्तुं रिपुसुरजिता रूप्यमास्तीर्य विष्वक् ।
ऐतिह्यानि त्वमिति जरता कुर्वता मित्रगोष्ठी
तत्र श्रोष्यस्यनुसृतभवच्चन्द्रिकाणां मुखेभ्य ॥ ५५ ॥
द्रष्टव्य स्यादयमपि सखे भीमसाधोर्विहार-
स्तार्तीयीकस्त्रिदशसदनस्फानिगर्वापहश्री ।
एव चैतत्त्रिभुवनमतिक्रम्य शोभाविशेषै·
प्रासादानामिह समुदितं प्रीतिगोष्ठ्ये त्रिक किम् ॥ ५६
आस्ते चैत्य खरतरकृत नातिदूरे यदेषा
तत्रोत्तुङ्गश्चतसृषु दिशास्वर्हतो वन्दमानः ।
साक्षाद्दृष्ट समवसरण यद्विदेहावनीषु
तत्संस्कारोदयसहकृत संस्मरिष्यस्यवश्यम् ॥ ५७ ॥
अन्ये चात्रामृतकरहरिद्रासंसा ये विहारा
द्रष्टव्यास्ते न खलु भवता तत्र वन्द्या जिनार्चा ।
दिग्वेलाना कटुकमतिना (?) द्रव्यलिङ्गस्पृशा य-
न्नार्हद्बिम्ब सुविहितमुनेर्वासयोग विनार्च्यम् ॥ ५८ ॥

किञ्चिद्दूरे भवति च ततस्तत्र दुर्गोऽचलाख्यो
मौलौ तस्मिन्विलसति चतुर्द्वारमुत्तुङ्गचैत्यम् ।
यादृक्तत्रोच्छ्रितमनुपमस्वर्णरीरीविमिश्र
न क्ष्मापीठे क्वचिदधिगत तादृगर्चाचतुष्कम् ॥ ५० ॥
नीचै किञ्चिद्भवति च तत कान्तमर्हन्निशान्त
श्रान्त तारादिव नवरुचा गन्तुमूर्ध्वं ।
दुर्गस्याधोऽप्यथ जिनगृह श्री**कुमार**क्षितीन्दो-
र्वन्देथास्तेष्वनुपममते भावत' श्रीजिनार्चा ॥ ६० ॥
अस्त्येषोऽद्रि मुपचितो भूरिदिव्यौषधीभि-
स्तस्मादस्योपरि किर रस चन्द्रिकाणा विशिष्य ।
एता पुष्टि दधतु च रयादौषधीश " तेऽङ्ग-
स्पर्शात्स्त्रीणा परममुदित यौवन भर्तृसङ्ग ॥ ६१ ॥
शैलेऽस्त्यस्मिन्प्रतिपदमहो लौकिकी तीर्थराजी
मिथ्यादृष्टिक्षितिपतिनतिप्राप्तमिथ्यानुभावाम् ।
न द्रष्टव्या सुभग भवता कौतुकादप्यसौ य-
न्मालिन्य स्यात्तदभिगमनाच्छुद्धसम्यक्त्वरत्ने ॥ ६२ ॥
इत्थ स्थित्वा स्थिरतरधिया लोकनीयोऽर्बुदाद्रि-
रस्मा दृष्टा जगति हि जनो गण्यते गर्भ एव ।
दृष्ट्वा चैन व्रज गजपते सत्वरै पादपातै-
र्नालस्य स्यादुपकृतिकृता त्वादृशा ह्युत्तमानाम् ॥ ६३ ॥
प्राम्यामस्माद्व्रज नगवरान्मारवीना नवीना
श्रीखण्डार्चां वपुषि रचयश्चन्द्रिकाणा तरङ्गैः ।
सिद्धद्रङ्गे क्षणमथ सरस्वत्युपेते विलम्ब्य
राजद्रङ्ग भुवनविदित यास्यसि त्व निमेषात् ॥ ६४ ॥

तत्रालोक्य स्वपतितनय राजतेजोऽभिराम
दर्भाङ्कूरच्छलपुलकिता त्वामुपस्थास्यतेऽसौ ।
आमूलाग्र तरलिततनुर्वीचिहस्तैरुदस्तै-
र्दूरादालिङ्गितुमिव रसात्साभ्रमत्यब्धिकान्ता ॥ ६५ ॥
एषा क्वापि प्रचुरतरभै कानने कम्रकूला
क्वापि क्रीडद्युवतिनिकरैरप्सर सेवितेव ।
सद्वेषेव क्वचन विततैरम्बरैर्धौतमुक्तै-
र्मुक्ताशुक्त्यावलिरुचितरै क्वाप्यलकारितेव ॥ ६६ ॥
प्रीणात्येषाखिल रजनान्सत्पय पानदाना-
दुत्सङ्गस्थान्रमयति च तान्केलिलीलाविलोलान् ।
दूरादालिङ्गति च विततैर्वीचिहस्तै पुनीते
पूतान्नास्या कथमभिहिता(?)नेयगादानगर्या ॥ ६७ ॥
नद्याश्चास्या सुचिरमुभयो. कूलयो सनिविष्टा-
श्चक्राह्वाना हृदयदयिताश्चाश्रुभि क्लिन्ननेत्राः ।
पादैर्मा स्मारतिमुपनयैर्विप्रयुक्ताः प्रसह्य
कण्ठप्राणा नहि विरहिण कृच्छ्रमीषत्सहन्ते ॥ ६८ ॥
आरूढाना भवनवलभीं गौर्जरीणां त्वदीक्षा
फुल्लाक्षीणा प्रियतमकरन्यस्तहस्तोत्पलानाम् ।
पश्यन्तीना नगरमभितोऽलकृत चन्द्रिकाभि-
र्बन्धो निर्वापय निजकरै· सुष्ठु हृत्कैरवाणि ॥ ६९ ॥
क्रीडाहर्म्ये प्रियसहचरीप्रेरणाभि प्रविष्टा·
शय्योत्सङ्ग प्रणयचटुभि प्रेयसा प्रापिताश्च ।
व्रीडोद्रेकाद्गृहमणिमुपाहत्य कर्णोत्पलेन
कान्तोपान्ते तमसि कथमप्यासते या विमुग्धाः ॥ ७० ।

मा कार्षीस्त्वं तरुणकिरणैर्जालमार्गप्रविष्टै-
स्तासां कान्तप्रसभहृतसच्चीवराणां प्रकाशम् ।
किं कुर्युः सवरितुमनलं भूषणवस्त्रात्स्वदशू-
न्मौग्ध्यादेवानवगतधवाक्ष्यब्जसंवृत्युपाया ॥७१॥ (युग्मम्)

तत्राट्टानां ततिषु निहिता भूरिरत्नप्रकारा-
स्तारास्ताराधव तव करैः सुष्ठु संयोगमेत्य ।
प्राप्तोल्लासा इव नवरुचो दर्शनीया भविष्य-
न्त्युल्लासं हि प्रथयति चिराद्बन्धुवाहानुषङ्गः ॥ ७२ ॥

लक्ष्मीस्तत्रारमति सततं भूरि कोटिध्वजानां
गेहे गेहे बहुविधधनैः कृतनानास्वरूपा ।
दृष्ट्वा चैनां सुभग भगिनीं त्यक्तचाञ्चल्यदोषां
चिन्तातीतं नियतमतुलं प्राप्स्यसि त्वं प्रमोदम् ॥ ७३ ॥

एकैकोऽस्य ध्रुवमुडुपते पाटकोऽन्यैः पुराणां
वृन्दैस्तुल्यो जनपदसमान्येव शाखापुराणि ।
....भैकैकं पृथुतरमुरुग्रामतुल्यं तदस्य
माहात्म्यं कः कथयितुमलं प्राप्तवाग्वैभवोऽपि ॥ ७४ ॥

मुक्तापुञ्जान्प्रतिपदं रूनरत्नराशीन्प्रवाला-
ङ्कूरान्शङ्खान्मृगमदसरान्वीक्ष्य भूयो वराश्च ।
मा ज्ञासीस्त्वं स्वपितुरुदधेर्हन्त सर्वस्वमात्त-
द्रङ्गो ह्येष प्रकृतिगुणतो ज्येष्ठरत्नाकरोऽस्ति ॥ ७५ ॥

अस्य व्यक्त्या निशमनमहो वर्षलक्षानुपाति
सामान्येनामृतकर ततश्चैकदेशो विलोक्य ।
तस्मिन्दृष्टे निखिलमपि तद्दृष्टमेवावधेयं
सर्वं दृष्टं वदति हि जनो वर्णिकादर्शनेन ॥ ७६ ॥

रत्नज्योति. कनकरजतज्योतिरट्टावलीषु
स्त्रीपुंसाङ्गाभरणतरुणज्योतिरत्र प्रदोषे ।
दीपश्रेणीप्रकटितपटुज्योतिरिन्दोस्त्वदीय-
ज्योतिर्योगे भवतु विविधज्योतिषां संनिपात ॥ ७७ ॥

तत्र प्रत्यापणमनुगृहं दीपकानां कदम्बे
स्तोक पौराणिक इव निशि व्यञ्जयत्यर्थजातम् ।
गत्वा प्रामाणिक इव महान्व्यञ्जयन्सर्वतोऽर्थं
वैलक्ष्य त तरलितकर प्रापयिष्यत्यवश्यम् ॥ ७८ ॥

तस्माद्रङ्गाच्छमनककुभि प्रस्थितस्यान्तरा ते
स्वर्गाकार नगरमपरं लाटदेशस्य पुण्ड्रम् ।
दर्शं दर्शं मनसि परमप्रीतिरापत्स्यते य-
न्नानालक्ष्मीरुचिरवपुषा तत्र वासो जनानाम् ॥ ७९ ॥

लङ्काशङ्का मनसि दधती तोयराशौ ममज्जा-
तीते हर्म्यो वसति च पदे हन्त वस्त्रोकसारा ।
पातालं प्राविशदपमदा सापि भोगावती मा
दृष्ट्वा रम्यामनुपमतमां वाटपद्रीमभिख्याम् ॥ ८० ॥

मध्येऽस्त्यत्र प्रचुरसुख(ष)मो मण्डपोऽत्यन्ततुङ्ग-
स्तत्र स्थित्वा चतसृषु दिशास्वीक्षणीय त्वयेन्दो ।
द्रष्टासि द्राक्श्रियमनुपमामस्य विष्वक्पुरस्य
रम्य ह्येतच्छुचिरुचिचतुर्द्वारचैत्यानुकारम् ॥ ८१ ॥

अत्यासन्नं भृगुपुरमितो यास्यसि प्रौढदुर्गं
दुर्गन्धाशोज्झितमतिसुरैर्भूरि पौरै· परीतम् ।
भूपीठे मत्सदृशमपरं वर्तते वा न वेति
द्रष्टुं रङ्गान्तरमिव समारूढमुच्चप्रदेशम् ॥ ८२ ॥

तस्योपान्ते सुखयति नदी नर्मदा नर्मदोर्मि-
स्तोमै रोमोद्गममतिहिमै कुर्वती नौस्थितानाम् ।
क्रीडद्गन्धद्विपमदरसोद्दामगन्धिप्रवाहा
चञ्चत्क्रीडावनघनतटा नाव्यनीरा गभीरा ॥ ८३ ॥
आलोक्य द्राग्भुवनममृतैस्तर्पयन्त भवन्त
तात भ्रातर्भवतु मुदिता नर्मदा ते तनूजा ।
प्राप्तोल्लासो भवतु च भवानप्यपेत्य क्षणेन
ससारे यज्जनितजनकप्रेमबन्धो गरीयान् ॥ ८४ ॥
तत्र स्थित्वा भृगुपुरमहावप्रवातायनाग्रे
दृष्ट्वा हृष्टो निजतनुभुवो धावनोद्वल्गनानि ।
गच्छे' स्वच्छे तरणिनगरोपान्तभूमिप्रदेशे
श्रीश्रीपूज्यक्रमविहरणध्वस्तपापप्रवेशे ॥ ८५ ॥
खर्जूरीणा विपिनपटलीतुङ्गतालद्रुमाणा
तत्र श्रेणिस्तपनतनयातीरभूमिप्ररूढा ।
मन्द मन्द प्रसृमरमरुत्कम्पिता मौलिकम्पै
श्लाघामन्त सृजति नगरस्यास्य लोकान्तरस्य ॥ ८६ ॥
पोतश्रेणीपरिचयमिषात्तीरवेल्लद्विमाना
मज्जद्वृन्दारकवरवधूर्नागरैर्नागरीभि' ।
स्वादुस्वच्छस्फटिकरुचिराम्भोभरैरुत्तरङ्गा
तापी तत्र श्रयति तटिनी स्वर्गगङ्गानुकारम् ॥ ८७ ॥
एना सगच्छति जलनिधि प्रत्यहं द्विस्त्रिरस्या
सौभाग्येनातिशयगुरुणा कार्मणेनेव वश्य ।
अभ्रच्छन्नस्त्वमपि भवितास्येतयोर्योगकाले
पित्रो: पश्यन्क इह सुरतं लज्जते नेजडोऽपि ॥ ८८ ॥

तत्र श्रीमत्तपगणपते. सद्विहारानिलोर्मि-
    प्रुष्टातङ्का फलदलसुमस्फातिसपन्नवृक्षाम् ।
इष्टानेह परिगतघनोद्भासि भूयिष्ठसस्या
    द्रक्ष्यस्यर्हत्समवसरणापास्तदोषामिव क्ष्माम् ॥ ८९ ॥
नम्रीभूता प्रतिपदमहो लुम्बिवृन्दै फलाना
    स्वर्णैर्योषा इव धनवता सन्ति कम्रा कदल्य ।
स्निग्धच्छायैर्मधुरफलदैर्मण्डपैर्गोस्तनीना
    गेहैर्ग्रामा इव सुमनसा तत्र कान्ता वनान्ता ॥ ९० ॥
दीप्ताः पुष्पैरविरलदला मण्डली चम्पकाना
    तत्रोद्याने तुलयति फलैर्लक्षिता पल्लवैश्च ।
नागश्रेणीममसृणसृर्णि हेमघण्टावलीढा
    ... . ॥ ९१
उद्यानाना नगरमभित सततिर्भाति नाना-
    वृक्षैर्लक्षैर्विविधसुमन सविताना लतानाम् ।
क्रीडद्दम्पत्युचितकदलीमन्दिरैर्बालकाना
    गेहै क्रीडाभवनसरसी दीर्घिकावापिकाभि ॥ ९२ ॥
पोतान्पोतानिव जलनिधे कुक्षिनिक्षिप्तनाना-
    वस्तुस्तोमाश्चतुर भविता पश्यतस्ते विलम्ब ।
जाग्रज्जैत्रध्वजपरिगताञ्जङ्गमद्रङ्गतुल्या-
    न्पश्यन्नेतान्न भवति जन कोऽत्र विक्षिप्तचेता ॥ ९३
दुर्गो भर्गोज्ज्वलवपुरिहोत्कन्धरश्चन्द्रशाला-
    दम्भात्सौधच्छदिरुपचितो मौक्तिकच्छत्रशाली ।
नानायन्त्रप्रहरणधरो युद्धसज्जोग्रशस्त्र
    क्षत्रस्यैष श्रयति सुखिना धैर्यगर्वोद्धुरस्य ॥ ९४ ॥

गोपीनाम्न किमिह सरसो वर्णयामो महत्त्वं
यत्क्षीराब्धे. कलयति कला मथ्यमानस्य नो चेत्।
आस्ते कुक्षौ किमिह निहिता मेरुरद्यापि किं वा
वीचिक्षोभो मथनजनितत्रासतोऽत्रागतस्य ॥ ९५ ॥
नीलच्छाया क्वचिदविरलैर्नागवल्लीदलौघैः
शुभ्रच्छाय क्वचन कुसुमैर्विस्मृतैर्विक्रयाय।
पिङ्गे चञ्चैरतिपरिणतैः कुत्रचिच्चेक्षुदण्डै-
र्नानावर्णं पुरमिदमिति द्योतते सर्वदापि ॥ ९६ ॥
पोतोत्तीर्णाम्बुधिपरतटोद्भाविनो वस्तुवृन्दा-
न्द्राक्सख्यातु क इह गणनाकोविदोऽपि क्षमेत।
इष्टे मातु क इव रज स्वर्णमाणिक्यपुञ्जा-
न्गुञ्जानेमारुणतररुचीश्चाङ्कुरान्विद्रुमाणाम् ॥ ९७ ॥
रूप्यस्वर्णप्रकरघटनप्रोत्थितैष्टङ्कशाला-
गर्भोद्भूतप्रतिरवशतैस्तारतारैष्टकारैः।
नात्र क्वापि प्रभवितुमलं दुष्टदौर्गत्यभूत
पूतः क्षौद्रे ह्युपशमविधौ मन्त्रसारष्टकारः ॥ ९८ ॥
यत्र श्राद्धास्ततसुमनसो विश्वमान्या वदान्याः
संख्यातीता अमितविभवा प्रौढशाखा. प्रशाखाः।
कुत्राप्याद्याद्य(?)रकजनिताः संस्थिता. कल्पवृक्षा
प्रादुर्भूतास्तपगणपतिप्रौढपुण्यानुभावात् ॥ ९९ ॥
शिल्पिप्रष्ठै रचितविविधानेकविज्ञानहृद्यं
हिङ्गुल्वाद्यैः कनकखचितैर्वर्णकैर्वर्णनीयम्।
दत्तानन्द स[हृ]दयहृदा वृन्दमर्हद्गृहाणा
चित्रैश्चित्रं क इह न जनो वीक्ष्य चित्रीयतेऽन्तः ॥ १०० ॥

मध्ये गोपीपुरमिह महाञ्श्रावकोपाश्रयोऽस्ति
कैलासाद्रिप्रतिभट इव प्रौढलक्ष्मीनिधानम् ।
अन्तर्वर्त्यार्हतमतगुरुप्रौढतेजोभिरुच्च-
ज्ज्योतिर्मध्यस्थितमघवता ताविषेणोपमेय ॥ १०१ ॥

भित्तौ भित्तौ स्फटिकसरुचौ कुट्टिमे कुट्टिमे च
सक्रामस्त्व सुभग भविता स्याच्चलक्षस्वरूपः ।
युक्त चैतत्तरणिनगरोपाश्रयस्यान्यथाश्री-
र्द्रष्टु शक्या न खलु वपुषैकेन युष्मादृशापि ॥ १०२ ॥

तस्य द्वाराङ्गणभुवि भवान्स्थैर्यमालम्ब्य पश्य-
न्साक्षाद्देवानिव नृजनुषो द्रक्ष्यति श्राद्धलोकान् ।
हस्त्यारूढानथ रथगतान्सादिनश्चार्थपौ (?)-
प्यर्थाञ्श्रोतु रसिकहृदयाञ्शीघ्रमाटीकमानान् ॥ १०३ ॥

माद्यद्भूरिद्विपमदरसाश्लीयलालानिपात-
क्लिन्ना स्विन्नामिव घनजनव्रातसंमर्दखेदात् ।
द्वारं स्वस्याङ्गणभुवमतिप्रेङ्खितैस्तोरणाना
स्नेहादाश्वासयति मरुता प्रेरणेनेव शश्वत् ॥ १०४ ॥

मध्ये तस्या श्रमणवसतेर्मण्डपो य क्षणस्य
सोऽय कान्त्यानुहरति सता ता सुधर्म्या मघोन ।
मुक्ता चन्द्रोदयपरिचितस्वर्णमाणिक्यभूषा-
श्रेणीदीप्तो विविधरचनाराजितस्तम्भशोभी ॥ १०५ ॥

मध्ये सिंहासनमनुपम तस्य शक्रासनाभ
चेतश्चैतत्सखयति सतां हृद्यपद्यानुकारम् ।
सालंकारं सुघटितमहासविबन्ध सुवर्ण
स्वच्छच्छाये सुललितचतुःपादसपन्नशोभम् ॥ १०६ ॥

दीप्रोपान्त स्वसदृशरुचा पादपीठेन नम्र-

क्ष्माभृच्छ्रेणीमुकुटघटनाकोमलीभूतधाम्ना ।

पङ्क्योड्नामिव गुणयुजा मौक्तिकस्वस्तिकेन

व्योम्नो लक्ष्मी किल निदधतोपेन्द्रपादाश्चितेन १०७(युग्मम्

तत्रासीन परिणततपस्तेजसा पीनमन्त -

शुक्लध्यानोद्भवनवमहोद्द्योतितात्मस्वरूपम् ।

साक्षात्तीर्थंकरमिव जगज्जन्तुजीवातुभूत

मूर्त्या शान्ताद्भुतमधुरया दत्तभव्यप्रमोदम् ॥ १०८ ॥

अभ्यस्ताना गुरुमुखकजादागमाना निधान

साक्षादाद्य गणधरमिवानेकलब्धिप्रधानम् ।

ज्ञानालोकप्रकटितजगत्तत्त्वदत्तावधान

ध्यान धर्म्यं हृदि निदधत सिद्धिशय्योपधानम् ॥ १०९ ।

आकर्षन्त कठिणतपसां लीलया सिद्धिराज्य

स्वर्गादीना सुखमनुपम मन्यमान तृणाय ।

आ ' माम्लाद्यतिपृथुतप कार्श्यत' श्वेतकान्ति

सम्यग्लिप्त किल धवलया लेश्ययान्तर्बहि "' ॥ ११० ॥

फुल्लाम्भोजश्वसितमसिति श्मश्रुकूर्चाङ्कुरोघा-

नाबिभ्राणं सितमुखपटीं चाननाम्भोजहसीम् ।

हस्ताम्भोजे दधतममला वैद्रुमीमक्षमालां

रागं प्राप्तामिव गुरुगुणैर्घूर्णमाना च चित्रे ॥ १११ ॥

अङ्के धर्मध्वजमुरुमह' शोभमान दधानं

श्रेयोलक्ष्म्या प्रहितमिव सस्नेहया पुण्डरीकम् ।

प्राय: पद्मासनपरिचित राजहंसोपसेव्यं

स्वाध्यायेनानुगतवदनं ब्रह्म सम्प्रस्वरूपम् ॥ ११२ ॥

कर्णोपान्ते पलितकपटात्सुष्ठु विज्ञप्यमान
स्थानभ्रंशव्यथितजरसैकान्तमेकान्तकान्तम् ।
स्वामिल्लोकानजरममरं स्थानक प्राप्तुमर्ह-
न्कुर्वन्भूमौ विहरसि मया स्थीयता क्वाधुनेति ॥ ११३
स्फूर्जद्भाग्यान्कतिचन दृशा स्निग्धयालोकयन्त
कांश्चिच्चेषत्स्मितकलनया स्वायतीन्प्रीणयन्तम् ।
पूर्वोपात्तास्खलितसुकृतश्रेणिसौभाग्यभाज
कांश्चिन्मौलौ करघटनया लब्धसिद्धीन्सृजन्तम् ॥ ११४
आशीर्दम्भान्नमदसुमतां हस्तविस्तारणेन
हस्तन्यस्ताविव निजवशौ धर्मलाभौ ददानम् ।
कल्याणाना निधिमिव महावारपारं महिम्ना-
माचाराणा भवनमवनावाकर सत्क्रियाणाम् ॥ ११५ ॥
अर्हद्धर्मं तनुभृतमिवास्तोकलोकोपकृत्यै
कैवल्य वा विदितभुवन पुस्वरूपोपपन्नम् ।
प्रत्यक्ष वा सुकृतनिचयं शासनस्यार्हतस्य
मूल नि श्रेयसपदतरोर्जङ्गमं कल्पवृक्षम् ॥ ११६ ॥
कष्टव्रात नतसुमनसा जापमौनप्रयुक्तै-
र्घ्नन्त मन्त्रैरिव पटुतरैर्हारिहुंकारनादै ।
सम्यग्धामसरणशमिताशेषपापोपताप
लक्षोष्णांशुप्रतिभटजगद्व्यापि तेज.प्रतापम् ॥ ११७ ॥
धैर्येणातिप्रथितयशसा स्वर्णशैल जयन्त
गा तीर्थेनातिशयगुरुणाम्भोनिधिं लज्जयन्तम् ।
सौन्दर्येणाप्रतिममहसा मन्मथ तर्जयन्त
चारित्राद्यै. सुविहितगुणैर्विश्वमावर्जयन्तम् ॥ ११८ ॥

मौनध्यानाद्यमलविधिनाराधिताचार्यमन्त्रं
सेव्यं देवैरुपपदगतैर्ब्रह्मचर्यानुरक्तैः ।
नम्रप्राणिप्रकरविविधप्रार्थनाकामकुम्भं
दान्तं शान्तं मृदुमपमदं निःस्पृहं वीतदम्भम् ॥ ११९ ॥

विद्यावद्भिः सुभगतनुभिश्चारुचारित्रवर्यैः
श्रीगुर्वाज्ञाविनयनिपुणैः सेवितं साधुवर्यैः ।
श्रद्धालूनां पृथुपरिषदि प्रौढधाम्ना निषण्णं
त्रायस्त्रिंशैरिव परिगतं सपदीन्द्रं सुराणाम् ॥ १२० ॥

वन्देथाः श्रीतपगणपतिं सार्वमैदंयुगीनं
पीतं पुण्यप्रभवमुदधेर्नन्दनत्वं लभेथाः ।
प्राच्यैः पुण्यैः फलितमतुलैस्तावकीनैः सुलब्ध-
जन्मैतत्ते नभसि च गतिर्नोविनीते कृतार्था ॥ १२१ ॥
(चतुर्दशभिः कुलकम्,

अद्यानर्थैर्गलितमकलैः पापशङ्कैर्विलीनं
क्षीणं दोषैर्गलितमशिवैर्दुष्टकष्टैः प्रणष्टम् ।
रुग्णं रोगैर्मृतमनुशयैर्विप्रयोगैर्विनष्टं
सर्वातङ्कोपशमनिपुणं द्रक्ष्यसि श्रीगुरुं यत् ॥ १२२ ॥

पुण्यादस्माद्भृशमुपचितात्किंवदन्तीकलङ्क-
स्यैषा यास्यत्यमृतकर भो निष्कलङ्कं भवन्तम् ।
मन्येऽवश्यं शलगुणघृणि सत्वरं वीक्षिताद्धे
सर्वाभीष्टं फलति न चिराद्दर्शनं हीदृशानाम् ॥ १२३ ॥

हृद्यातोद्यैर्मुखरमुरजैर्गायनानां च गीतैः-
र्गायन्तीनां गुरुगुणगणाश्चारवैः श्राविकाणाम् ।

५ चतुर्दशगु०

स्वाध्यायैश्च श्रमणकृतिना तर्कचर्चाविचारै
शब्दाद्वैते भवति भवता स्थैर्यमानम्य तत्र ॥ १२४ ॥

विज्ञप्तिर्नो यदपि भवता दुष्करानाप्तपुसा
पार्श्वे किं चामरहिमकरा पाठकास्ते सगोत्रा ।
सवीक्ष्यैवावसरमुचित तत्र वाच्य तथापि
नेतारो हि ध्रुवमवसरे प्रेक्षिणि प्रीतचित्ता. ॥ १२५ ॥

स्थित्वा तस्माद्विजनसमये श्रीगुरो पादपद्म
स्पृष्ट्वा स्वच्छैर्हिमकरकरैर्विज्ञ विज्ञप्यमेवम् ।
शिष्योऽणीयान्विनयविजयो द्वादशावर्तभाजा
विज्ञप्ति व्याहरति महता वन्दनेनाभिवन्द्यम् ॥ १२६ ॥

यच्छ्रीपूज्यक्रमयुगमिलादुर्गमध्ये नतोऽह
प्रागास नोपकृतिमिव तद्विस्मरामि क्षणार्धम् ।
श्रीताताना यदुरुकृपया भाषण स्मर्यमाण
सर्वाङ्गीण सपदि पुलकोद्भेदमाविष्करोति ॥ १२७ ॥

तुष्यत्युल्लासयति करणान्युल्लसन्त्येव भूयो
भूयो गच्छत्युपगुरुपद गाढमुत्कण्ठते च ।
बाष्पक्लिन्ने सृजति नयने गद्गदान्कण्ठनादा-
नेतच्चेतः प्रणयरसतश्चेष्टते नैकधामे ॥ १२८ ॥

निद्रादोषो जगति विदितो जागरश्चाप्रमादः
सम्प्रत्येतन्मम तु हृदये वैपरीत्येन भाति ।
निद्रां याते गुणमनुगुण दर्शन वो ददाना
जागर्यां च प्रगुणमगुणं तत्र विघ्नं सृजन्तीम् ॥ १२९ ॥

जागर्यायां जपति रसना युष्मदाख्यां यथा मे
निद्रायामप्युपहितमनास्त्वेन शश्वत्तथैव ।
तस्मात्सप्रत्यहनिशि ' वा जागरानिद्रयोर्मे
भेद लोका अपि पटुधियो जानते नापरीक्ष्यम् ॥ १३० ॥
शङ्कातङ्कैर्मलिनमगुणैरुत्सृजन्पूर्वपक्षं
सिद्धान्त सद्भिभव भवदाराधन सश्रितोऽस्मि ।
सभाव्यस्तत्परमगुरुभि स्निग्धया प्रेमदृष्ट्या
येनात्यर्थं फलितसकलप्रार्थितोऽर्थो भवेयम् ॥ १३१ ॥

इति श्रीमेघदूतच्छायाकाव्यमिन्दुदूताभिध काव्यं समाप्तम् ।

श्रीकृष्णानन्दकवीन्द्रविरचितं
सुदर्शनचम्पूकाव्यम्[1] ।

नारायणपदाम्भोजमकरन्दमधुव्रत. ।
कृष्णानन्दः करोत्येना चम्पू सर्वमनोरमाम् ॥ १ ॥
शास्त्र स्मृतिं च साहित्यं **कृष्णानन्देन** धीमता ।
अधीत्य क्रियते चम्पू शं पूरयतु सर्वत ॥ २ ॥
दष्ट्रादुष्टकरालकालियशिरोभङ्गप्रसङ्गोच्छल-
द्रक्तव्यक्तजलौघपूर्णयमुनाकूलप्रवाहोत्सव. ।
स्फूर्जद्दुर्जयकसकेशिमथनो राधामुखेन्दूदये
जीवञ्जीवसमः करोतु कुशल श्रीकृष्णदेवः प्रभुः ॥ ३ ॥

---

१ 'वेदाकाशमुनीन्दु(१७०४)समितशके–' इति ग्रन्थान्तिमपद्यतो वैक्रमे शरदि १८३९(=A. D 1783) श्रावणशुक्लदशमीगुरुवासरे इमं ग्रन्थं रचितवाञ्छ्रीकृष्णानन्दकवीन्द्र इत्यवगम्यते.

अपि च।

द्राग्द्वारस्थितदन्तिदन्तमुसलोत्पाटप्रतिष्ठोल्लस-
त्पौरस्त्रीपरिवेषपूरितमहाकीर्तिर्यशोदात्मज।
गोपीवृन्ददृगन्तपीवरमहापीयूषधाराशत-
स्नानक्लिन्नकलेवर. कलयता कल्याणमव्याहतम् ॥ ४ ॥

अत्र लोका' पृच्छन्ति—

कस्यैष क्रियते चम्पूर्महीपालशिरोमणे।
गद्यपद्यमयी लोके श्रुतिचित्तसुखप्रदा ॥ ५ ॥

अस्ति समस्तमहीमण्डलाखण्डलप्राय**यादव**वंशावतसमहाराजाधिराजविराजितराजधानीविभूषित**गढजयशलमेरो** नाम देश। स

प्रथितवरसरोभि सेवित सर्वकाल
विविधविटपिवाटीवृन्दविद्योतितश्री।
कृषिभिरुचितकाले सर्वलोकोपकारी
गढजयशलमेरो देशरत्न विभाति ॥ ६ ॥

तत्रानेकनगरग्रामप्राकारपरिखाप्रासादप्रतोलिकाप्रकारैरभिमण्डितान्मण्डलवर्हिर्मण्डलोद्देशः। गजगलदविरलमदजलचलत्सेककुशलमुसलाकारधारासंपातनिष्पातसमादिताशेषभूकर्षणाङ्गनाजनप्रवर्तमानमहामहोत्सवाभिरामकामदेवोद्गमसजलजलदागमप्रतीतिप्रयोजक। तत्रापि महापवित्रमतिसुप्रसिद्ध **भाटीकुलम्**।

समस्तलोकेष्वतिसुप्रसिद्ध समस्तराजन्यगणस्तुत च।
भाटीकुलं सर्वगुणानुपेतं वर्णाश्रमाचारपरायण च ॥ ७ ॥

भूमण्डले कुण्डलतामुपैति यदो· कुल चन्द्रकलाविशुद्धम्।
तत्रापि **भाटीकुल**मप्रमेयं समस्तभूमावतिशोभमानम् ॥ ८

भाटीकुलावतंसो दुर्जनशालो महीपालः ।
आसीत्प्रसिद्धजन्मा **शंकरवर्मा** सुतस्तस्य ॥ ९ ॥

एतस्याजनि राजनीतिदयित सर्वार्थचिन्तामणिः
सर्वश्लाघ्यगुण प्रतापतपन प्रोत्तप्तसप्तार्णवः ।
प्रत्याशापरिपूरक प्रतिदिन कारुण्यवारानिधि.
श्रीमद्वीर**सुदर्शनो** नृपवरो जीयात्सहस्र समाः ॥ १० ॥

अपरं च ।

स्फूर्ज**द्दुर्जनशाल** एष विनयी दाता महीमण्डले
भाटीवंशसमुद्भवोऽतिविदित श्री**शंकरो**ऽस्यात्मजः ।
लोकानामुपकारकेण सुचिरं धात्रा धरामण्डले
वीरो धीर**सुदर्शनो**ऽतिकरुणो राजा कृतोऽय कृती ॥ ११ ॥

कुमार इव धूर्जटे सुरपतेर्जयन्तो यथा
पठत्यनुदिन गुरोर्निखिलबालविद्या मुदा ।
सुदर्शनमहीपतेर्नृपतिचक्रचूडामणे-
र्यशस्करणसुन्दरो जयति बालवृन्दारक ॥ १२ ॥

वेदव्याकरणादिशास्त्रकवितालंकारसाङ्गागम-
व्याख्यानस्फुरदिन्दुसुन्दरयशोवृन्देन देवात्मना ।
विश्वव्यापक**कामराज**गुरुणा सोऽयं मुदा दीक्षितो
वीरो भूप**सुदर्शनो** यदुकुले भूमण्डलाखण्डल. ॥ १३ ॥

सुदर्शनो महाराजो विभाति क्षितिमण्डले ।
यथा शोभाकरश्चन्द्रो जगदानन्ददायक. ॥ १४ ॥

तस्यैषा क्रियते चम्पू **सुदर्शन**महीपते ।
दानसमानसंपद्भि. सर्वेषा सुखदायक ॥ १५ ॥

अतिप्रचण्डदोर्दण्डकलितासिदण्डखण्डीकृतारातिचक्रसीमन्तिनीसमुत्सारितशिरोवर्तिसिन्दूरधाराभरणसमस्तारुणीकृतदिग्वलयवर्तिबहुकालोपचीयमानविरहव्यथाकुलितचारुचक्रवाकमिथुनमिलनोल्लासविश्वाससंभावकः **सुदर्शनो** नाम राजा विराजते मध्याह्नमार्तण्डमण्डलोपमप्रचण्डप्रद्योतविद्योतिताशेषदिगन्तरमहाप्रसिद्धमानसादिसरोवरालकारप्रदोषमुद्रितसरोरुहोदरवर्तिमकरन्दलुब्धमधुपश्रेणीबन्धमोक्षणाकालप्रचारझाङ्कारोद्गीतयशोराजहस ।

स एष नृपभैरव समरसीम्नि दुर्वारणः
समस्तधरणीपतिप्रथितलब्धयुद्धोत्सव ।
यदीयरिपुनागरीनयनवारिसपादित-
प्रसन्नसरसीरसी चरति कीर्तिहसीगण ॥ १६ ॥

प्रचण्डचण्डाशुसमप्रभाव पुरा न भूतो न च कोऽपि भावी ।
सुदर्शनो नाम महाबलोऽसौ यदो कुले राजकुलावतसः ॥ १७ ॥

सुदर्शनयशोगान कस्य कस्य न रोचते ।
कृष्णानन्दसमुत्पन्न कि पुनर्व्रजमण्डले ॥ १८ ॥

तस्यायं क्रम.—

वारंवारमुदारवारणघटासघट्टसभाविता-
रातिक्ष्मापतिवीरधीरजलधिप्रव्यक्तरक्त पय' ।
पीत्वा वर्षति वैरिवारिजमुखीनेत्राम्बुयुष्मद्यशो-
मुक्ता पुष्यति राजराज किमसि कि स्वातिधाराधर ॥ १९ ॥

श्रीमद्वीर**सुदर्शना**द्य मृगयारम्भ विमुञ्चाङ्कत
सातङ्क हरिण. पते द्विजपतेर्भूयादनर्थो महान् ।

किं च त्वं चतुरोऽसि निर्मलयशःकर्पूरपूरश्रिया
साम्यं सौम्य समागमिष्यति सदा निर्दोषदोषाकरः ॥ २० ॥

सुदर्शनमहाराजे दानाय समुपागते
नृत्यन्ति गुणिनां गेहे कविता वनिता इव ॥ २१ ॥

सुदर्शनमहाराजे महादानं प्रकुर्वति ।
नृत्यन्त्यपि च गायन्ति दिक्षु भिक्षुकयोषितः ॥ २२ ॥

गृहं यदीयं स्फटिकाभिरामं संपूर्णकामं वृषभध्वजस्य ।
सेवां समासाद्य गुरोः प्रसादाच्छ्री**कामराज**स्य महान्न तस्य ॥२३॥
कवित्वशक्तिर्मधुरा च वाणी भाषासु गीर्वाणवचोमये च ।
यस्यास्ति भूवौ स धनी कुलीनः स पण्डितः सर्वगुणानुपेतः ॥२४॥
साहित्यविद्यानिपुणः सदैव शास्त्रेषु सिद्धान्तसमस्तवेत्ता ।
ज्ञाता विशेषं कवितारसस्य दाता चिरं जीवतु सत्कवीनाम् ॥ २५ ॥

एतस्य द्वे भार्ये । दास्यश्च संजीवनी च ।

शुश्रूषणाय प्रतिपन्नभावा मनोरथज्ञा भुवि सुप्रसन्ना ।
पत्युः पदाम्भोरुहलुब्धभृङ्गी संगीतविद्यानिपुणस्य तस्य ॥ २६ ॥
पद्मेव कृष्णस्य, वृषध्वजस्य गौरीव गौरी, मकरध्वजस्य ।
रतीव, शक्रस्य शचीव, भूमौ **सातोमरी** वीर**सुदर्शन**स्य ॥२७॥
सुवर्णदानेन समस्तकालं **सातोमरी** पीतमयं करोति ।
महीतलं राजतपुञ्जदानैः शुक्लं कदाचित्कुरुते समन्तात् ॥ २८ ॥

सोही च—

माणिक्यमुक्ताफलगुम्फितेन हारेण तस्या हृदयस्थितेन ।
नक्षत्रताराग्रहमण्डलानि विनिर्जितान्येव निजैर्मयूखैः ॥ २९ ॥

सुवर्णपात्रेण करस्थितेन सुवृत्तमुक्ताफलपूरितेन ।
नित्यान्वित विप्रवरार्पितेन **सोही** यशश्चन्द्रमस विभाति ॥ ३० ।

संजीवनी च—

गन्धर्वकन्या भुवि चित्रलेखा लोकोपकाराय कृतावतारा ।
संजीवनीमूर्तिमिषादशेषसौन्दर्यचातुर्यनिवासभूमि ॥ ३१ ॥
विराजते सर्वगुणानुपेता **संजीवनी** कल्पलतेव भूमौ ।
कदापि य पश्यति दूरतोऽपि तस्यापरिक्षिप्यति हेमवृष्टिं ॥ ३२ ॥
अधीतवेदस्तु **सुदर्शनो**ऽसौ बाल्ये धनुर्वेदपरस्ततोऽभूत् ।
महाबल' पञ्चशराभिरामो दिने दिने यौवनमाततान ॥ ३३ ॥
गान्धर्वविद्यासु महाप्रवीणो वीणामृदङ्गादिषु तालदक्षः ।
तथापि नित्य नृपतिर्गुणिभ्यो ददाति भूरि द्रविण महेच्छ ॥३४॥
मल्लैरनेकै कृतमुष्टियुद्धप्रहारसहारविचेष्टितैश्च ।
खङ्गप्रहारोत्पतनप्रकार गुरो सकाशादधिगम्य सद्य ॥ ३५ ॥
शरैरनेकैर्निजवैरिवश विपाटयामास युवा सहासम् ।
ग्रन्थिप्रहारै सकल निरीक्ष्य लक्षीकृतं चारुविशालवक्षाः ॥ ३६ ॥
वीणारसं केवलमेष एव जानाति विख्यातविलासहास' ।
... . ॥ ३७ ॥

यत्सभाया वाराङ्गना —

संगीतविद्यानिपुणा सदैव नृत्यन्ति गायन्ति सुवर्णवर्णा ।
वाराङ्गनाश्चन्दनकुङ्कुमाढ्या सुभाषित कामकलाप्रवीणाः ॥ ३८ ॥
प्रफुल्लपङ्केरुहपत्रनेत्रा मृदङ्गवाद्यादिभिरभ्युपेता' ।
यदक्षिपातेन मनो मुनीनां सद्यो नवं चञ्चलतामुपैति ॥ ३९ ॥

ता एव गायन्ति विलासवत्य स्वभावत कोकिलकण्ठनादैः ।
पदप्रहारैरिव कामदेव विबोधयामासुरधीतविद्या ॥ ४० ॥
एतादृशी यद्यथ दृश्यते न सश्रूयते किं तु विदूरतोऽपि ।
नेत्र नभोमण्डलमेव नैव जात यदा किं चरित विधातु ॥ ४१ ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते किल सावधानो गुरो पदाम्भोरुहचिन्तनाय ।
सरोरुहाक्षोऽतिविनीतनिद्रो मनो ददौ पूर्णमनोरथश्री ॥ ४२ ॥
तत पर स्मृत्यनुसारतोऽसौ धर्मार्थकामानतिदुर्लभाश्च ।
स चिन्तयामास वरप्रकारै कुलोचितै सर्वजनप्रतिष्ठै ॥ ४३ ॥
तत समुत्थाय महासुशील स्नानादिक साङ्गमतो विधाय ।
शुक्लद्विवासा कृतचन्दनादिक्रियानुलेप कृतभूतशुद्धि ॥ ४४ ॥
देवोपमो देवगृह गतोऽसौ **सुदर्शनो** नाम नृपावतस ।
कालेयकाद्यैरतिसुप्रसिद्धै सुगन्धिभि पूजनमाचकार ॥ ४५ ॥
दशोपचारै खलु षोडशेन पञ्चोपचारेण च पञ्चदेवान् ।
स पूजयित्वातिविशुद्धचेता नित्य च कर्मापि तथाकरोत्स ॥ ४६ ॥
नित्य च दान कुरुते नृपोऽसौ सुवर्णरत्नादिकमप्रमेयम् ।
द्विजेभ्य एव प्रतिपादयित्वा योगालय दिव्यमुपागतोऽसौ ॥ ४७ ॥
दिव्यासनस्थोऽतिविशुद्धचित्तो वायु समाकर्षति योगयुक्त ।
शनै शनैरुच्छ्वसितासनोऽसो योगीश्वरो योगविशारदश्च ॥ ४८ ॥
ततो लघूकृत्य वपु स्वकीयमाकाशसस्थ विधिवच्चकार ।
ततो गुरूकृत्य सुनिश्चलोऽसौ गुरो पसादाद्गिरिवच्चकार ॥ ४९ ॥
एवविधैर्योगवरै प्रसिद्धैर्युवा यदूना नयनाभिराम ।
ससारसौख्याय गृहस्थितोऽपि योगीश्वरोऽसौ नृपतिर्विभाति ॥ ५० ॥
मुक्त्यर्थमेक श्रुतिभि प्रसिद्ध सर्वस्य शास्त्रस्य हि योगमाहु ।
उक्तस्तत. सर्वगुणानुपेता जना समाश्रित्य तरन्ति पारम् ॥ ५१ ॥

अहोऽनुकम्पा वसतो जगत्या महीपतिर्वीरसुदर्शनोऽसौ ।
योगीश्वरोऽय समधीतविद्यो ददाति वित्त भुवि याचकेभ्य ॥५२।

यस्य सभाया पण्डिता —

प्रमेयसिद्धान्तपदार्थवार्ता विचारयन्त कथयन्ति सारम् ।
समस्तलोकेष्वतिदुर्लभ च ते पण्डिता यस्य गृहे वसन्ति ॥ ५३ ।

कवयश्च—

सुधास्यन्दसदोहसदेहकारि क्वचित्काव्यभव्याक्षरं नर्तयन्ति ।
क्वचिद्गीतसगीतविद्यानवद्या क्वचिद्दण्डनीति विनीता वदन्ति ॥५४।
क्वचिल्लोलरोलम्बमाताकुलाङ्गान्मतङ्गानहो देहि देहीति वाच ।
क्वचिद्वाजिराजीरिति स्पष्टवाचा विवर्तु मुदा सर्वदा नर्तयन्ति ॥५५।

ज्योतिषिकाश्च—

भविष्यदर्थं सतत ब्रुवन्ति मध्येसभ वीरसुदर्शनस्य ।
ज्योतिर्विद सर्वगुणानुपेता स्ववृत्तिमन्तो नृपते प्रसादात् ॥ ५६ ।

वैद्याश्च—

अधीतविद्या निपुणा सदैव दृष्ट्वा वदन्ति प्रतिपन्नरोगान् ।
निदानतो रोगपरीक्षया च चिकित्सया सर्वजनोपचारान् ॥ ५७ ॥

मल्लाश्च—

मनागनायासरसेन येन चूर्णीकृत प्रस्तर एव सद्य ।
स तादृशो मल्लवर सभाया विराजते वीरसुदर्शनस्य ॥ ५८ ॥

नटाश्च—

समोहयन्तो निजनर्तनेन समस्तलोकानपि पण्डितांश्च ।
नानाविध वेषधर वहन्ति रसेषु सर्वेषु विपश्चितश्च ॥ ५९ ॥

शैलूषकाश्च—

वंशं समारोहति निर्विशङ्कमधः पतत्यूर्ध्वंत एव सद्यः ।
तथैव तिष्ठत्यपि वंशमूले कुत्रापि नाघातकथाप्रसङ्गः ॥ ६० ॥

नटी च—

तथा तथा गायति चन्द्रकान्तमुखं वहन्ती मधुरस्वरेण ।
यथा यथा श्रोत्रगतेन सद्यो मोहं समायान्ति महर्षयोऽपि ॥ ६१ ॥

बन्दिनश्च—

प्रभातकाले सततं पठन्ति सत्काव्यमुच्चैः स्वरमाश्रिताश्च ।
सद्बन्दिनो वीरजनस्य चित्तं युद्धाय बद्धादरतां नयन्ति ॥ ६२ ॥

समस्तधरणीपालप्रसिद्धवरकार्मुकः ।
प्रतिष्ठापूरकः पूरैः पूरयन्निव सर्वतः ॥ ६३ ॥

एकदा स एव **सुदर्शनो** महाराजो मृगयाव्याजेन वैरिग्रामासन्नो बभूव ।

श्रीमद्वीर**सुदर्शनं** सुविदितं युद्धाय बद्धादरं
मत्वा दारुणसानुमाश्रितवती व्यालोलचैलाञ्चला ।
नेत्रोत्पन्ननवीननीरकणिकाव्याजेन नम्रानना
दत्ते वैरिविलासिनी प्रतिदिनं मुक्ताफलानां तुलां ॥ ६४ ॥

ततोऽतिदूरं यमुनानिकुञ्जमाखेटकार्थं नृपतिः प्रतस्थे ।
विलासिनीभिर्वरसैनिकैश्च करेणुकारोहणतत्पराभिः ॥ ६५ ॥

मातङ्गमालोपरिसंस्थितेन ध्वजेन चामीकरचिह्नितेन ।
वाताभिघातैरतिसुन्दरेण स शोभमानो मृगयां जगाम ॥ ६६ ॥

इतस्ततो हस्तिकराभिघातनिपातसंजातमहाध्वनीनाम् ।
मार्गस्थितानां विबुधद्रुमाणां पङ्क्तिक्रमं केवलमारराज ॥ ६७ ॥

गलन्मदा केचिदमी मतङ्गा विदूरत सैनिकृत प्रयान्ति ।
दन्ताहतानेकविशालवृक्षशाखासमालकृतभूमिभागा ॥ ६८ ॥
गच्छन्ति गर्जन्ति सहस्रशोऽस्य धावन्ति सर्वत्र विना विचारम् ।
दन्तै समुत्पाट्य तरु समग्र शुण्डाभिघाताहृतमेघमाला ॥ ६९ ।
महागजा प्रौढकृतप्रहारा विशृङ्खला भीमतरा बभूवु ।
धूलीभिरासादितभूषणाङ्गा दन्ताभिघाताहतपर्वताश्च ॥ ७० ॥
महीभुजो वीर**सुदर्शन**स्य समस्तराजन्यपवित्रकीर्ते ।
सर्वाणि कार्याणि समस्तकाल विशोभमानानि गुरो प्रसादात् ॥ ७१
लक्ष हया यस्य गृहे वसन्ति कथ स वाच्यो लघुभिर्वचोभिः ।
कशाभिघातो न कदापि तेषामङ्गे गिरेर्लङ्घनशङ्कयैव ॥ ७२ ॥
विराजते चञ्चलवाजिराजी सुवर्णमाला मणिभूषिताश्च ।
विशुद्धहेमासनपृष्ठलग्नवल्गप्रचारोन्नमितकन्धराश्च ॥ ७३ ॥
महाजवा ह्रस्वविशुद्धकर्णा मृगानुगा पक्षधरा इवोर्व्याम् ।
वाहा विशिष्टा कृतचारुचेष्टा सदश्ववाहैरभिशिक्षिताश्च ॥ ७४
नृत्यन्ति धावन्ति मनोरथज्ञा समीरणा एव हि मूर्तिमन्त ।
वराश्ववाहोर्ध्वकृतोरुबाहुसभावनालङ्घितकन्दराश्च ॥ ७५ ॥
हय समारुह्य नृपाधिराज **सुदर्शनो**ऽथ नकुलावतार. ।
गतागतानेकविधप्रकारविचारसभारमथाकरोत्स ॥ ७६ ॥
मृगाननेकान्मृगयासु हत्वा खड्गेन चापेन करस्थितेन ।
स हापयत्येन करस्थितेन श्येनादिना पक्षिवराणि भूय ॥ ७७ ।
पुन. प्रतस्थे मृगयानुबन्धी स बन्धुवर्गैर्वरवाजिसंस्थै ।
पदातिवर्गैर्गणनातिरिक्तैरितस्तत शीघ्रतरप्रयाणै ॥ ७८ ॥
शार्दूलसघान्ददृशेऽथ भूप उपत्यकाया यदुवशवीर ।
ततो विशङ्कः पुरुषावतसो जातप्रहर्ष. कृतसनिधानः ॥ ७९ ॥

दृष्टास्त्वनेका महिषास्तदानीं शृङ्गप्रहाराहतवृक्षसघा ।
सुदर्शनेनाप्रतिमेन तेन महामतङ्गोपमखड्गिनश्च ॥ ८० ॥
तीक्ष्णेन खड्गेन करस्थितेन शरेण चामीकरभूषितेन ।
सुव्यक्तहासेन विना प्रयास यथैव दृष्टा निहतास्तथैव ॥ ८१ ॥

यस्तु दु:शासनोऽपि न परस्त्रीवस्त्रापहारक', यस्तु कृपाचार्योऽपि कृतराजसेव , यस्तु कुमारोऽपि न षाण्मातुर , यस्तु युधिष्ठिरोऽपि न कौन्तेय , यस्तु धनजयोऽपि न सोदरापहन्ता, यस्तु भीमसेनोऽप्यकृतान्याययुद्ध , यस्तु पावकोऽपि नाश्रयास , यस्तु धर्मराजोऽपि नान्तक , यस्तु प्रचेता अपि न पाशी, यस्तु पुण्यजनोऽपि न दनुज , यस्तु जगत्प्राणोऽपि नातीन्द्रिय , यस्तु धनदोऽपि न कुबेर , यस्तु सकलार्थप्रदोऽपि न दिगम्बर , यस्तु प्राचीदिक्पतिरपि न गोत्रभित् , यस्तु गणपतिरपि नैकदन्त[1] ,

---

वेदाकाशमुनीन्दु (१७०४) समितशके मासे तथा श्रावणे
पक्षे वै धवले तिथौ दशमिते वारे गुरौ शोभने ।
कृष्णानन्दकवीन्द्रनिर्मितमहाचम्पूरिय पूर्यता
काम वीर**सुदर्शन**स्य नृपतेर्विश्वस्य विद्याजुष ॥

इति श्रीकृष्णानन्दकवीन्द्रविरचिता सुदर्शनचम्पू समाप्ता ।

श्रीकुसुमदेवविरचितं

दृष्टान्तकलिकाशतकम् ।

शिवस्मरणमेवैक ससारान्तकनाशनम् ।
घनौघो घोरदावाग्निनिर्वापणपटुर्भवेत् ॥ १ ॥

---

1. अथ ग्रन्थ एतावानेव सम्प्राप्तोऽस्माभि .

साधुरेव प्रवीण स्यात्सद्गुणामृतवर्णने ।
नवचूताङ्कुरास्वादकुशल कोकिल किल ॥ २ ॥
दुर्जनो दूषयत्येव सता गुणगण क्षणात् ।
मलिनीकुरुते धूम सर्वथा विमलाम्बरम् ॥ ३ ॥
यथा दोषो विभात्यस्य जनस्य न तथा गुण ।
प्राय कलङ्क एवेन्दो प्रस्फुटो न प्रसन्नता ॥ ४ ॥
विवेक एव व्यसन पुसा क्षपयितु क्षम ।
अपहर्तुं समर्थोऽसौ रविरेव निशातम ॥ ५ ॥
प्राय सन्त्युपदेशार्हा धीमन्तो न जडाशया ।
तिला कुसुमसौगन्ध्यवाहिनो न यवा॰ क्वचित् ॥ ६ ॥
चिन्त्यते नय एवादावमन्द समुपेप्सुभि ।
विनम्य पूर्व सिंहोऽपि हन्ति हस्तिनमोजसा ॥ ७ ॥
सस्थितस्य गुणोत्कर्ष प्राय प्रस्फुरति स्फुटम् ।
दग्धस्यागरुखण्डस्य स्फारीभवति सौरभम् ॥ ८ ॥
मनस्विहृदय धत्ते रोषेणैव प्रसन्नताम् ।
भस्मना ज्वलदङ्गारः प्रसादं लभतेतराम् ॥ ९ ॥
उत्तम क्लेशविक्षोभ क्षम सोढु नहीतर ।
मणिरेव महाशाणघर्षण न तु मृत्कण॰ ॥ १० ॥
स्वजातीय विना वैरी न जय्य स्यात्कदाचन ।
विना वज्रमणिं मुक्तामणिर्भेद्यः कथ भवेत् ॥ ११ ॥
सज्जना एव साधूना प्रथयन्ति गुणोत्करम् ।
पुष्पाणा सौरभं प्रायस्तनुते दिक्षु मारुत॰ ॥ १२ ॥
उपकर्तु यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान् ।
प्राय॰ कूपस्तृषां हन्ति सततं न तु वारिभिः ॥ १३ ॥

सति शीले गुणा भान्ति पुसा शौर्यादयो यथा ।
यौवने सदलकारा शोभा बिभ्रति सुभ्रुव' ॥ १४ ॥
जड प्रभवति प्रायो दु ख बिभ्रति साधव ।
शीताशावुदिते पद्म सकोच याति वारिणि ॥ १५ ॥
गुणेन स्पृहणीय स्यान्न रूपेण युतो नर ।
सौगन्ध्यहीन नादेय पुष्प कान्तमपि क्वचित् ॥ १६ ॥
कश्चित्कस्यचिदेव स्यात्सुहृद्विश्रम्भभाजनम् ।
पद्म विकासयत्यर्क सकोचयति कैरवम् ॥ १७ ॥
ईश्वरा पिशुनाञ्शश्वत्पुष्णन्तीति किमद्भुतम् ।
प्रायो निधय एवाहीन्द्विजिह्वान्दधतेतराम् ॥ १८ ॥
सपद्यास्ते परै. साक विपदि स्वजनैर्जड ।
जृम्भतेऽम्भोरुह भृङ्गै. शुष्यत्युदकशैवलै ॥ १९ ॥
नीचावमानमलिना यो भुङ्क्ते सपद पुमान् ।
लशुनाक्ता स कर्पूरचर्चा वितनुते तनौ ॥ २० ॥
व्यसनानन्तरं सौख्य ह्यल्पमप्यधिक भवेत् ।
काषायरसमास्वाद्य स्वाद्वतीवाम्बु विद्यते ॥ २१ ॥
गुणानामन्तरं प्रायस्तज्ज्ञो जानाति नेतर ।
मालतीमल्लिकामोद घ्राण वेत्ति न लोचनम् ॥ २२ ॥
प्रभूतवयस पुसो धिय पाक प्रवर्तते ।
जीर्णस्य चन्दनतरोरामोद उपजायते ॥ २३ ॥
कामाय स्पृहयत्यात्मा सयतोऽपि मनीषिण ।
वीथीनियमितोऽप्युक्षा शष्पमासाद्य धावति ॥ २४ ॥
धनागमेऽधिक पुसा लोभमभ्येति मानसम् ।
निदाघकाले प्रालेय. प्राय. शैत्यं वहत्यलम् ॥ २५ ॥

सहजोऽपि गुण पुसा साधुवादेन वर्धते ।
काम सुरसलेपेन कान्ति वहति काञ्चनम् ॥ २६ ॥
निन्दा य कुरुते साधोस्तथा स्व दूषयत्यसौ ।
खे भूतिं य क्षिपेदुच्चैर्मूर्ध्नि तस्यैव सा पतेत् ॥ २७ ॥
स्वभाव नैव मुञ्चन्ति सन्त ससर्गतोऽसताम् ।
न त्यजन्ति रुत मञ्जु काकसपर्कत पिका ॥ २८ ॥
सपत्तौ कर्कश चित्त खलस्यापदि कोमलम् ।
शीतल कठिनं प्रायस्तप्त मृदु भवत्यय ॥ २९ ॥
प्रायः प्रकुप्यतितरा प्रीत्यैव प्रखरो जन ।
नयन स्नेहसपर्कात्कालुष्य समुपैत्यलम् ॥ ३० ॥
शुभ वाप्यशुभ कर्म फलकालमपेक्षते ।
शरद्येव फलत्याशु शालिर्न सुरभौ क्वचित् ॥ ३१ ॥
भोगेच्छा नोपभोगेन भोगिना जातु शाम्यति ।
लवणेनान्तरालेन तृष्णा प्रत्युपजायते ॥ ३२ ॥
दुर्लभोऽप्युत्तम प्राय स्वजातीयेन लभ्यते ।
कर्णकोटरग वारि वारिणैवावकृष्यते ॥ ३३ ॥
जन्तोर्निरुपभोगस्य दृश्यते भुवि रूक्षिता ।
वाताशिनो द्विजिह्वत्व विहित पश्य वेधसा ॥ ३४ ॥
ऊर्जितं सज्जन दृष्ट्वा द्वेष्टि नीच. पुन. पुन ।
कवलीकुरुते स्वस्थ विधु दिवि विधुतुद. ॥ ३५ ॥
न लभन्ते विनोद्योग जन्तव. सपदां पदम् ।
सुराः क्षीरोदविक्षोभमनुभूयामृतं पपु' ॥ ३६ ॥
सयतं कोमल चित्त साधोरापदि कर्कशम् ।
सुकुमारं मधौ पत्र तरोः स्यात्कठिनं शुचौ ॥ ३७ ॥

आकर. कारण जन्तोर्दौर्जन्यस्य न जायते ।
कालकूट सुधासिन्धो. प्राणिनां प्राणहारक. ॥ ३८ ॥
गुणदोषाववाप्येते पुसा सशीलनाद्बुधै. ।
लेभे पीयूषगरले मन्थनादम्बुधेः सुरै ॥ ३९ ॥
स्वभाव न जहात्येव साधुरापद्गतोऽपि सन् ।
कर्पूरं पावकस्पृष्ट सौरभ लभतेतराम् ॥ ४० ॥
न व्याप्तिरेषा गुणिनो गुणवाञ्जायते ध्रुवम् ।
चन्दनोऽनलसदग्धो न भस्म सुरभि क्वचित् ॥ ४१ ॥
अप्यापत्समय साधोः प्रयाति श्लाघनीयताम् ।
विधोर्विधुन्तुदास्कन्दविपत्कालोऽपि सुन्दर ॥ ४२ ॥
विना परीक्षा नो तत्त्व प्रसिद्ध जायते सत ।
स्वधर्मबन्धान्नो शुद्धिर्जायते कर्षण विना ॥ ४३ ॥
प्राप्य वित्त जडास्तूर्णं निर्वृतिं यान्ति नान्यथा ।
तोयमासाद्य गर्जन्ति न रिक्ता स्तनयित्नव ॥ ४४ ॥
कार्यापेक्षो जन प्राय प्रीतिमाविष्करोत्यलम् ।
लोभार्थी शौण्डिक· शष्पैर्मेष पुष्णाति पेशलै ॥ ४५ ॥
दुर्जनो जीयते युक्त्या निग्रहेण न धीमता ।
निपात्यते महावृक्षस्तत्समीपक्षितिक्षयात् ॥ ४६ ॥
सुखदु खे समे स्याता जन्तूना क्लेशहेतुके ।
मूर्ध्नि स्थिताना केशानां भवेता स्नेहछेदने ॥ ४७ ॥
दुष्टदुर्जनदौरात्म्यै. सज्जने रज्यते जन ।
आरुह्य पर्वत पान्थ सानौ निर्वृतिमेत्यलम् ॥ ४८ ॥
स्वभावसुन्दरं वस्तु न सस्कारमपेक्षते ।
मुक्तारत्नस्य शाणाश्मघर्षण नोपयुज्यते ॥ ४९ ॥

शोभते विदुषा मध्ये नैव निर्गुणमानस ।
अन्तरे तमसा दीप. शोभते नार्कतेजसाम् ॥ ५० ॥
युक्त्या परोक्ष बाधेत विपक्षक्षपणक्षम ।
शोषयत्यचिरेणैव प्रान्तरस्थमल पय ॥ ५१ ॥
दुर्गदेश प्रविष्टो हि शूरोऽभ्येति पराभवम् ।
गाढपङ्कनिमग्नाङ्गो मातङ्गोऽप्यवसीदति ॥ ५२ ॥
नयेनाङ्कुरित शौर्यं जयाय न तु केवलम् ।
अन्ययुक्त विष भुक्तं पथ्यं स्यादन्यथा मृति॰ ॥ ५३ ॥
मृदुभिर्बहुभि॰ शूर पुंभिरेको न बाध्यते ।
कपोतपोतकैरेक॰ श्येनो जातु न बाध्यते ॥ ५४ ॥
येनात्मा पण्यता नीतः स एवान्विष्यते जनै ।
हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयते न मृगाधिप ॥ ५५ ॥
गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वरूपख्यातिहेतवे ।
स्वभावबाल्य लावण्य तारुण्येन मनोहरम् ॥ ५६ ॥
सुलभ वस्तु सर्वस्य न यात्यादरणीयताम् ।
स्वदारपरिहारेण परदारार्थिनो जना ॥ ५७ ॥
विकृत निजमात्मान वस्त्रै सस्कुरुते जड. ।
परेभ्य. स्वशरीरस्य के वा भूषा वितन्वते ॥ ५८ ॥
क्षणक्षयिणि सापाये भोगे रज्जन्ति नोत्तमा ।
सत्यज्याम्भोजकिञ्जल्क न प्रार्थयति शैवलम् ॥ ५९ ॥
असभवगुणस्तुत्या जायते स्वात्मनस्त्रपा ।
कर्णिकारं सुगन्धीति वदन्केनोपहस्यते ॥ ६० ॥
धनाशया खलीकारः कस्य नाम न जायते ।
दूरादामिषलोभेन बध्यते खेचर. खमः ॥ ६१ ॥

तटस्थै स्थापिताश्चेतो विशन्ति गुणिनां गुणाः ।
उत्कोचिताना पद्माना गन्धो वायुभिराहृत ॥ ६२ ॥
निजाशयवदाभाति पुसा चित्ते पराशय. ।
प्रतिमा मुखचन्द्राभे कृपाणे याति दीर्घताम् ॥ ६३ ॥
अधम बाधते भूयो दु खवेगो न तूत्तमम् ।
पादद्वय व्रजत्याशु शीतस्पर्शो न चक्षुषी ॥ ६४ ॥
गुणवान्सुचिरस्थायी न देवोऽप्यभिजायते ।
तिष्ठत्येकां निशां चन्द्र. श्रीमान्सपूर्णमण्डलः ॥ ६५ ॥
यत एवागतो दोषस्तत एव निवर्तते ।
अग्निदग्धस्य विस्फोटशान्ति. स्यादग्निना ध्रुवम् ॥ ६६ ॥
स्वधियो निश्चयो नास्ति यस्य सभ्रमते स्वयम् ।
प्रवातबालपत्रस्थ· पटस्तत्र निदर्शनम् ॥ ६७ ॥
कथाप्रबन्धे वन्ध्येऽपि कश्चिदेवानुरज्जते ।
प्रायश्वासादयत्यन्त श्वसन्नि· सकैकसम्(?) ॥ ६८ ॥
बुद्धिमत्ताभिमान. को भवेत्प्रज्ञोपजीविनाम् ।
अन्यदीयैरलकारैर्नाहकारो विभूषणे ॥ ६९ ॥
उत्तमोऽप्यधमस्य स्याद्याच्यानप्रकर. क्वचित् ।
कौस्तुभादीनि रत्नानि ययाचे हरिरम्बुधिम् ॥ ७० ॥
प्रयत्ने समके केचिदेव स्यु फलभागिनः ।
क्षीरोदमथनाद्देवैरमृत प्रापि नासुरै· ॥ ७१ ॥
गुणै. पूजा भवेत्पुसा नैकस्माज्जायते कुलात् ।
चूडारत्न शशी शभोर्यानमुच्चै श्रवा हरेः ॥ ७२ ॥
भोगः परोपतापेन पुसा दु.खाय न स्थिरः ।
पानमप्यसृजः क्षिप्र स्वपीडायै जलौकसाम् ॥ ७३ ॥

नोपभोगपरानर्थान्कोऽपि संचिनुते चिरम् ।
आस्रव किमलंकारानात्मन्याहत्य कुर्वते ॥ ७४ ॥
विवर्णवचनैर्मन्युर्गूढोऽप्यन्त प्रकाशते ।
इन्धनान्तरसंस्थैश्च ज्वलत्यग्नि पय कणै ॥ ७५ ॥
निकटस्थ गरीयांसमपि लोको न मन्यते ।
पवित्रामपि यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्नवीम् ॥ ७६ ॥
स्वजन स्वात्मवज्जन्तुर्ज्ञायते गुणवान्परै ।
गोपैर्गोपवदज्ञायि हरिर्देवैर्जगत्पति ॥ ७७ ॥
उत्तमस्तोषमायाति तदङ्ग पोष्यते यदि ।
वृक्ष प्रसीदति प्राय पादाभ्यङ्गेन न स्वयम् ॥ ७८ ॥
सर्वत्र गुणवानेव चकास्ति प्रथिते नरे ।
मणिर्मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥ ७९ ॥
उत्तम सुचिरं नैव विपदोऽपि भवन्त्यलम् ।
राहुग्रसनसंभूतक्षणो विच्छादयेद्विधुम् ॥ ८० ॥
प्राय स्वभाव मुञ्चन्ति सन्त ससर्गलोऽसताम् ।
चण्डाश्चण्डातपात्पादा हिमांशोरमृतसृज ॥ ८१ ॥
तुल्य परोपतापित्व क्रुद्धयो साधुनीचयो ।
न दाहे ज्वलतोर्भेदश्चन्दनेन्धनयो क्वचित् ॥ ८२ ॥
न भाति वाञ्छा वैजात्ये न देवा भान्ति वादिनि ।
अञ्जन दूषण वक्रे भूषण किल लोचने ॥ ८३ ॥
दुर्भग स्यात्प्रकृत्या यो विभूत्यापि स तादृश ।
गोमय श्रीनिवासोऽस्ति न तथापि मनोहरम् ॥ ८४ ॥
गुणानर्चन्ति जन्तूना न जातिं केवला क्वचित् ।
स्फाटिक भाजनं भग्नं काकिण्यापि न गृह्यते ॥ ८५ ॥

आगच्छदुत्सवो भाति यथैव न तथा गतः ।
हिमांशोरुदय. साय चकास्ति न तथोषसि ॥ ८६ ॥
मनस्विनो न मान्यन्ते परत प्राप्य जीवनम् ।
बलिभुग्भ्यो न काकेभ्य स्पृहयन्ति हि कोकिलाः ॥ ८७ ॥
सतोषक्षतये पुसामाकस्मिकधनागमः ।
सरसा सेतुभेदाय वर्षौघ' सूचनस्थित ॥ ८८ ॥
जीयते भूगतोऽप्यात्मा कालेनात्मापि स्वर्गतः ।
भवेत्स्मशानमुद्यानमुद्यान च स्मशानभम् ॥ ८९ ॥
उच्चशेखरग वस्तु शुभ स्यात्सुखकारणम् ।
उपशामयते बाध यथैवामृतसस्कृतम् ॥ ९० ॥
संतुष्यत्युत्तम स्तुत्या धनेन महताधम' ।
प्रसीदन्ति जपैर्देवा बलिभिर्भूतविग्रहाः ॥ ९१ ॥
स्वजातीयविघाताय माहात्म्य दृश्यते नृणाम् ।
श्येनो विहङ्गमानेव हिनस्ति न भुजङ्गमान् ॥ ९२ ॥
गुरु प्रयोजनोद्देशादर्चयन्ति न भक्तित. ।
दुग्धदात्रीति गौर्गेहे पोष्यते न तु धर्मत ॥ ९३ ॥
महता तादृश तेजो यत्र शाम्यन्त्यनौजस. ।
अस्त यान्ति प्रकाशेन तारका हि विवस्वत. ॥ ९४ ॥

दाता दानस्यान्तरा स्यात्पृथिव्या गेहे गेहे याचकानां समूहाः ।
चिन्तारत्नस्यास्ति सत्त्वे विवादो मार्गे मार्गे रेणव. सन्त्यसंख्याः ॥९५॥

चारुता अपवशेन पदार्थे धैर्येण तदनु वादिगुणत्वात्(?) ।
वेणुगो भवति मञ्जुरसौ ··यन्त्रगो हि सुखद. कृतशब्द (?) ॥९६॥

नरा संस्काराहो जगति किल केचित्सुकृतिनः
समानाया जात्यामपि वयसि सत्या परिधयः ।

अयं दृष्टान्तोऽत्र स्फुटकरणतोऽप्यभ्यसनतः
शुकः श्लोकान्वक्तु प्रभवति न काक क्वचिदपि ॥ ९७

धनमपि परदत्त दु खमौचित्यभाजा
भवति हृदि तदेवानन्दकारीतरेषाम्।
मलयजरसबिन्दुर्वर्धते न प्रसन्न
नयति च रसवाहादेवमत्यन्तमत्र ॥ ९८ ॥

कालक्रमेण परिणामवशादनव्या
भावा भवन्ति खलु पूर्वमतीव तुच्छा.।
मुक्तामणिर्जलदतोयकणोऽप्यणीया-
न्संपद्यते च चिरकीचकरन्ध्रमध्ये ॥ ९९ ॥

इय **कुसुमदेवेन** कविनैकेन निर्मिता।
दृष्टान्तकलिका नाम जृम्भता कविमानसे ॥ १०० ॥

इति श्रीकुसुमदेवविरचित दृष्टान्तकलिकाशतक समाप्तम्।

श्रीकामराजदीक्षितविरचिता[1]

शृङ्गारकलिकात्रिशती।

लक्ष्मीविहृतविलासावलोकितानन्दितस्वान्त'।
पश्यति गुरौ विधातरि लज्जानतकन्धरो हरिर्जयति ॥ १ ॥

प्रतिपादयति समुद्रे लक्ष्मीमन्त पटे धृते गुरुबुधाभ्याम्।
तद्वदनदर्शनोत्क प्रपदालम्बी हरिर्जयति ॥ २ ॥

---

१. श्रीकामराजदीक्षितोऽयमक्षरगुम्फार्यात्रिशल्यो कर्तु श्रीसामराजदीक्षित-सुत आसीत्। कामराजदीक्षितकृतौ द्वावेव ग्रन्थावुपलभ्यते (१) शृङ्गारकलिका-त्रिशतीनामको मुक्तकग्रन्थ, (२) काव्येन्दुप्रकाशाख्योऽलकारग्रन्थश्चेति.

देव. स पातु दितिजनिनायकनिधनैधिताधिकक्रोधः ।
लक्ष्मीवदनसुधाकरदर्शनसजातसौम्यसद्भाव ॥ ३ ॥
योगान्तरं न योगे सत्येकस्मिन्भवति शशिशीर्षे ।
कृतपद्मासनरचने जयति(तरा) स्तब्धचरणार्या(?) ॥ ४ ॥
नाभीकमलनिवासश्चतुर्मुखश्चिन्तया मुग्ध ।
पुरुषायिते रमाया. समीलितलोचनो विधिर्जयति ॥ ५ ॥
क्षीराम्बुधौ मुकुन्द स्थित समालोक्य शेषशय्यायाम् ।
तद्दक्षिणाक्षिमीलनलग्नकरा सा जयति लक्ष्मी. ॥ ६ ॥
लक्ष्मीपाणिच्छन्ने दक्षिणनयने मुराराते ।
आनन्दित' कुटुम्बी जयति विधिर्नाभिवास्तव्य ॥ ७ ॥
लक्ष्मीमुखमालोकति भगवति सेर्ष्या वचोदेवी ।
ननु वदनान्निजवीणाक्वणनमिषाज्जयति हुङ्कृतिं ददती ॥ ८ ॥
वाल्मीकप्रभृतीना चरणयुग सतत हृदि भजामि ।
यद्भशत पदबन्धे सामर्थ्यं जायतेऽस्मदादीनाम् ॥ ९ ॥
हृदि भावयामि सततं तात श्री**सामराज**महम् ।
यत्कृत**मक्षरगुम्फं** कवय कण्ठेषु हारमिव दधते ॥ १० ॥
सपादितसुरसार्थव्यञ्जनपदबन्धदृष्टसद्भावम् ।
वाचस्पतिमिव काव्य विबुधा पश्यन्तु विनयमुखा ॥ ११ ॥
उद्धृतदोषा सगुणा युक्तैकावलिमुखैरलकारै ।
सरसा सुवृत्तवर्णा कविता वनितेव मानस हरति ॥ १२ ॥
सुजन करोतु हृदये कृतिमेता ब्राह्मणो यथा वेदम् ।
यदि दुर्जनोऽन्त्यज इव त्यजति तदा नैव हानिरस्माकम् ॥ १३ ॥
मुग्धामिव युवलोका सरसा **शृङ्गारकलिका**ख्याम् ।
कमलकलिकामिवालय एना रसयन्तु रसिकजना ॥ १४ ॥

श्रीसामराजजन्मा तनुते श्रीकामराजकवि ।
मुक्तककाव्य विदुषा प्रीत्यै शृङ्गारकलिकाख्यम् ॥ १५ ॥
असमशरबाणवेधव्यथिताङ्गी मीननयना सा ।
स्मृतदयितसगमसुखश्लथनीवी जीवित धत्ते ॥ १६ ॥
अपयास्यति पञ्चशर षष्ठेऽहनि किं करिष्यति ममायम् ।
इत्यालम्बितधैर्या मर्यादा नातिचक्राम ॥ १७ ॥
अवधिं विधाय तरसा दिनपञ्चकमञ्चितं सुभ्रू ।
पिकनिकरश्रुतपञ्चमशब्दा पञ्चत्वमापेदे ॥ १८ ॥
अक्षद्यूते विरचितसुरतपणे प्रेयसि प्रसभम् ।
आलोक्य सखीवदन साचिमुखी प्राहसद्बाला ॥ १९ ॥
अतिकठिन कृष्णमुख स्तनयुगलं भाति जलजाक्ष्या ।
शृङ्गारपूर्णकलशद्वयमिव मदनस्य मुद्राङ्कम् ॥ २० ॥
अतिशयितप्रीतिजुषोरकलितचिबुक नताधरं यूनो ।
श्रुतशब्दमात्रमहृताधरराग चुम्बन जयति ॥ २१ ॥
अवतार्य भूषणचय यावत्स्नातु समेति हरिणाक्षी ।
तावत्क्षुतवति मयि सा पुनर्दधौ नासिकाभरणम् ॥ २२ ॥
आगामिनि बुधवारे भविता सखि मङ्गलो वार. ।
श्रुत्वा चकितेऽन्यजने स्वयमादित सा कदम्बसौभाग्यम् ॥ २३ ॥
आश्लेषलालसे सति दयिते बाहू रसात्प्रसारयति ।
नैजाङ्गुलित्रयमिय नतानना दर्शयामास ॥ २४ ॥

---

१ कामराजदीक्षितसुतेन व्रजराजदीक्षितेन रचिता, (१) रसिकरञ्जनम्, (२) वल्लभाख्या नाटिका, (३) शृङ्गारशतकम्, (४) षड्ऋतुवर्णनं चेति ग्रन्थचतुष्टयी प्राप्तेति (The odor Aufrechts Catalogus catalogorum)

इयदेव मानिनीनां समाननमानताननेे भाति ।
यद्धूलिधूसरालककलिक एष ते प्रिय पुरतः ॥ २५ ॥
इङ्गितमेव मनोगतमस्याः स्फुटमातनोत्यभिप्रायम् ।
यदनिशमेषा बाला वातायनसंश्रिता भवति ॥ २६ ॥
ईप्सितमस्याः कः किल वेद यदेषालिमध्येऽध्वम् ।
रोषकषायितसालसनयना सहसा स्थिरीभूता ॥ २७ ॥
ईदृशमेव तवेदं रूपं द्रष्टुं मदीयनयनयुगम् ।
धृतजन्म जन्मभाजां नवं नवं प्रीतिमावहति ॥ २८ ॥
ईश्वर एव जगत्यां शृङ्गाररसीयसारवेत्तास्ति ।
यः सर्वदार्धनारीभूतशरीरो वियोगभीत्येव ॥ २९ ॥
उद्गतकुचा नवोढा वीक्ष्य तथा परिचचारार्थां ।
भर्तुः प्रसादमनिशं प्राप यथा सा त्रियामार्धम् ॥ ३० ॥
उन्नमितकर्णयुगल किमु धावसि गानलोभेन ।
गन्धवहपूरितान्तरकीचकशब्दोऽयमुल्लसति ॥ ३१ ॥
उद्भिन्नस्तनमुकुला प्रतिवेशिवधूं विलोक्य युवा ।
क्रीडति जम्बीरयुगं निजमधरं दशति साकूतम् ॥ ३२ ॥
ऊर्ध्वजुस्थितमर्घासनोपविनिवेशितैककरम् ।
ऊर्ध्वमुखमूर्धितैकस्तनमस्या लीलया हृषत्क्षेप ॥ ३३ ॥
ऋद्धिं परस्य वीक्ष्य प्रतिवेश्मा मोदमावहति ।
सत्यपि विभवे गृहिणी भूषासु मनो न संधत्ते ॥ ३४ ॥
ऋजुरबला पतिमूचे मन्मातृगृहादयं प्राप्तः ।
उपचार्यतामितीत्थं गोपायत्यसमयागतं जारम् ॥ ३५ ॥
ऋक्षाणि मौक्तिकानि प्रसारितान्यङ्गणे नभसि ।
चन्द्रेण रागिणा किं पूर्वाशावारवनितायाः ॥ ३६ ॥

ऋक्षं जनभयवशतो विज्ञाय सकम्बल जारम् ।
परिषस्वजे कृशाङ्गीं रुदतीमथ जहास हलिकजनः ॥ ३७ ॥
ऋतुमभिगम्य वसन्ते पालाश दरविकासकुसुमाग्रम् ।
दर्शयति सस्मितास्या निभृत कौमारजाराय ॥ ३८ ॥
एतावदेव गुरुजनसमक्षमिन्दीवराक्षी सा ।
निजगाद ग्रहणस्य स्नान गृह एव दु खिता तनयाम् ॥ ३९ ॥
एरण्डवीथिकान्तर्जारं गतमीक्ष्य हलिककन्या ।
तृणकर्तनत्वरामिषरङ्गिवने सा तदायासीत् ॥ ४० ॥
एतावतालमित्थ निगदन्ती खिन्नसर्वाङ्गी ।
अवनतमुखी दिनान्ते सखीजन हासयति सुभ्रू ॥ ४१ ॥
एतदिद तत्कुसुम गृहाण वरवर्णिनीत्युक्ता ।
यूना मिषेण नीता रभसात्कुञ्जोदरं सुतनु ॥ ४२ ॥
एकक्रमात्प्रवृत्ता दूषणगणनाय तव सुभग सुभ्रू ।
मयि मौनमञ्चति द्राग्गणनाभ्रंशे सलज्जहासाभूत् ॥ ४३ ॥
ऐक्षवरस हि मधुरं वदन्ति केचित्परेऽमृत तु परम् ।
अर्हति न षोडशीमपि कलामवाप्तु प्रियाधरसुधायाः ॥ ४४ ॥
ऐन्दवमुदेतु बिम्ब निवृत्य यास्यामि नैजगृहम् ।
घनतरतमालवीथीपथेन सकेतमुपयामि ॥ ४५ ॥
ओमिति यत्प्रियदूतीं जगाद नतकन्धर कुरङ्गाक्षी ।
प्रणव स शीलखण्डननिगमारम्भस्य सकथितः ॥ ४६ ॥
ओंकार सरकेले स्वाहाकारो वियोगदु खानाम् ।
उपगूहनहुकारस्तस्या करकङ्कणक्काण ॥ ४७ ॥
ओकसि पिपीलिकाभि क्रुते वसत्यहिपति शीघ्रम् ।
किमसभाव्यममुष्मिञ्जिह्मगतौ च द्विजिह्वे च ॥ ४८ ॥

औपम्यरहितमेतद्वदनं कथमिन्दुसदृशमद्याभूत्।
इत्यालप्य मृगाक्षी साक्षीभूतं निनिन्द कन्दर्पम्॥ ४९॥
औत्सुक्यादुच्चलितं मानेन पुनः स्थिरीकृतं हृदयम्।
प्रियसदनं प्रति गन्तुं स्थातुं दोलायितं तस्याः॥ ५०॥
औदनमन्यत्रैकं चषकं परिवेषयन्ती सा।
प्राघुणिकस्य तु पात्रे विहसन्ती द्वितयमर्पयामास॥ ५१॥
अञ्जनमलिनाधरपुटमवेक्ष्य दयितं कुरङ्गाक्षी।
रोषकषायितनयना तत्समुखमादधे मुकुरम्॥ ५२॥
अङ्के निवेश्य करकृतचषकं चुबुकं उन्नते तस्याः।
आकारयति गुरुजनमपि तत्र च हुङ्कृतिः स्म जयति॥ ५३॥
अम्बरमद्भुतमीदृशमेकं मम दीयतां सुभगे।
श्रुत्वेति स्तब्धतनुः स पुनः कार्यं विसस्मार॥ ५४॥
अन्तः प्रेमलचित्ता मुग्धामनुकूलयति मयि रसेन।
श्रवणोत्पलससर्पी जातो मधुकृन्निसृष्टार्थः॥ ५५॥
अः कमलजाकराब्जस्पर्शसमुद्भूतमनसिजो जयति।
रत्युत्कण्ठाजागरविकसितनाभीसरोजन्मा॥ ५६॥
कलिका मधुकरपङ्क्तिं मदयत्यन्तस्थसौरभापि मालत्याः।
रत्युत्सुकयोः खञ्जनयूनोः सनिधिर्धरा स्फुटीभवति॥ ५७॥
कामप्रेतावेशग्रस्तः स खलु श्मशानवास्तव्यः।
अर्धाङ्गे धृतदारो वन्दितचन्द्रः स्मरारिरपि॥ ५८॥
कियदभिगोपयसि त्वं कितव परप्रणयिनीप्राणम्।
कस्तूरिकापरिमलः कथमथ शक्यो वरीतुमयम्॥ ५९॥
कीर्तनसमये शौरेर्वन्दत्सु जनेषु हरिदासम्।
न चलति पदात्पदमपि पतिता तत्पादयोरार्या॥ ६०॥

कुतुक विलोकयिष्ये मिषतो दधिविक्रयस्याहम् ।
संभ्रमविस्मृतकञ्चुकपरिधाना पुलककञ्चुकीं दधे ॥ ६१ ॥
कूर्पासकमाश्लेषे काञ्चीं नीवीविमोक्षे च ।
याचितवती नयनयोश्चुम्बनसमये विमुग्धाभूत् ॥ ६२ ॥
केतकरजसा व्याप्टतमभवद्भूनो कपोलतलम् ।
पाण्डुरितमाननमभूच्चित्र नलिनाभनयनायाः ॥ ६३ ॥
कैदारिकेऽत्र मार्गे किं वामे दक्षिणेऽथवेत्युक्ते ।
निकटोपवनाध्वानं प्रदर्श्य सा नम्रितास्यासीत् ॥ ६४ ॥
कोपकषायितनयना [1]नयनाञ्चलसत्कृशानुत्वे ।
पादपतितेऽपि नीवीमाकर्षति सस्मिता सखीमैक्षत् ॥ ६५ ॥
कौतुकदर्शनलालसचित्तेन स्वगृहरक्षणे गुरुजनेन ।
विनियुक्तापि मृगाक्षी पुलकितवपुरास सा नितराम् ॥ ६६ ॥
कंदर्पाकुलचित्ता गुरुजनपुरतो नवोढा सा ।
लज्जामन्थरतारकमालोक्य पतिं निशश्वास ॥ ६७ ॥
कः किल कथ्य कुतुकं नागेशस्तल्पितो येन ।
तल्पीकृतोऽद्य सोऽपि व्रजनार्या मल्लिकाकुञ्जे ॥ ६८ ॥
खर्जूरीरानयितु नियोजिता बत गतैकाहम् ।
आरोहणावरोहणसमये मम खण्डितो देहः ॥ ६९ ॥
खाण्डवमधुरिमलुब्धो भाण्डपतद्धारयानुलिप्ताङ्गः ।
मार्जनमिषेण लग्ना धिक्कार्यो सा विभीषयति लोकम् ॥ ७० ॥
खिद्यतु मां गुरुलोकः कथमेना वार्षिकीं यात्राम् ।
त्यक्तु समुत्सहेऽह यत्र स्त्रीपुससमर्दः ॥ ७१ ॥

---

1 'नयनान्तकृशानुनानुत्वे' इति युक्त प्रतिभाति

खुरघातदलितपृथ्वीरजोभिरभितोऽम्बरे व्याप्ते ।
पशुभि साय यूनो कयोश्चिदालिङ्गन जयति ॥ ७२ ॥
खेदाय मे भवति तद्गोपायसि यदम्बुजाक्षि महिमानम् ।
यावकपदाङ्किता ते कथयति भालस्थली सुकृतम् ॥ ७३ ॥
खञ्जननयने मान मुञ्च बधान प्रिये प्रीतिम् ।
प्राप्तैव विजयदशमी यास्यन्ति न वासरा याता ॥ ७४ ॥
गजमदसुगन्धिशाल्मलितरुमालोक्य प्रगे व्याधी ।
पर्यचरत्पतिमधिकं गुञ्जाभूषाकुरूपमपि ॥ ७५ ॥
गायत्रीजपपूत मम मुखमुच्छिष्टमातेने ।
प्रातरिति वदति दयिते हसत्सु लोकेषु नम्रितास्याभूत् ॥ ७६ ॥
गिरिकन्याशंकरयोस्तस्मै प्रेम्णे नमस्कुर्म ।
यत्र कटाक्षक्षेपे जयति समं नित्यमभिलाष ॥ ७७ ॥
गीष्पतिदारविहारी चन्द्र स कलङ्कतामाप्त. ।
स पितामह स्वकन्यागामी तत्सत्य आभाण ॥ ७८ ॥
गुणपूर्णे कि मानैर्वर्षा प्रतियान्तु घर्मसमयेऽपि ।
सुरभि शरच्च शिशिरो हेमन्तो जायता नित्यम् ॥ ७९ ॥
गूढव्यञ्जद्विनयप्रवृत्तमदनगुलिकाकृतिर्स्तन्व्या[1] ।
यदि मोहिता युवान पूर्णकुचाग्रे तु [2]कि कर्ता ॥ ८० ॥
गेहक्रियासु गुरुजननियोजिता सम्भ्रमत्वरिता ।
वसनाञ्चलसवरणव्याजेनादर्शयत्स्वाङ्गम् ॥ ८१ ॥
गैरिकमण्डितगण्ड सखि यातु करी विधेहि दयाम् ।
विरचितपत्रालिकुचे पुरतो मा याहि मा याहि ॥ ८२ ॥

---

१. 'कृतौ तन्व्या ' इति युक्तम् २ का वार्ता.

गोपस्त्रिय प्रदर्श्य स्तनयुगल तन्तुजालकृतकञ्चुक्या ।
कन्दुकमिममर्पय मे हरिणेत्युक्ते जहास नन्दवधू ॥ ८३ ॥
गौरववशतो बालामधिकतर पर्यचरदार्या ।
उद्भिन्नरोमलतिकाफलायितस्तनमुकुलयुग्माम् ॥ ८४ ॥
गङ्गातरङ्गशीतलपवनस्पर्शेन भिन्नगात्राहम् ।
कथमुपयामि नमस्यापुष्पाहरणाय गुरुजननियुक्ता ॥ ८५ ॥
गः कार्तिकेयशङ्कातङ्कितहृदयोऽङ्कमारूढ ।
स्ववदनशुण्डादण्डाकलितशिवास्तनयुगो जयति ॥ ८६ ॥
घनतरघनाघनानामचिरद्युतिभीषिताखिलजनानाम् ।
आलोक्य यातृयुगल सुखितैका दु खितापरा चित्रम् ॥ ८७ ॥
घातुकमदनशराहतिजर्जरिताङ्गी विचेतनापि वधू ।
आलीमुखनिसृतप्रियनामश्रवणेन सोज्जीवा ॥ ८८ ॥
घुर्घुरति वेत्रवत्यास्तीरोपवनेषु मण्डलक ।
सखि वद कथमुपयास्ये सलिलाय नियोजयत्यार्या ॥ ८९ ॥
घूर्णितनयनो मधुना कुलाङ्गनाशीलखण्डनोद्युक्त ।
आलिङ्गति पर्यङ्कस्थितमार्जारीं तदीयनखदूनोऽपि ॥ ९० ॥
घोष नवजलदाना श्रुत्वा विरहाकुला तन्वी ।
निश्वासच्छलतो ननु पवनास्त्र तत्र निक्षिपति ॥ ९१ ॥
घण्टाघोष श्रुत्वा शिवगानश्रवणभक्तिमती ।
पतित स्तनाशुकमपि न वेद तत्समुखस्थापि ॥ ९२ ॥
ङाराधनाभिसक्ता प्रतिदिनमेकाकिनी यान्ती ।
आर्याधिसायमनिश खिन्नशरीरा समायाति ॥ ९३ ॥

---

१. 'विस्मृतवति' इति साधु.

चरणानतदयितशिर शिरोरुहग्रथितमञ्जीरा ।
लघु मोचयन्त्यवनता गतमाना लक्षिता सहचरीभि ॥ ९४ ॥
चामीकराङ्गकान्ति कृतान्धकाराभिसारवेषापि ।
संस्मृतदयितसमागमजातस्तम्भा जनैर्ज्ञाता ॥ ९५ ॥
चिरपरदेशनिवृत्ते दयिते विरहातुरा तन्वी ।
उषसि स्मृतताम्बूला जहास चाहासयत्तमपि ॥ ९६ ॥
चीनार्द्रचीवरपरिष्वक्तविभक्ताखिलावयवा ।
रसमग्नेव नताङ्गी नाङ्गीकुरुते मन कस्य ॥ ९७ ॥
चुम्बनमसकृद्यूनोर्गवाक्षनिर्विष्टवक्त्रयोर्जयति ।
प्रविवेशंत परूढे प्रेमलताया प्रसूनमिव ॥ ९८ ॥
चूर्णप्लुष्टरसज्ञ पद्माक्ष्या प्रथमवीटिकादाने ।
उपहस्यते प्रभाते वचने वचने प्रजावत्या ॥ ९९ ॥
चेतश्चञ्चलभाव मुञ्च बधानान्तरे धैर्यम् ।
पिकरवमन्मथडिण्डीघोषकरो याति मधुसमय ॥ १०० ॥
रसिकानन्दनिकाया श्रीमत्कविकामराजरचितायाम् ।
इति शतकं परिपूर्णं प्रथमं शृङ्गारकलिकायाम् ॥ १ ॥

द्वितीयं शतकम् ।

मोक्तु प्रतीक्षते त्वा द्विपास्य पञ्चाननः सदने ।
श्रुत्वा धात्रीवचनं पलायितो गणपतिर्जयति ॥ १ ॥
चैत्रे विगलितपत्रे कुञ्जे परिलग्नबहुगुञ्जे ।
आलीषु गण्डपालीलीना पुलकेषु मीनाक्ष्याः ॥ २ ॥

---

१. 'प्रविवेश तत्प्ररूढम्' इति युक्तम्.

चोरमुपागतमीक्ष्य ध्वान्ते शिश्लेष भीषयितुमेषा ।
सोऽपि तदानन्दवशाच्चौर्यं कर्तुं विसस्मार ॥ ३ ॥
चौहारपीठनिलयो धूर्तस्तपसि स्थित. कश्चित् ।
साकूतमानतमुख सह समरोदीदरोदयत्काचित् ॥ ४ ॥
चन्दनपङ्कजलार्द्रा वक्षसि निहिता जलार्द्रापि ।
शुष्यति तत्क्षणमस्या कि कुर्म. क प्रति ब्रूम ॥ ५ ॥
चः खलु शीतप्रकृतिर्जगति स्थितिरीदृशी प्रथिता ।
कथमिव मयि तिग्मतरो भ्रमत्यहो पद्मिनीनाम्ना ॥ ६ ॥
छत्रमिव ग्रामस्य प्ररोहनिभृतो व्यलोकि वट ।
श्रुत्वेति वधूवचनं बभूव मलिनानना श्वश्रूः ॥ ७ ॥
छायामर्यमकरिणोत्तानितकमलस्य सखि पश्य ।
कोकमिथुन निषीदति तपति खरे खरमयूखेऽस्मिन् ॥ ८ ॥
छिद्रवति वशिके त्व मधुरिपुमधुरामृतैस्तृप्ते ।
गायसि मधुस्वरं यत्कस्य न विदितासि लोकेऽस्मिन् ॥ ९ ॥
छुरितं लीलामिषत प्रियस्य पैष्टातक रजोऽक्षियुगे ।
अभिनवरतविवशाङ्ग्या श्लथनीवीबन्धया सुदृशा ॥ १० ॥
छेकमुखोद्गतसुश्रुतसमागतश्लोकसन्ततिस्तन्वी ।
पुरुषायिते कथमिति प्रश्नेनापाहरद्दयितशङ्काम् ॥ ११ ॥
छन्द प्रपठति दयिते चतुष्पदीरूपमम्बुजाक्षी तम् ।
सहसितमवदन्मर्त्यं कथमिव सक्तश्चतुष्पद्याम् ॥ १२ ॥
जगति जयन्ति न रामा' कति वा प्रियदीयमानमणिभूषा ।
मम तु मणिभूषणानामङ्गस्पर्शो स हतिनैव ॥ १३ ॥
जारं गुर्जरगृहिणी विलोक्य कीटामिदशनच्छलत ।
प्रकटमकरोन्निजोरुद्वितयं सिचय समास्फाल्य ॥ १४ ॥

जितमद्य मया दयित त्वदीयसौहार्दसंगत्या ।
धारयसि देहशोभा न विना मम दर्शन काचित् ॥ १५ ॥
जीवितमथ कथमिव सा दधातु भवता विना सुभग ।
भारायन्ते सुतनोर्वदने नयनोदबिन्दव पतिता ॥ १६ ॥
जुष्ट पवनैर्घुष्ट पिकालिभिर्वनमनोकहै॰ पुष्टम् ।
हृष्ट चित्त कृष्ट पतता सूर्येण झिल्लिभिस्तुष्टम् ॥ १७ ॥
जूटीबन्धव्यापृतहरकरपरिक्लृष्टकेशाया ।
किंचिन्मीलितनयन सीत्कारो जयति गिरिजाया ॥ १८ ॥
जेमनसमये लड्डुकयुगल परिवेषयन्ती सा ।
स्वकरेणादायैक मर्दयता समुपहसितैव ॥ १९ ॥
जैत्र तव वपुरस्त्र यूना विजयाय कृतमनङ्गेन ।
स्त्रीणा मृदुलाङ्गीना जयाय कुसुमेषवो विधृता ॥ २० ॥
जोष तिष्ठ तवैषा व्यलोकि शोभा परैव मया ।
निर्वर्तितेऽक्षिणी मे मा श्रुत्योर्निर्वृतिं धेहि ॥ २१ ॥
जह्वाकरिक प्रतिहृतदयितोऽप्यन्त कृतार्थतामगमत् ।
उत्सुकसत्वरवनितास्खलितांशुकदृष्टवक्षोज ॥ २२ ॥
झडिति समुपागतास्ते क्रीडनमपसारय त्वरितम् ।
उक्त्वेत्यसवृततनुर्जगाम शिबिरं दुनोति तच्चेत. ॥ २३ ॥
झाङ्कारितनिजपक्ष पक्षी परित. परिभ्रमति ।
अधिपल्वलमितरे पुनरम्भः पास्यन्ति पक्षिणस्तु कथम् ॥ २४ ॥
झिल्लीझांकृतिमुखरे मिल्लीवेषा निशावदने ।
पल्लीपतेस्तनूजा मल्लीकुञ्ज गवेषयति ॥ २५ ॥
झुणुझुणितचरणकिङ्किणिजाल बाल समादाय ।
चुम्बति दयिते प्रेम्णा सखीं विलोक्याहसल्ललना ॥ २६ ॥

झंगडथोततधिक्कटमुरजध्वनिनादिते भुवने ।
लोके कुतुकविलोकिनि सरागमालोकन जयति यूनो ॥ २७ ॥
झञ्झापवनोद्धूतासारविशीर्णाम्बुकणलेशा ।
सीत्कुर्वन्ति तदीयेष्वङ्गेषु मनोजतप्तेषु ॥ २८ ॥
टिट्टिभकलकलमधिक श्रुत्वा गुरुयन्त्रिता भवनकृत्ये ।
प्रददौ तक्र सुतनु पायसकरणाय याचिता दुग्धम् ॥ २९ ॥
टीकत एव तडाग प्रान्ते कोयष्टिकस्तरुणः ।
संभावयति पुनस्त चटुना कोयष्टिकी न किंचिदपि ॥ ३० ॥
टंकार· स्मरधनुष फट्कार शमदमादीनाम् ।
जयकारश्चित्तजनैर्भणित जयति त्रपावत्या ॥ ३१ ॥
ठणिति यदैव वरोरोर्मया श्रुतो नूपुरस्य रव ।
अवलोकितगुरुलोक काचिदवस्थामह प्राप्त ॥ ३२ ॥
ठंकृतिमभिसश्रुत्य क्षीबाक्षी सा क्षपान्तघटिकाया· ।
नीलमणिवासगृहगा कथयति दयिताय मध्यरात्रमिति ॥ ३३ ॥
डमरुडमत्कारचमत्कृत गणेश विलोक्य चलमौलिम् ।
दोलितशुण्डादण्ड जयन्त्युमाप्रेमहसितानि ॥ ३४ ॥
डात्कृतिभीषितलोके प्रेतै पितृकानने ह्यस्मिन् ।
नरमासविक्रयागतपुसो धैर्य विलोकयत ॥ ३५ ॥
डिण्डिमघोष समभून्मनस्विनीमानभङ्गाय ।
निशि रतवशयुवतीजनकाञ्चीकलकिङ्किणीक्वाण ॥ ३६ ॥
ढुलिमम्बुभङ्गिलोला सस्थानविशेषशालिनीं वीक्ष्य ।
अवहत्पलाण्डुखण्डप्रपाण्डुरा गण्डमण्डलीं सुतनु ॥ ३७ ॥
ढैण्डिमशब्दश्रवणस्तानितभ्रमभङ्गुरान्तरा तन्वी ।
चक्रे सखीर्निराशा राशा वदनावलोकनोत्तरला ॥ ३८ ॥

डोवीप्रभृतिरूपकविविधप्रतिरूपकाणि दृष्टानि ।
प्रतिरूपक मयाद्य व्यलोकि लोकेऽद्भुत सुभग ॥ ३९ ॥
डौडुभशिशुं चरन्त मृतशफरीविवृतवदनान्त ।
दर्शयति प्रतिवेल खेलन्ती दयितमम्बुनि हसन्ती ॥ ४० ॥
ढक्कारव इव रतिपतिविजयप्रास्थानिको जयति ।
प्रत्यूषे शतपत्रप्रसूनपङ्क्तिस्फुटोन्नाद ॥ ४१ ॥
ढुण्ढोत्सवे सुकेशी प्रियहृदि पैष्टातक मुष्टिम् ।
अनुरागमान्तरस्थ प्रीत्येव समर्पयामास ॥ ४२ ॥
ढौकितवती स्तनाभ्या देह्यवकाश ममापसर परत. ।
निगदन्तीत्थ दयित मनस्विनी रात्रिपर्यन्ते ॥ ४३ ॥
तस्या स्मरामि सारीभूतपणे निजपराजयैकफले ।
पुरुषायिते श्रमाम्भ परिचितमुत्कम्पितोरुवपु ॥ ४४ ॥
तारुण्यगुणगरिष्ठे निन्दति नाथे पराङ्गनासक्तम् ।
तारापति प्रदर्श्यानताननना कमलनयनासीत् ॥ ४५ ॥
तिमिराभिसारिका सा नासापवनाहृतालिकुला ।
कैर्न विदिता वराङ्गी साङ्गीकृतमन्मथा विपिने ॥ ४६ ॥
तीरस्थितैणशावकनयना प्रतिबिम्बमम्बुनि प्रेक्ष्य ।
निकटनिषण्ण. कश्चित्पुलकितगात्रो जहास नतवदनः ॥ ४७ ॥
तुलयन्त्या वणिजोऽम्बुजनयनाया पण्यवस्तूनि ।
त्वरितागतोऽपि चित्र पण्यग्रहण विसस्मार ॥ ४८ ॥
तूलपटीमपहाय स्वपिति सहस्येऽप्यनावृतशरीरः ।
अवलोकितनिजदयितानन्दपटानन्दितस्वान्त. ॥ ४९ ॥
ते पत्रिका मदिष्टा प्रिययेत्युक्त्वा निवेदिता पुसाम् ।
श्रीकारमात्रहसितामवलोक्य चिरं निशश्वास ॥ ५० ॥

तैलङ्ग्यामनुरक्तस्त्वरितस्तन्वीविलोचनेषु युवा ।
तां निन्दतिस्म विहसन्विहसन्ती सा तमालिलिङ्ग भृशम् ॥ ५१ ।
तोषपरिफुल्लनयना पुलकितकुचमण्डला बभूव वधू ।
यात्रायै गुरुलोके गच्छति गृहरक्षणे निवेश्यैनाम् ॥ ५२ ॥
तौर्यत्रिकावलोके वलभीवातायनान्तस्था ।
सतनुमतनु विदधती ह्यतनु सतनु ततान सा सुतनुः ॥ ५३ ॥
तन्त्रीजित्वरकण्ठी कण्ठीरवमध्यमा रामा ।
रामारामविहारे हारेण मनो न कस्य सहरति ॥ ५४ ॥
दलितकमलावलीना परिमलमनिलाहृत समाघ्राय ।
शीतातुरा तु तरुणी सविधे भर्तुर्निशश्वास ॥ ५५ ॥
दाहहताखिलगात्री त्रीनपि दिवसान्कथ जीवेत् ।
वेतण्डतुण्डसेवा वार वार कुरुध्वमविषादा ॥ ५६ ॥
दिवसे दिवसे पीन कुचयुगमानीलवदनमेणाक्ष्या ।
आलोक्य तुष्यति पति. कर्णाभ्यर्णावतीर्णपलितश्री' ॥ ५७ ॥
दीप्ते दीप्तै. किरणैश्चण्डमरीचेर्जगति सखि चित्रम् ।
पाथ प्रयाति हित्वा वापीशैवालवल्लरी ललिता ॥ ५८ ॥
दु सहतरं वदन्ती सखीजने निजविरहज दु'खम् ।
श्रुत्वा प्रियस्य शब्द द्वारि कृशाङ्गी समुदतिष्ठत् ॥ ५९ ॥
दूरतरदेशगमनोद्युक्त दयित जगाद हरिणाक्षी ।
साय यास्यति सदन श्रुत्वेति स सनिवृत्तोऽभूत् ॥ ६० ॥
देवरकरकमलेरितशृङ्गच्युतसलिलधारया सेक' ।
उद्गतपुलकविनिह्नवसाहाय्य व्यतनुतारविन्दाक्ष्या ॥ ६१ ॥
दैवमुपालभमाना जिगमिषति प्रियतमे गुरुजनोक्त्या ।
धृतसितवसना वसने यावकमभिपातयामास ॥ ६२ ॥

दोःपल्लवद्वयेन च्छादयति प्रियतमे प्रियानयने ।
पृच्छन्ती केति सखीमुत्तरयामास पुलकै सा ॥ ६३ ॥
दौर्वाससमिव शाप शकुन्तला दयितसगमे प्राप ।
बाला गुरुजनयन्त्रणमकृतरजोदृष्टिशान्तिविधि ॥ ६४ ॥
दंद मुहुर्वदन्ती निवेश्य वृद्ध पतिं सदने ।
पुलकितगात्री यवनी प्रययौ प्रतिवेशिना सह मदारम् ॥ ६५ ॥
धनुषा कुसुममयेन सरस्त्रिलोकीं विजेतुमसमर्थ ।
बाले कलयति भवती स स्तनगुलिका धनुर्वल्लीम् ॥ ६६ ॥
धात्रे पिकाभिशिक्षितमक्षरयुगल वदति बाले ।
बाले गुरुजनपुरतस्तव पतिमालोक्य हसिताहम् ॥ ६७ ॥
धिग्मा चञ्चलहृदयामित्यात्मान निनिन्द मदिराक्षी ।
आलोक्य मधुपरहित कुञ्ज कुसुमाकरे काले ॥ ६८ ॥
धीरा विलासरभसा तस्या प्रतिवेशिभिरकारि ।
सापि तथैवास सदा नम सतीधर्मदैवाय ॥ ६९ ॥
धुन्वन्त्या निजवसन धूलीभिर्धूसर तन्व्याम् ।
प्राप्त मम लोलाभ्या जनुष साफल्यमक्षिभ्याम् ॥ ७० ॥
धूसरित धूलीभि शरीरमेतत्क्षत च गोक्षुरकै ।
भग्ना वलयाली मे तदपि विधेयो नियोग आर्यायाः ॥ ७१ ॥
धेनूना धेनुभ्य. पुरोधसे शतमदान्न धेनूनाम् ।
सारं भासारम्भा सुरकरमस्या स्म पश्यति स सारम्भ ॥ ७२ ॥
धैर्येण सखीवचनात्कृतमाना सा निनाय निशाम् ।
श्रुत्वाथ कुक्कुटरुत प्रतिबोध्यालिङ्गितवती माम् ॥ ७३ ॥
धोरणिरलकालीना तस्या प्रियनिर्वृतिं चकारादौ ।
तदनु विलोलनमुच्चैस्तदनु कथा तदनु रतिविलास' ॥ ७४ ॥

धौताञ्जनाश्रुवदने वद नेयासौ त्वया कियती ।
रात्रिः श्रृणु चरणायुधकूजितशरणा समापतिता ॥ ७५ ॥
धंधनपरस्तपस्वी मुग्धामालोक्य लुलितमौलिं ।
कर्णेजपवत्कर्णे जप (च)कारान्यलोकस्य ॥ ७६ ॥
नवरङ्गपिहितगात्री पात्रीभूता युवप्रीते ।
नयनानन्दविधात्री रात्रीरेता करोतु मे सफला ॥ ७७ ॥
नावि जनै पूर्णायामारोढु योषितमशक्ताम् ।
आरोहितु प्रवृत्तो लेभे नौवाहिकस्तदाश्लेषम् ॥ ७८ ॥
निधिमिव जघन तस्या रोमालीचिह्नित नवोढाया ।
नाभीमुद्रामुद्रितमालोक्यानन्दितस्थितस्तूष्णीम् ॥ ७९ ॥
नीवीबन्धे नीवीं दयिते परिमोक्तुमसमर्थे ।
बाला जहास निभृत तथा यथाहासयत्स्वसखी ॥ ८० ॥
नुन्नं प्रिययात्मान पृथुना वृक्षोरुहैकेण ।
यात्राजनसंमर्दनरथ्यावदने युवा कृतिनमिव मेने ॥ ८१ ॥
नूतनमानन्दपट प्रथम सदने जनैर्व्याप्ते ।
प्रकटयति गोपयत्यपि गोपवधूर्विपरिवर्तितोरुयुगा ॥ ८२ ॥
नेय इतोऽय बालो रोदनशील· कृतककृतरोपम् ।
आह स सखीर्बाला नतानना प्रियतमे चिरायाते ॥ ८३ ॥
नैशे तमसि मृगाक्षी लक्ष्यीकृत्य प्रियाभिसृतिम् ।
चलिताधिदेहलि पद दोलारूढ मुहुर्मुहुरकार्षीत् ॥ ८४ ॥
नोलङ्घयति गुरूणा वचनं प्रतिवासरं तदाज्ञप्ता ।
शूकक्षतापि केतककुसुमान्यानयति पूजायै ॥ ८५ ॥
नौ सगमो विधाता स्वप्नेष्वप्यसहनो न सतनुते ।
उज्जागरत· स्वप्नो भ्रश्यति हा दैवबलवत्ता ॥ ८६ ॥

नन्दकुमारं यमुनातीरोपगतं विलोक्य कापि ययौ ।
कलशाकलनच्छलतः प्रकटितवक्षोजतटभुजामूला ॥ ८७ ॥
पतिमभिनववार्तागतमलोक्य मिषेण कीटदशस्य ।
चैलाञ्चलमास्फाल्य प्रदीपनिर्वापण चक्रे ॥ ८८ ॥
पादयुगप्रक्षालनसमयेऽस्मिन्राष्ट्र इत्युक्त्का ।
रचिताधिकृतापत्या सुतनुस्तनुदक्षिणादाने ॥ ८९ ॥
पिच्छलतरेऽम्बुपाते कथमुपयास्यामि वापिकातीरे ।
इति कृतकरोषवचना गुर्वाज्ञप्ता ययौ मुदिता ॥ ९० ॥
पीवानमीक्ष्य तरुण प्रत्यानयनेऽस्य रचितबहुयोगा ।
नतवदना स प्रातर्दैवे दोष निवेशयति ॥ ९१ ॥
पुरत. पदं निधातु सलिलान्तर्बिभ्यती सुतनुम् ।
कृत्वा करे पुरोधा सस्नापयितु चमच्चकारान्त· ॥ ९२ ॥
पूजितमानमति विगो(?)स्वामिनमङ्गनाजने भक्त्या ।
प्रत्युत्थापनसमये प्रति पद्मासामसौ मुमुदे ॥ ९३ ॥
पेटीगृहीतुकामे दस्यौ प्राप्ते प्रतीक्षन्त्याम् ।
दयिताया मौनवतोस्तयोरभून्मन्मथो दूत ॥ ९४ ॥
पैतृकविधिप्रवृत्त करेण पिण्ड समादाय ।
साकूतहासमैक्षद्दयितावदन युवा कश्चित् ॥ ९५ ॥
पोत्रिणि तटाकतीरे प्ररूढमुस्ताक्षतिप्रवणे ।
पाश सितालिमध्ये करञ्जकुञ्जस्य सौभाग्यम् ॥ ९६ ॥
पौगण्डव व्यतीता पल्लीपतिकन्यकोद्याने ।
प्रतिवेशसारिणीजलमलापयन्नैजसारिण्याम् ॥ ९७ ॥
पण्डितवधूर्विचित्र पराङ्गनारङ्गरञ्जितमना ।
भर्तरि दिवमुपयाते चितानलान्त. प्रजज्वाल ॥ ९८ ॥

फलितापि सखे ललिता द्राक्षालतिका मनो विनोदयति ।
परिपाकाधिकसरसा प्रतिपदपरिदृश्यमानबहुबन्धा ॥ ९९ ॥
फाणितपरिवेषणमिषवशतस्तरुण वधूर्विलोकयति ।
सोऽप्यलमिति ता द्वावपि पूर्णं द्रोण न जानीत ॥ १०० ॥
रसिकानन्दनिकाया श्रीमत्कवि**कामराज**रचितायाम् ।
शतक द्वितीयमेतत्पूर्णं **शृङ्गारकलिकायाम्** ॥ १ ॥

तृतीय शतकम् ।

जयति स कामः काम कमनीयतर कलाकलित ।
येन किल जन्मत प्राग्भविष्यता मोहितौ पितरौ ॥ १ ॥
फुल्लमतल्लीमल्लीवल्लीकुञ्जो निलीनालि ।
आलोकितो मया किल बालो नालोचितो यशोदाया ॥ २ ॥
फूत्कुर्वती प्रियस्य स्वहतसरोरुहरज प्लुते नेत्रे ।
मिथ्यानिमीलिताक्ष्णा तूर्णं समचुम्बि मानिनी तेन ॥ ३ ॥
फेरुवदनानलशिखाप्रभाविभावितपथा निशीथिन्याम् ।
पञ्चशरैकसहायाभिसरति धन्यानुरागार्द्रा ॥ ४ ॥
फैरवशब्द श्रुत्वाभिसारिकागमनदुन्दुभिध्वानम् ।
कृतकनिमीलितनयना पत्युर्नयने विलोकयति ॥ ५ ॥
बहुना किमिहोक्तेन प्रतियास्ये नैव नागरिङ्गवनम् ।
कतिभिर्नवोपभोक्तु तत्र बलान्नागरिङ्गयुगम् ॥ ६ ॥
बाहू प्रसार्य दयिते याचत्याश्लेषमादरत ।
सरजसमरन्दतुन्दिलमम्भोज दर्शयामास ॥ ७ ॥
बिम्बीफलेऽधरपद कुर्वति दैवे चकोराक्षी ।
अस्ताचलदिनकरयोः सहासलोकान्तरं सुचिरम् ॥ ८ ॥

बीजं काम कन्दो जघन नाभिस्तथा वालम् ।
कुचमुकुलमुकुलितोऽस्या रोमालीभूरुहो जयति ॥ ९ ॥
बुध एव सवितृसंनिधिवसतिस्त्यक्तोद्गति सततम् ।
अप्राप्तोऽप्युदय य. कुशल सकलस्य चिन्तयति ॥ १० ॥
बन्धयसि केशपाश तथैव यूना मनासि नयनानि ।
चित्रायतस्य युक्तौ भवति न वा मुक्तिरेतेषाम् ॥ ११ ॥
भसितोद्धूलितदेहो दिगम्बर कृत्तिमाञ्जटिल ।
सोऽपि तिलतण्डुले यदि निरत सकलै. किमपराद्धम् ॥ १२ ॥
भाव विज्ञातुमना मानिन्यास्तिर्यगालोक्य ।
द्वारोपान्ते विहसति वदत्यकाण्डे पुलकिताङ्ग ॥ १३ ॥
भित्तौ यूनि विरूढा तिलपुष्पीं दातुमायाते ।
सा निजपार्श्वविरूढामलुनात्तिलपुष्पिका सकलाम् ॥ १४ ॥
भीरु तवाय को वा दुराग्रहो गुरुजनप्रश्ने ।
तावत्समयो यास्यति भिषजस्त्वद्दर्शनावशेषस्य ॥ १५ ॥
भुवनाधिनाथ भवता भवतापहर किमाचरितम् ।
विरति श्लोकपदादौ प्रतिभाति न मानसान्तर्मे ॥ १६ ॥
भूषणपरिग्रहार्थं पेटीं सविधे समादधाना सा ।
हसितामालोक्य सर्व्वां ता च यथावस्थितामकरोत् ॥ १७ ॥
भेषजमुपागतवति चिकित्सके दातुमबलाया' ।
वीक्षति नाडीं लोको वैद्यान्तरमाजुहावाशु ॥ १८ ॥
भैमीभामाकररुहलालितपरिसंकुचच्चरणा. ।
स जयति कृष्ण' सस्मितवदनस्ताभ्यां सहासमुपहृष्टः ॥ १९ ॥
भोगिनमालोक्य करे शम्भोरपसारितकराब्जा ।
गिरिजा जयति करग्रहपरिचालितपाणिलेशोऽपि ॥ २० ॥

भौकलिमाणसस्थ ददती भक्ष्याणि पृच्छती वार्ताम् ।
कनकमयपञ्जरान्तस्तत्क्षणमभिवेशयामास ॥ २१ ॥
भङ्गविभङ्गीलोला गङ्गाया वीक्ष्य कलहसीम् ।
हसं गवेषयन्ती पथिक श्लथगात्रतामाप ॥ २२ ॥
मधुप कुसुम मालाकारिणि न जहाति ते लुब्ध ।
नापैति वारितोऽपि हि किङ्करवैधृष्टमधुपेऽस्मिन् ॥ २३ ॥
मालाकारिणि मालमेना कण्ठे ममार्पय प्रीत्या ।
एषा भवति महार्घा परतन्त्रा मा विजानीहि ॥ २४ ॥
मितभाषिणि तनुमाने सुरसे धृतलाघवासि तनुमाने ।
कथमिव सुरतौ दास्य कुरुते तन्वति मयि रतौदास्यम् ॥ २५ ।
मीलतु कुमुद चन्द्र प्रयातु चास्ताचल रविरुदेतु ।
प्रभवामि नाम्बुजाक्षी परिमोक्तु निजभुजक्रोडात् ॥ २६ ॥
मुषितरदनक्षतादरमपह्नुतनखरक्षत तन्व्या ।
कूणितनेत्रप्रान्त तस्या स्मरचेष्टित सराम्यनिशम् ॥ २७ ॥
मूक केतकपत्र मुग्धामालोक्य पाटयामास ।
सापि करस्थितमम्बुजमधोमुख व्यतनुत प्रसभम् ॥ २८ ॥
मेषादीना गणके कथयत्यायव्ययौ क्रमश ।
पृष्टस्तृतीयभाव कया स जगाद सम भावम् ॥ २९ ॥
मैरेयघूर्णिताक्षिणि पृच्छत्यर्घ सहासमथ यूनि ।
अपहृतचेलाञ्चलया जगदे करकद्वय गृहाणेति ॥ ३० ॥
मोचयति जीवितेशे पश्चान्मम कञ्चुकीबन्धम् ।
उच्छिन्नबन्धमूल पुलक समभूत्सखि ममाङ्गे ॥ ३१ ॥
मौहूर्तिकेन कथिते प्रवासदिवसे स्वगेहपते ।
गमनागमने भित्तेरपाकरोतीष्टिका सुभ्रूः ॥ ३२ ॥

मण्डनभूतं बालं मातृकुलादागता सुतनु ।
कृतकृतकरोषतरला स्नापयति प्रतिपद विलोकयति ॥ ३३ ॥
यजति निजगेहनाथे प्रातर्निद्राति मीलदक्षियुगा ।
पार्श्वस्थभित्तिसरूढजारमुखमीक्ष्य हसिता सा ॥ ३४ ॥
याग कुर्वति पत्यौ प्रवसति जारे समागते प्रष्टुम् ।
धूमच्छलगोपायितनयनजल सा रुरोद चिरम् ॥ ३५ ॥
युगली रथाङ्गनाम्नोरमीमिलद्विकसिता कुमुदपङ्क्तिः ।
वाच्यं किमत्र चित्र नैवास्ति प्रेम्णि निर्बन्धः ॥ ३६ ॥
यूना कम्पितधैर्या स्वपर्ति दृष्ट्वा पलितशीर्षम् ।
प्रतिवेशवधूस्नेहच्छलत प्रच्छन्नकमकार्षीत् ॥ ३७ ॥
येनोपहासविषये वयसि न तत्कार्यमित्युक्ता ।
नियमव्रतापदेशाद्भूशयनाभ्यासमातनुते ॥ ३८ ॥
यैर्ग्रथितेय वेणी सुगन्धतैलै कचान्समीकृत्य ।
मम कृतसीत्कारायास्तान्येव नखानि ता विमोक्षन्तु ॥ ३९ ॥
योजनमात्र चलित पान्थ सुकुमारमिन्दुमुखमीक्ष्य ।
दर्शयति बलात्स्वगृह स्वास्तृततल्प कमावसथ्याग्र्या ॥ ४० ॥
यौवनगर्वितमध्वगमात्मावसथ निनीषन्त्यो ।
विरचितवक्रकराङ्गुलि जयतितरामावसथ्ययो कलह ॥ ४१ ॥
यन्त्रपदाङ्गुष्ठयुगप्रहितो न पदात्पद करी चलति ।
अभिसारिकाकुचद्वयदर्शनसजातवारणाशङ्क ॥ ४२ ॥
यः प्रतिपदं सखीभि शिक्षावशतो न्यधायि हृदयेऽन्त ।
उपपतिरिव सोऽपि गतो मान. प्रियदर्शनावसरे ॥ ४३ ॥
रत्नस्तम्भे स्वीया प्रतिमामालोक्य रोषकलुषाक्षी ।
स्वान्तर्जनसमयोद्वेल्लत्करकमला वीक्ष्य तां जहास वधू ॥ ४४ ॥

राजपथे विक्रेतु कन्दुकयुगल च लोहसर्प च ।
आगतयोरथ यूनोर्मिथो जयत्यर्धनियमोक्ति ॥ ४५ ॥
रिक्तोदपात्रकरतलमास मृगाक्षी सरित्तीरे ।
गुञ्जदलिपुञ्जमञ्जुलवञ्जुलजाले लताकुञ्जे ॥ ४६ ॥
रीतिमयभूषणापि हि चलति वधू सा निमीलिताक्षियुगा ।
गर्भभरमन्थराङ्गी पुर सपत्न्या सकास्यभूषाया ॥ ४७ ॥
रुतमाकर्ण्य पिकाना का नाम न सभवेदुल्का ।
कथमुपनयाम्यनिद्रा चन्द्राशुविभाविता रात्रीम् ॥ ४८ ॥
रूपभरगर्वशीला बाला वैवाहिके समये ।
नन्दति निजभवनजनेऽञ्जनबिन्दु स्वालिके व्यतनोत् ॥ ४९ ।
रेणुपरिधूसरालकचरमतनु स्फोटितस्ववलयालि ।
भग्नकलशा रुदन्ती बाला शनकैर्गृहमयासीत् ॥ ५० ॥
रैवतकभूपरिसरे भैमीभामायुत कृष्ण ।
व्यत्ययमकरोद्विनिमयमनयोर्ज्येष्ठाकनिष्ठिकाभावे ॥ ५१ ॥
रोमलतिकालवाले पपौ रस नयनखञ्जनद्वन्द्वम् ।
अतितृप्तिभावमाप्त रसमास्वादयति नान्यमिदम् ॥ ५२ ॥
रौरवचर्मावृतया योगिरतासक्तया तमसि ।
आलिङ्ग्य भीषित पतिरुपागतो मन्दमेणाक्ष्या ॥ ५३ ॥
रङ्गाजीववधूटीपरिपाटीं को नु विन्देत ।
सममेव युवजनाना मनासि वासासि रञ्जयति ॥ ५४ ॥
लज्जानताननाया परिणयने भर्तृसमुखीनाया ।
ऊर्ध्वीकृततारायास्तदाननालोकन जयति ॥ ५५ ॥
लाक्षारञ्जितचरणा चरणायुधकूजित श्रुत्वा ।
प्रक्षालयति स्वीयौ चरणौ सलिलैरहो दृष्ट्वा ॥ ५६ ॥

लिखति स मदनलेखं कमलदले नखरलेखन्या ।
पञ्चेषुरेष षष्ठ कथमकरोदिन्द्रिय क्षुब्धम् ॥ ५७ ॥
लीलादृषदुत्क्षेपोत्तरलितताराम्बुजाक्षी सा ।
स्वसखीमध्यनिविष्टा वलभी तव पश्यति प्रसभम् ॥ ५८ ॥
लुलितालका वरोरू समागते नैजगृहनाथे ।
अर्धोन्मीलितनयन देवरमभिवीजयामास ॥ ५९ ॥
लूनामपि तिलवाटीं विलोक्य हलिकाङ्गना परित ।
न बभार दुःखमन्तर्दृष्ट्वा कोशशणवाटी ॥ ६० ॥
लेखसमर्पणसमये क्रोधाविष्टे धराधिपतौ ।
राज्ञी जगाद कथमिव हन्तव्योऽय मदीयकायस्थ' ॥ ६१ ॥
लैङ्गिकमवापिता सा सख्या विरहाकुला बाला ।
नतिमिषतस्तमवादीदधुना शरणागताहमिति ॥ ६२ ॥
लोलनयनस्य पुस. सविधेऽन्यजनस्य हृतवती चित्तम् ।
चैलाञ्चलसयमनव्याजादभिदर्शितैककुचा ॥ ६३ ॥
लौहित्य स्फटिकान्त सक्रान्त कौसुम प्रदर्शयत' ।
सत्रासमन्यमेन नतानना दर्शयामास ॥ ६४ ॥
चलिता प्रवसति दयिते द्वारोपान्तेषु गुन्द्रसलिलेन ।
अभिषिञ्चति साकूत शसन्ती त्वरितपरिवृत्तिम् ॥ ६५ ॥
लङ्घितुमसमर्थोऽय दाक्षिण्य वितथदत्तयन्त्रायाः ।
बहु मानयति कटूक्ति तद्यातृप्रेमयन्त्रितो मन्त्री ॥ ६६ ॥
वारं वारं सुतनुर्द्वारमुपागत्य वीक्षतेऽश्रुमुखी ।
नो यास्यतीति प्रथमप्रस्थितकान्तस्य साध्वानम् ॥ ६७ ॥
विधिवन्नैजपुरोहितपूजाया चरणसंस्पर्शे ।
वनितायाः करयुगलम्स्वेदेनाभवत्पाद्यम् ॥ ६८ ॥

वीरुन्निकुञ्जभवन कोटरपारावतालिहुङ्कारैः ।
सुरतप्रवृत्तयूनोरनुकुरुते मणितमिव सततम् ॥ ६९ ॥
वेत्र सहासदेवरकरोद्धृत वीक्ष्य जलजाक्ष्या. ।
वेणीदण्डाहतिततिसंक्रमित पृष्ठतोऽपि च स्नेह ॥ ७० ॥
वैशसमात्मप्रेम्णोर्विलोक्य सा नावदद्दूतीम् ।
स्मरमपवर्तिततारकमालिख्य चिर निदाघतप्त(भुवि)भूमौ ॥ ७१ ।
वौषट् प्रातर्मन्त्र कोऽन्तर्युक्त्वा स्थिते तूष्णीम् ।
अध्वर्युर्न जुहोति द्यावाभूम्यन्तर पश्यन् ॥ ७२ ॥
वञ्चनचतुर कुतुकी यतमानो वेदिकामध्ये ।
विष्णुक्रमण बहुशस्तनोति मन्त्र विना चित्रम् ॥ ७३ ॥
शयने निद्रापगमात्ताम्यन्मनसो. स्वगौरवव्रतयो. ।
कृकवाकुरुत श्रुत्वा जयतितरा किमपि तद्यूनो. ॥ ७४ ॥
शातमृगराजनखरत्रुट्यत्करिकुम्भमुक्तमुक्ताभि ।
अध्वानमीक्ष्य कीर्णं मोद खेद दधौ सम बाला ॥ ७५ ॥
शिव शिव शिबिरं त्यक्त्वा कि करवै सखि बहिर्गतो दयितः ।
साकूत च सहास मया समाकुञ्चिते देहे ॥ ७६ ॥
शीतोपचारनिकरं शिशिरे सहतेऽम्बुजाक्षी सा ।
सोऽपि तदीयकुचद्वयसस्पर्शात्स्वेदमावहति ॥ ७७ ॥
शुद्ध दिनं पतिगृह प्रेषयितु पितरि पृच्छति द्विजं कन्याम् ।
आकर्ण्य संमुखीन शुक सा मोदमाधत्ते ॥ ७८ ॥
शूलं दत्त्वा स्कन्धे पुनरित्थमिति प्रतर्पितो जगदे ।
अद्यापि न मम हृदयादपयान्ति तदीयनयनान्ताः ॥ ७९ ॥
शेवधिमिवाधिगम्य प्रियाकुचद्वन्द्वमथ मनसि ।
कुर्वन्मनोरथशतं जज्ञे कर्तव्यतामूढः ॥ ८० ॥

शैशवजारमुपागतमसुको मम मातृभगिनीज ।
इति सस्वजे गुरूणा पुरतो निर्व्याजमेणाक्षी ॥ ८१ ॥
शोधयति लिखति पुस्तकमम्बिके पठति प्रिया रात्रौ ।
दीपोद्द्योतनमिषतस्तैले रक्षा निवेदयति ॥ ८२ ॥
षाट्कौशिक शरीर शिष्याय गुरौ प्रकाशयति ।
साकूतहसितवदना जगाद काचिद्दूरं किमङ्गेषु ॥ ८३ ॥
शुण्डादण्डाकृष्टे ग्रामासन्ने वटे भग्ने ।
मातङ्गजेन पङ्कजनयना नयनाम्बु तत्याज ॥ ८४ ॥
षोडशसहस्रवनिता सम स रमयन्हरिर्देव ।
कष्ट पुराणपुरुष पुरुषैरितरै प्रतिस्पर्ध्य. ॥ ८५ ॥
षण्ढोऽपि काममाविष्कुर्वन्नारोपित सरावेशम् ।
खेदयति कामिनीमथ किमद्भुत सखि मयि विधत्से ॥ ८६ ॥
सरसीसलिलान्तर्गतमधोमुख सस्मितानन तरुणम् ।
तीरस्थिता विलोक्य स्वाङ्गे पुलकानवीवहद्बाला ॥ ८७ ॥
सा निजसखीषु बहुशो रचितप्रियवाचिकानुकृति ।
सहसागत विलोक्य प्रियमबला सस्मितास्यासीत् ॥ ८८ ॥
सिद्धिं नैजां स्त्रीषु प्रथयितुमुपघट्टमर्ककन्याया. ।
वृक्षाधिरोहसस्था कुतुकी कश्चित्प्रदर्शयति ॥ ८९ ॥
सीता लक्ष्मणचरित प्रजावर्तीं नित्यशोऽभिगायन्तीम् ।
दृष्ट्वा श्रावयति परं तारा सुग्रीवचरितानि ॥ ९० ॥
सुषमा परावलोकि प्राप्त जनुष फल ममाक्षिभ्याम् ।
अकुसुमफलोद्भवानां का नु मदन्या स्थली लोके ॥ ९१ ॥

सूरिणि कथयति धर्मं परदाराश्चिन्तयेन्नेति ।
आकर्ण्य चञ्चलाक्षी साचिमुखी प्राहसत्सुमुखी ॥ ९२ ॥
सेकेनार्द्रतनुः सा दैवान्नववार्षिकाभ्ररचितेन ।
प्रस्वेदपुलककम्पा नार्यायै गोपयामास ॥ ९३ ॥
सैरभवाहनमद्य स्वप्नेऽहमपश्यमिति पतिवचः श्रुत्वा ।
प्रथम मुदितापि भृश रुरोद परमङ्गना काचित् ॥ ९४ ॥
सोमार्धनिभ नखरक्षत नव प्रतिनिश स्म(र)ते दयितम् ।
किमिदमिति दर्शयन्ती विहसन्ती खेदयति हलिकयोषा ॥ ९५
सौरतखेदात्सुप्तं विहसन्ती कापि सजगाद पतिम् ।
आवा मिथ सहायौ कुर्व प्रविभज्य कार्यमर्धार्धम् ॥ ९६ ॥
संतत्यभाववशत खिन्ने परिपृच्छति द्विज दयिते ।
नैजमनपायिवन्ध्याभाव श्रुत्वा मुमोद मदिराक्षी ॥ ९७ ॥
हलिकाङ्गनान्धतमसाऽभिसारिणी निकटदेवकुले ।
हस्तेन परामृशती बुभुजे पान्थेन दृष्टचाषेण ॥ ९८ ॥
हासपरिपाटलाधरमाकूणितनेत्रमुल्लसद्गण्डम् ।
अलमिति यन्मदिराक्षी जगाद तत्कृन्तति हृदन्त ॥ ९९ ॥
हिमनिबिडाश्लिष्टतनु प्रपीडितोरोजमभिशयानम् ।
रतये नु मिथुनमसकृत्प्रबोधयति हैमनः पवनः ॥ १०० ॥
रसिकानन्दनिकायां श्रीमत्कवि**कामराज**रचितायाम् ।
शतक तृतीयमेतत्पूर्णं **शृङ्गारकलिकायाम्** ॥ १ ॥

---

१ जहर्ष—मुमुदे

हरिकृष्णभट्टविरचितं

सीतास्वयंवरकाव्यम् ।

श्रीराजराजोऽजनि यस्य गेहमाशिश्रियच्छ्रीः श्रितचारुरूपा ।
सीताभिधाना जनको जनानां यथा सुतानामविता तथा सः ॥ १ ॥
युधिष्ठिरो भीमपराक्रमश्च जगत्त्रयेऽप्यर्जुनकीर्तिरासीत् ।
अलङ्कृताहीनकुलं कुलाब्जप्रकाशभानुः सहदेवतुल्यः ॥ २ ॥
तस्मिन्नरेन्द्रे **मिथिला**धिनाथे स्वर्गस्पृहायां शिथिलादरोऽभूत् ।
न वासवस्य स्मरति स्म वीक्ष्य तं नन्दनं निन्दति नव्यवाटीः ॥ ३ ॥
शूली शिवोऽभूत्सगदोऽथ विष्णुः सरूपविस्तस्य सुतोऽथ मन्दः ।
उद्यानदेशः समभूत्सगुल्मः क्षयी शशी नैव जनस्तदाभूत् ॥ ४ ॥
कथा पुराणे खलु पाण्डुपञ्चकस्याप्युदावर्तवती स्रवन्ती ।
अभूत्तदा सप्रदरोऽरिवर्गस्तस्मिन्धरां शासति धीरधीरे ॥ ५ ॥
तस्याभवच्छ्रीर्दुहिता हिताय चराचरस्याखिललोकवन्द्या ।
अयोनिजा चेतसि मन्यमाना निजेऽभिधानं चरितार्थमस्य ॥ ६ ॥
क्षणे क्षणे सेक्षणमीक्षकाणामपारलावण्यसुधासमुद्रे ।
निमज्जयन्ती नवयौवनेन प्रकाशितं रूपमवाप **सीता** ॥ ७ ॥
पुत्रीं पवित्रीकृतवंशगेहां देहान्तरङ्गश्रितपञ्चबाणाम् ।
प्रतर्क्यतर्कागमशुद्धबुद्धिरहो विवाहे समयं स मेने ॥ ८ ॥
अचीकरत्कृत्समनल्पशिल्पैः सुशिल्पिभिः स्वर्पतिशिल्पिकल्पैः ।
वसुंधरामण्डलमण्डनाभं सीताविवाहाय स मण्डपं तम् ॥ ९ ॥
मसारसस्फाटिकपद्मरागरागैः सुकिर्मीरितमध्यभागः ।
सुराङ्गनामज्जनजातरागं यो मण्डपेशोऽन्वगमत् **गम्** ॥ १० ॥

८ चतुर्दशगु०

वाराङ्गनागीतिविधानुयादा प्रवीणवीणारवरागमिश्राः ।
नृणा वितेनु' समृदङ्गनादा यच्छालभञ्जीकृतगानशङ्की ॥ ११ ॥
वातोर्मिभिर्दोलितसत्पताकाश्रेणि समेतागरुधूमवल्ल्या ।
यत्रोपरिष्टाच्छ्रितयामुनौघमन्दाकिनीजा श्रियमन्वकार्षीत् ॥ १२ ॥
सोपानमार्गैरुपरि प्रयातो जनो विहर्ता यदधित्यकासु ।
कनीतडम्वृत्तिरुपत्यकासु गजावली कूर्मकुलानि मेने ॥ १३ ॥
यत्कुट्टिमाट्टालविटङ्कवासै कलापिभिर्दुन्दुभिमन्द्रनाद ।
अमानि धीरध्वनिरम्बुदानामकालकेकीकृतलोकचित्रै ॥ १४ ॥
अभ्रलिहाग्रस्थसुरेन्द्रनीलप्रभावितानन्दजलाशया यत् ।
नानामणिक्लृप्तमहेन्द्रचाप पाथोऽपि दात्यूहकुल ययाचे ॥ १५ ॥
प्रतप्तजाम्बूनदजालमुक्तैर्मुक्तागणैर्यत्र सुधासवर्णै' ।
सुमेरुशृङ्गागतगौरगङ्गाप्रवाहलक्ष्मीरुररीकृताभूत् ॥ १६ ॥
यद्भित्तिभागे लिखितस्य खिङ्गैरनङ्गलेखस्य सुवर्णवर्णै ।
चमत्कृतावाचनचातुरीमीं रोमाञ्चकस्याञ्चति चञ्चलाक्षी ॥ १७ ॥
पुरंदराशाचितभित्तिनद्धै स्फुटज्जपापाटलपद्मरागै' ।
सूरोदयानन्दमनायि यत्र मुहुर्निशीथेऽपि च कोकलोक ॥ १८ ॥
वर्षास्वपि स्वर्णपिनद्धरत्नयद्दीर्घिकानीरनिवासहृष्टा ।
मृणालिनीबीजभुजो मराला न मानस मानसमप्यनैषु ॥ १९ ॥
यच्चन्द्रशालाश्रितगायकाना स्थानप्रदानोत्सुकनायिकानाम् ।
गेय विपञ्चीगुणरागपेयं मध्यंदिने साध्वधिनोद्दिनेशम् ॥ २० ॥
बालाननै' स्फाटिकजालमालास्फुटै: स्फुटत्तामरसाभिरामै ।
मन्दाकिनीस्वर्णसरोजराजीशोभा भृशं यत्र समन्वभावि ॥ २१ ॥
सितोपलाबद्धतरासु यत्र स्त्रीणा स्फुटत्कोकनदोपमेषु ।
लाक्षारसक्षालितपादपद्मपदेषु पद्मीयति चञ्चरीकः ॥ २२ ॥

यदङ्गणे विद्रुमभूमिसंस्थास्तद्रागसंसृष्टवलक्षभावाः ।
अवाकिरश्चञ्चुपुटेन कीरा मुक्ता मुहुर्दाडिमबीजबुद्ध्या ॥ २३ ॥
निधाय यत्राजगवं स चापमिति क्षितीशोऽथ पणं बभाण ।
यो भङ्क्ष्यतीमं भुजवीर्यशाली स जानकीजानिरपूर्वमाली ॥ २४ ॥
(कुलकम्)

दूता दिगन्तेषु जगुस्तदासामितीशकोदण्डकखण्डकृच्च ।
तस्मै नृपो दित्सति देवताभां कन्यां विनिद्राम्बुरुहायताक्षीम् ॥ २५ ॥
श्रुत्वा पणं पार्थिवपुङ्गवस्य निजं भुजावीर्यमखर्वगर्वाः ।
कन्यानिमित्तं बहु मन्यमाना दिग्भ्यः समाजग्मुरथो नरेन्द्राः ॥ २६ ॥
कलिङ्गवङ्गाङ्गतिलङ्गगौडपाञ्चालनेपालकमालवेशाः ।
सौवीरगन्धारकमत्स्यमद्रत्रिगर्तकानर्तविदर्भनाथाः ॥ २७ ॥
काम्बोजकर्णाटककामरूपकाश्मीरयुक्केरलकेकयानाम् ।
करूषसिन्धूत्कलसौभशाल्वपटच्चराणामधिपा युवानः ॥ २८ ॥
चीनान्ध्रलाटद्रविडाधिनाथा द्वीपाधिपास्तीर्णपयोधयोऽपि ।
रूपश्रिया न्यक्कृतपञ्चबाणाः प्रचण्डकोदण्डधरा धरेन्द्राः ॥ २९ ॥
प्रत्युज्जगामावनिपालचक्रं चक्राङ्कुशाम्भोरुहमत्स्यवज्रैः ।
महार्हचिह्नैरुपलक्षिताभ्यां पद्भ्यां नरेन्द्रोऽपचितिं चिकीर्षुः ॥ ३० ॥
विधाय तेषां विधिवन्नृपाणां यथाक्रमं शक्रपराक्रमाणाम् ।
अर्घ्यादिकं कृत्यमनर्घशीलः प्रावेशयत्तान्निजराजधानीम् ॥ ३१ ॥
रम्येषु हर्म्येषु सुरेन्द्रसद्मकल्पेष्वनल्पाद्भुतचित्रवस्तु ।
वासाय तान्वासवतुल्यधामा समादिशच्छ्रीजनको जनेशः ॥ ३२ ॥
आधोरणा विश्रमयाम्बभूवुर्बाधो रणानामिह यैर्विसोढः ।
मतङ्गजानां प्रवरान्नृपाणां मतं गजानामिह ये विदन्ति ॥ ३३ ॥

रथोत्तमान्सारथयो यथा स्व तथा पृथक्चक्रुरथो हरिभ्य ।
आरोह एके विदधुर्विभारान्क्रमेलकान्मेलितभृत्यवर्गा ॥ ३४ ॥

वैदेहसूदैरुपकल्पित तद्भृतप्लुत स्वादु चतुर्विधान्नम् ।
तिक्तोषणाम्लैर्लवणै कषायै रसैर्लसद्व्यञ्जनवर्गसस्थै ॥३५ ॥

सर्वे तथा भूमिभुजोऽप्यभुञ्जन्हैमेष्वमत्रेषु सभृत्यवर्गा ।
वीक्ष्यामरा यद्बहु मेनिरे स्वात्सुधाधिपत्वाद्वसुधाधिपत्वम् ॥ ३६ ॥

शुभे तिथावृक्षगुणोपपन्ने लग्ने तथा दीनबलेशहीने ।
रङ्गे महामण्डनमण्डिताङ्ग राजा महाराजकमाजुहाव ॥ ३७ ॥

रङ्गान्तरं लोकवरं वरास्ते सम समासेदुरदीनसत्त्वा ।
आकर्णितेनाद्भुतवर्णनेन गुणेन कृष्टा इव कन्यकाया ॥ ३८ ॥

मयेन या रत्नमयेन सृष्टा द्रव्येण नव्येन पृथासुतस्य ।
जिता सभा येन विराजितापि ते मण्डपे मण्डनतामवापु ॥ ३९ ॥

ततो नभ स्तम्भितभासुरोच्चविमानवातायनलम्बिबिम्बै ।
सीताविवाहागतपार्थिवाना स्वर्गीयवर्गै. समलोकि लोक ॥ ४० ॥

देवा नृदेवा अपि पूर्वदेवा रक्षासि यक्षा' प्रतिकर्मदक्षा' ।
नागाः सुपर्णा अपि हेमपर्णा. समाययू राजसुताविवाहे ॥ ४१ ॥

तस्मिन्समाजे न ममुर्न लोकास्तत्रानुमान त्वहमेतदूहे ।
यद्दर्शितं स्वीयमुखे जनन्यै जगच्चरस्थावरमच्युतेन ॥ ४२ ॥

नृपः श्रिया निर्जितकामरामां श्यामां महीमण्डलमण्डनाभाम् ।
धात्रीकरालम्बितचारुमाला बालां समाजेऽथ समाजुहाव ॥ ४३ ॥

अहं निराधिर्न मृणालिनीव विना हरिं स्यामिति तर्कयन्ती ।
मुहुर्भयं किंचन चिन्तयन्ती दुःशासनाच्चेतसि रावणाच्च ॥ ४४ ॥

पदे पदे निन्दितधार्तराष्ट्रा पराक्रम कर्तुमशक्नुवन्त ।
वरा इतीमे हृदि मन्यमाना कृष्णेव सा ससदमाप **सीता** ॥ ४५ ॥
(युग्मम्)

रराज तद्राजसभागता सा सुधासिताना सविधे ग्रहाणाम् ।
सुरासुरै क्षुब्धसुदुग्धसिन्धो पारश्रिता श्रीरिव चारुरूपा ॥ ४६ ॥
जितो गतेनैव गज सुराणा भ्रुवा धनु कल्पलताङ्गयष्ट्या ।
तया कटाक्षैः किल कल्पवृक्षा जिता नृपाः कामदुघापि दृष्ट्या ॥ ४७ ॥
जितेन्दुवक्त्र जितरम्भमूरु युग तु कण्ठो जितकम्बुरस्या ।
अङ्गैरिय निर्जितसर्वरत्नै कृता विधात्रा बहुलप्रयत्नै ॥ ४८ ॥
अस्या स्थितायां जनकात्मजाया लोकावलीमध्यमणिप्रभायाम् ।,
रत्नार्थिभिर्दानवदेववृन्दैर्मुग्धै स दुग्धाम्बुनिधिर्ममन्थे ॥ ४९ ॥
न खञ्जनो विस्मयते निरीक्ष्यैतस्या विशाल चपल च चक्षु । ।
विलोक्य को धैर्यमुपैति लोके न खञ्जनो यस्य तुलामुपैति ॥ ५० ॥
अस्या भ्रुवो ये धनुष कटाक्षै शरै स्मरस्यापि जिता युवान । ।
तज्जेतुरीशस्य कथ धनुस्ते सज्य विधातु मनसापि शक्ता ॥ ५१ ॥
विलोक्य ता लोकनमस्कृताङ्गीमनुष्टुवन्नप्सरसो रसोत्वै । ।
इत्थ वचोभि सुमनस्तरूणामपूजयँस्ता सुमनोभिरेताम् ॥ ५२ ॥
(कुलकम्)

राज्ञा तदालोकनलोलुपाना मन पर दृष्टिषु सक्रमय्य ।
आसीत्स्थितानामतिविस्मिताना मनुष्यभावेऽप्यनिमेषवत्त्वम् ॥ ५३ ॥
विलोक्य तस्या वदन सुधाशु कन्दर्पपाथोनिधिवृद्धिहेतुम् ।
विकाशमीयुर्भस(भृश)मुल्लसन्ति तेषा मन.कैरवकोरकाणि ॥ ५४ ॥
निपीय रूप हृदि ससरुस्तद्विलोकनायामरनायकं ते ।
तथार्जुनं तत्परिरम्भणाय स्तवाय शेषस्य सहस्रशीर्ष्णे ॥ ५५ ॥

सौवर्णसिंहासनसंस्थिताना सूरेन्दुवंशोद्भवपार्थिवानाम् ।
प्रकाशिते बन्दिजनैश्चरित्रे संचारिते चाँगरुचारुधूपे ॥ ५६ ॥
आहारि हैमाचलसानुगानां यदामराणा क्षितिपैरभिख्या ।
संबोध्य **सीतां** विबुधेज्यबुद्धी राज्ञ पुरोधा गिरमित्यवादीत् ॥ ५७
अभूतपूर्वे भवतीमदभ्रबलोल्लसद्भूमिभुजा समाजे ।
वैदेहिगङ्गाधरधन्वभङ्क्त्रे दाता वरेण्याय वराय तात ॥ ५८ ॥
इतीरयित्वा विरते द्विजेन्द्रे मृगेन्द्रवत्पर्वतशृङ्गतस्ते ।
निजासनेभ्यः सहसोदतिष्ठन्परामृशन्त' परिघोरुबाहून् ॥ ५९ ॥
लाभाय सुस्त्रैणशिरोमणिस्ते दर्पादहपूर्विकया कयापि ।
धराधिपा गाङ्गतरङ्गराजच्चूडामणेश्चापसमीपमापु ॥ ६० ॥
ते वीक्ष्य चापं गुरु शकरस्य न शकरं सज्जविधानकाले ।
भृश कराभ्यामपनेतुमीशाश्चतुर्दिगीशा अपि नावनीशा ॥ ६१ ॥
केचिद्भुजाभ्या भुजगेन्द्रभोगमहेन्द्रमातङ्गकरोपमाभ्याम् ।
उन्नेतुकामा जगृहुस्तदैश धनुः पुनश्चालयितु न शेकु ॥ ६२ ॥
नि'श्वासमिष्वासमवेत्य शैव बालामबालाब्जमनोहरास्याम् ।
अखण्डित भूमिभुजो व्यमुञ्चस्ततस्त्वलब्ध्वा विधिविप्रलब्धा ॥ ६३
हतौजसो निर्जितवैरिवर्णे निजान्भुजान्धिग्धिगिति ब्रुवन्त ।
ततो नृपा स्वानि निवेशनानि यथागत जग्मुरवाङ्मुखास्ते ॥ ६४ ॥
अभग्नमग्निप्रतिमप्रभावै कोदण्डमाखण्डलतुल्यवीर्यैः ।
निरीक्ष्य चिन्ताम्बुधिमग्नचित्तो जगाद वाच मिथिलाधिनाथ ॥ ६५
चापो न कृष्टः किल राजकस्य शर्वस्य सर्वस्य च गर्वहारी ।
केनापि नाटङ्कि न चाप्यचालि निर्वीरमुर्वीतलमद्य जातम् ॥ ६६ ॥
न चक्षमे राक्षसलक्षनाथो गर्वस्य पाथोधिरहीनबाहुः ।
बाहूद्धृतस्थाणुधराधरेन्द्रस्तत्कैकसीसूनुरिदं वचोऽस्य ॥ ६७ ॥

सलीलमामीलितभीमचक्षुश्चक्षु श्रवा वा सुकथाप्रसङ्ग' ।
सावज्ञमज्ञाननिधिर्व्यसर्पत्सर्पाधिराजोरुधनु समीपम् ॥ ६८ ॥
चाप स सचालयितु न सेहे बलात्यये शंकरकिङ्करोऽपि ।
मृगेन्द्रतीमेन्द्रविदोर्विदारैर्गोष्ठश्चतुर्थस्यपिवोऽपि गौ किम्(?) ॥ ६९ ॥
गतेषु भूपेषु निवेशनानि पुलस्त्यसूनावपि भग्नदर्पे ।
विषादिचित्ते **जनके** जनेशचिन्ताकुले चापि कुले निमेश्च ॥ ७० ॥
निमन्त्रितो मन्त्रविदा वरिष्ठो गाधेरथो सूनुरगाधबोध ।
समाययौ सानुज**राम**युक्तो नृपेण सार्घेण च सोऽभ्यगामि ॥ ७१ ॥
सत्कृत्य सत्कृत्यविदर्चनाभिर्मुनिं ततो दाशरथी रथीश ।
अमज्जदानन्दसुधासमुद्रे भद्र हि सत्सगमत किमन्यत् ॥ ७२ ॥
तेषूपविष्टेष्वथ विष्टरेषु विशिष्टशिष्टाचरणे निविष्टः ।
अतिष्ठिपद्धृष्टिलवेन पृष्टे भृत्यान्नृपोऽनुष्ठितपाणियोगान् ॥ ७३ ॥
रथाङ्गशब्दै प्रतिराजरथ्य ह्रेषाभिरश्वद्रजबृंहितैश्च ।
समाकुल मङ्गलतूर्यघोषै सुतानैषीत्पुरमुग्रधाम्न ॥ ७४ ॥
प्रसादमालाश्चदबालचन्द्रबिम्बानना राघवरूपऋद्धिम् ।
प्रेम्णा पपु पौरपुरन्ध्रिवर्गा हर्षोल्लसन्मञ्जुलमञ्जुनेत्रै ॥ ७५ ॥
मुनिं तदानुव्रजतो नृपस्य प्रत्यम्भशोभाहुतचित्तवृत्ते ।
मुहुर्मुहुर्लोचनचञ्चरीकौ निपेततू **राम**मुखारविन्दे ॥ ७६ ॥
पक्षोल्लसद्दस्रसहस्रनेत्रपुरोहितश्रीनिवह वहन्त ।
अशीतरुक्कौशिकवशदीपा आपुर्महामण्डपमण्डनत्वम् ॥ ७७ ॥
रामं निकाम नयनाभिराम काम निपीय क्षणमीक्षणाभ्याम् ।
सीताब्धिसंधौ पतितापि धैर्ये चरीकरीति स्म तरीमनल्पाम् ॥ ७८ ॥
हैमासनाध्यासिषु तत्र तेषु पत्रेषु पद्मप्रभवैलमेषु ।
नृपो निधायाञ्जलिमाल्यमौलिं मुनिं बुभुत्सुस्त्विमिद जगाद ॥ ७९ ॥

कदर्पदर्पापहदेहसपत्कपाटवक्षा युगदीर्घबाहु ।
अय सुतो वशमलकरिष्णु कलङ्कशाका(खा)रहितस्य कस्य ॥ ८०
अधिष्ठिता लोकगुरुर्विलोक्य धिय तदीया विनय नय च ।
राजानमाजानुविलम्बिबाहु त ज्ञापयिष्यन्नृषिरेतदाह ॥ ८१ ॥
अय दयी दाशरथि कुमारो वशाङ्कुर पङ्कजिनीप्रियस्य ।
यत्पादपद्मस्य परागसङ्गात्सुस्त्रीत्वमापाथ शिलाप्यहल्या ॥ ८२ ॥
मदध्वरध्वसनपक्षरक्ष कक्षानलस्ताडितताडकोऽयम् ।
सलक्ष्मण. पूर्णवलक्षपक्षेऽप्यलक्ष्मपक्ष्मेन्दुविलासहास ॥ ८३ ॥
धराभरापायविधावतीन्द्र सुहृत्समुद्रोल्लसनैकचन्द्र ।
समग्रलावण्यसुधासमुद्र. प्रतीतनामा भुवि **रामचन्द्रः** ॥ ८४ ॥
(विशेषकम्

प्रकाशिते तद्गुणसिन्धुबन्धौ श्रोतृश्रुतिप्रीतिसुधाविधाने ।
महर्षिणा हर्षणगद्गदस्य धराधिपस्याजनि लोमहर्ष ॥ ८५ ॥
स आशिख पादनखाददोष निरूप्य रूप जितमीनकेतो ।
मेनेऽस्य योग्या तनया वरस्य समस्तयोषित्कुलमौलिरत्नाम् ॥ ८६ ॥
तद्रूपपीयूषसुखानुभूते' सुकर्कश तर्कयतोऽस्य चापम् ।
बभूव भूपस्य स **रामचन्द्र**श्चकोरकोको(?)दितभावहेतु ॥ ८७ ॥
निपीय रूप नयनाभिराम निशम्य वश तिलक नृपाणाम् ।
कुमारसेन च कुमारमारकल्प राज्ञाभ्यधायि प्रति गाधिपुत्रम् ॥ ८८
इयं कथा सार्थवहा सुधाभिर्ज्वरातिदूने रसने सितेव ।
चित्तेन पुत्रीपणतापि तेने माधुर्यमाधित्सति गाधिसूनो. ॥ ८९ ॥
अस्माकमस्मिन्हृदयाधितापे गतोऽस्ति दृग्गोचरता कृपालो ।
भवान्मुनेऽवग्रहतापितानां काले कृषीणामिव वारिवाहः ॥ ९० ॥

वितापमन्त करणं विधित्सुर्दित्सु पुनर्जीवितमस्य विप्रः ।
ऊचे कृपाद्रावितचित्तवृत्ता पराधिभङ्गप्रयता हि सन्त ॥ ९१ ॥
एतद्धनुर्भेत्स्यति **रामचन्द्रो** वृथा कृथा मा नृप तापमन्तः ।
विधेहि विश्वासमृते मदुक्ते तदत्र तेऽह प्रतिभूर्भवामि ॥ ९२ ॥
तम सु दुर्गेष्विव काननेषु न चित्रभानो स्खलति प्रभाव. ।
चापेऽन्यभूपालयश शशाङ्कस्वर्भानुकल्पेऽपि तथास्य शक्ति. ॥ ९३ ॥
तद्वाक्यपीयूषरसातिवर्षाहर्षाकुले राजनि जायमाने ।
मानेन कस्यारतुषारभूभृत्सुता सुता सावनिचक्रभर्तु. ॥ ९४ ॥
मुनिर्मनाग्हासविलासभास समादिदेशाथ जयेति **रामम्** ।
कोदण्डमालोकय लोकभीम महीपतेः पूरय शूर कामम् ॥ ९५ ॥
श्रुत्वा वचः कौशिकवशकेतोश्चेतोहरं प्राञ्जलिरग्रतोऽस्थात् ।
जनस्य राज्ञो **जनकस्य राम**स्तथात्मनो वा जनकात्मजायाः ॥ ९६ ॥
त प्रण्यपप्तद्गुरुमाहिताग्निं कर्तुं धनुर्भञ्जनमञ्जनाभः ।
मृगेन्द्रविक्रान्तगतिस्ततोऽसौ चण्डीशकोदण्डसमीपमागात् ॥ ९७ ॥
निरीक्ष्य तत्कार्मुकमुग्रतेजा. प्रगुप्तभोगीश्वरभोगभीमम् ।
भीमस्य भीमासुरभीतिकारि प्रदक्षिण दक्षिणलक्षणोऽगात् ॥ ९८ ॥
ततो गृहीत्वैककरेण **रामः** कामप्रसूनेष्वसन यथैव ।
द्रागातततज्य मिषतामकार्षीत्सभासदामेतददीनसत्त्व ॥ ९९ ॥
भ्राजिष्णुजिष्णुस्तमचारुचापधन विनिन्दन्स वपु श्रिया तत् ।
चकर्ष हर्षं जनयञ्जनाना बभञ्ज भञ्जन्दशमौलिमानम् ॥ १०० ॥
छन्ना नरेन्द्रैर्न विचालितं यद्भ्रमं धनुस्तद्रघुनन्दनेन ।
कार्यं सहस्रोस्रविधानयोग्यं विधीयते जातु न तारकाभिः ॥ १०१ ॥
किमत्र चित्र त्रिपुरारिचापोऽमुना सलीलं शकलीकृतो यत् ।
मदान्धमातङ्गघटां परिष्ठः किं केसरी न प्रजरीहरीति ॥ १०२ ॥

विलोक्य लोकेन जयेति तस्य सपर्यया सार्धमुदीर्यमाणे ।
सीता समारोपयदस्य कण्ठे कण्ठीरवाकुण्ठपराक्रमस्य ॥ १०३
जितप्रवालेन नखैस्तलेन करेण मालामवलम्ब्य माला ।
वर्षा ववर्षामरभूरुहाणा पुष्पाणि गन्धोन्मदषट्पदानि ॥ १०४
ववौ समीर, सुरसिन्धुनीरविकाशिपङ्करुहरेणुगन्धि ।
महोत्सवे तद्दिवि देवनुन्ना मन्द्र मुहुर्दुन्दुभयो विनेदु ॥ १०५
सभा जयन्ती च सभाजयन्ती त राघव माध(द)वती नुनाव ।
आकर्ण्य कर्णै प्रणिधिप्रणीत कठोरकोदण्डविघट्टन तत् ॥ १०
अभूत्स तापाय दशाननस्य सिन्धोर्यथा वाडवहव्यवाह ।
अमानि मानापहरं नरेन्द्रैर्विश्वस्य नि श्वस्य तदा महर्षे ॥ १०
रङ्गेऽमुमानीतवतोऽस्य विश्वामित्रत्वमत्र स्फुरतीति चित्ते ।
चकोरवत्प्रीतियुजि क्षितीशे तदात्मजाया च कुमुद्वतीवत् ॥ १
पयोधिवत्कौशिकवशदीपे तमोपहोऽराजत **रामचन्द्रः** ।
गुरुं गुरोश्चित्रशिखण्डिजस्य स्फूर्ति(र्ती)स्तिरस्कर्तुमपि क्षम स्वम् ।
वक्तु स वार्तामजनन्दनाय विदेहराज प्रजिघाय तूर्णम् ।
सा केतुभिस्तोरणमण्डलैश्च साकेतपूर्भूरिविलोकनीया ॥ ११०
विलोकितायाखिललोकसारा सारामकासारवती द्विजेन ।
गृहान्निरीक्ष्याखिलसागराणा रत्नैर्विचित्रानथ नागराणाम् ॥ ११
विप्रोऽविशद्राजगृह विशाल वियद्विभागाश्रितचन्द्रशालम् ॥
प्रस्कन्दितेन स्वरथाद्यथावत्सविष्टरै स्वागतवाक्यपूर्वै ॥ ११२
समर्हणैः पङ्क्तिरथेन तेन सभाजितेनाशु सभाप्यभा(जि) ।
धरातुराषाहि निवेद्य पूर्वं विप्र प्रणामं मिथिलाधिपस्य ॥ ११
रामस्य त विक्रममुग्रशक्तेर्व्यक्तेन वाक्येन जगाद भूय ।
द्विजाधिपाद्वागमृत निपीय पीयूषत स्वादुरसं रसेन्द्र. ॥ ११

समादिशत्सैन्यपतिं व्रजाशु प्रयाणघोष खलु घोषयेति ।
प्रास्थानिके दुन्दुभिमन्द्रनादे सम समुज्जृम्भति दिक्षु मङ्क्षु ॥ ११५ ॥

(युग्मम्)

यथायथं क्षत्रियपुङ्गवास्ते सनह्य भेजुर्वरवाहनानि ।
मतङ्गजै. कज्जलशृङ्गितुङ्गैस्तुरङ्गमैर्निर्जितवातवेगै. ॥ ११६ ॥
वरूथिभिर्दाशरथी रथैश्च सेनाजगामाद्भुतयोधजुष्टा ।
संगच्छमान बहुमानपूर्वमभ्यागत सभ्यतम तमर्च्यम् ॥ ११७ ॥
उपानयत्स्व पुरमानिनाय स मैथिल कोशलदेशनाथम् ।
धराधिपौ वासववित्तपालसमौ समाज समये समेत्य ॥ ११८ ॥
कन्याकुमारोद्वहनोत्सव तौ वितेनतु स्वप्रभुतानुरूपम् ।
तां रामरामावरणे ह्यभिख्यामाख्यातुमीश कथमेकजिह्व ॥ ११९ ॥
शेषोऽप्यशेषाननयुग्मसंख्यैर्या तच्छतैर्वक्तुमनीश्वरः स्यात् ।
परापवादानृतदूषिताया गिर. पवित्रीकरणाय कृत्यम् ॥ १२० ॥
तितिक्षुभि· क्षाम्यमिदं कवीन्द्रै· शुकस्य मे यद्गुरुडायित स्यात् ।
अपारसंसारपयोधिपूरे निमज्जतां नैकजनुस्तनूनाम् ॥ १२१ ॥
पोतायिते रामगुणैरुदारैर्भूयात्कृतार्था मम भारतीयम् ।
त्वन्नाम रामाखिलकामधाम निष्कामनि श्रेयसद वदन्ति ॥ १२२ ॥
मा सन्तु तेषां यमयातनास्ता या इन्द्रवज्रादपि दु.सहाः स्यु ।
नयद्रवीभूतमभूतपूर्वसुदाहृदाविष्कृतशान्ति पुंसाम् ॥ १२३ ॥
भवत्कथाकर्णनमाधुरीभिरुपेन्द्रवज्रादपि तत्कठोरम् ।
वर्णा भवद्वर्णनपूर्णकर्णा· संसारपाथोनिधिमुत्तरन्ति ॥ १२४ ॥

(युग्मम्)

किमत्र चित्रं द्विजबाहुजाद्या गतिं लभन्तेऽप्युपजातयोऽन्ये ।
त्रिभिस्त्रिपद्याश्रितचारुवृत्तैः कृतं यथाबुद्धि मया बुधैस्तत् ।
विलोकनीयं रघुनन्दनस्य यतो यशो लोकगुरोर्गुरुत्वात् ॥ १२५ ॥
श्रीवीरपीताम्बरनन्दनेन कृता सकृत्सत्कविवन्दनेन ।
हृत्सारिसारस्वतदिव्यधाम्ना काव्यं प्रणीतं हरिकृष्णनाम्ना ॥ १२६ ॥
श्यामा कामाभिरामा सविधगततडित्कामरामाभिरामा(म)-
श्यामावामाक्षिदृष्टा सकलजनमनःप्रीतिकादम्बिनीव ।
विभ्राजद्भूरिभूषामणिकिरणहरीष्वासशोभा विवाहे
जीयात्पुत्र्या धरित्र्या सह बहलगुणस्रग्धरा राममूर्तिः ॥ १२७ ॥

इति श्रीहरिकृष्णभट्टविरचितं जानकीस्वयंवरं काव्यं समाप्तम् ।

श्रीव्रजराजदीक्षितविरचितं

षडृतुवर्णनकाव्यम् ।

निजार्धहृतशंकरं सकलदैत्यनाशंकरं
जगत्त्रितयशंकरं स्वजनचित्तनिःशंकरम् ।
ममाशु भजतः पुरं धृतवसुंधरान्तःपुरं
करोतु निजतः पुरं पशुपतेः सदान्तःपुरम् ॥ १ ॥
श्रीसामराजगुरुनाथपदं विभाव्य
श्रीसामराजपदपद्ममिलिन्दकोऽहम् ।
श्रीकामराजपितृपत्परिसेवनेन
श्रीकामराजपूतनारचनां करोमि ॥ २ ॥
आज्ञया विबुधेशस्य षडर्तु(१)कृतसेनकः ।
शूलपाणिं शिवं जेतुं चचाल कुसुमायुधः ॥ ३ ॥

१. 'सर्वर्तु' इत्युचितः पाठः.

सौरभ्यसौरभितसौरभमञ्जरीषु
भृङ्गावली विजयते विजयाय यूनाम् ।
श्रीमन्महामदनभूमिपते सदैव
सज्जतीक्ष्णतरबाणधनुर्लतेव ॥ ४ ॥

भृङ्गाङ्गनालिनिवहैर्मधुपानलुब्धै·
संवेष्टितानि परितो नवकिंशुकानि ।
किं कालकूटरसलेपनलेपिता हि
चन्द्रेषवः स्मरनृपस्य वने विभान्ति ॥ ५ ॥

मलयजनितवृक्षोद्भूतबालप्रवाल-
प्रकरसुरभिवाहैर्गन्धवाहे समन्तात् ।
तरलतरलचञ्चत्पल्लवा भाति रम्भा-
सरणिरिह पताकालीव कामस्य राज्ञ ॥ ६ ॥

नूनं वियोगिजनवैरिचमूजयाय
निर्गच्छतः कुपितकामनराधिपस्य ।
उच्चैरसालकलिकामधुपानमत्त-
पुंस्कोकिलध्वनिमिषेण ररास ढक्का ॥ ७ ॥

प्रसूनधनुरुद्वहन्कुसुमपञ्चबाणांस्तथा
विनिर्जितजगत्त्रय· कृतसहायपुष्पाकरः ।
त्वमीदृश इति स्मरक्षितिपतेः क्षितौ कूजितैः
स्तुवन्ति पिकबन्दिनस्तुहि तुहीति जानीमहे ॥ ८ ॥

अग्रे समागतवियोगिचमूसमूहा-
न्युक्तामिषात्कलकलेन निवारयन्तः ।

अग्रस्थपत्तय इवालिगणा प्रयान्ति
श्रीमन्महामदनभूमिपतेर्वनेषु ॥ ९ ॥

इति वसन्तवर्णनम् ।

भृङ्गाङ्गनारवमिषाद्वनदेवताभि·
सवादितानि कुसुमानि सुपाटलानाम् ।
ग्रीष्मस्य कामपृतनाजनराष्ट्रिकस्य
शृङ्गाणि भान्ति पुरतो विपिनेषु मन्ये ॥ १० ॥

भृङ्गाङ्गनारवमिषाद्वनदेवताभि-
र्नैजास्यवायुपरिपूरणवादितानि ।
श्रीकामभूपपुरतो विपिनेषु मन्ये
सूर्याणि मल्लिकुसुमानि शुचौ विभान्ति ॥ ११ ॥

तीराधिरूढलतिकाव्रजमण्डपासु
फुल्लारविन्दमधुगन्धमनोहरासु ।
अग्रेगताधिकपरिश्रमजातखेदा·
केचिज्जनाश्च सरसीषु गता निमङ्क्तुम् ॥ १२ ॥

अथ नवघनपत्त्रालीविचित्र मनोज्ञ
मधुरतरपयोभिर्वक्त्रपर्यन्तपूर्णम् ।
कुचयुगलमपश्यच्चत्वपापालिकानां
शकुनकलशयुग्म दूरतः कामभूपः ॥ १३ ॥

पक्वाम्रसभृतिकृतच्छदपञ्चशाखं(ख-)
ग्रुमाञ्जलिं नवरसालवनीमपश्यत् ।

मध्येपथ नु वलिताम्बरसरक्षकस्य(¹)
द्वैतीयक शकुनमेतदनङ्गभूप· ॥ १४ ॥

इति ग्रीष्मवर्णनम् ।

असितकमलनीलश्चञ्चलाशृङ्खलोऽसौ
विशदतरबलाकालम्बिनक्षत्रमाल ।
मदजलमपि मुञ्चन्केकिनादाप्तघण्टो
द्विरद इव पयोद शम्बरारेर्विभाति ॥ १५ ॥
चपलकनकविद्युद्वल्गया शोभितास्य·
सुरपधनु²र्विचित्रीभूतपल्यायनश्च ।
ममयधृतबलाकापङ्क्तिवल्गाच्छरज्जु-
स्तुरग इव पयोद· शम्बरारेर्विभाति ॥ १६ ॥
नीलाच्छाम्बरचञ्चलाञ्चललसत्सौवर्णचीनाञ्चल-
प्रादुर्भूतपयोधरा समयसद्वशाम्रसरोहिणी ।
नानावर्णसुरेन्द्रकार्मुकमहादण्डं दधाना पुर
श्रीमत्कामनृपस्य सादरमिय वर्षानटी नृत्यति ॥ १७ ॥
विद्युत्सुवर्णकृततन्तुनिबद्धमान-
देवाधिपायुधधृतातुलवशदण्डा ।
आसारगुच्छरुचिरा घनवादिकाढ्या-
मारुह्य याति नु वियच्छिबिकामनङ्गः ॥ १८ ॥
अनिलकलितचक्र. श्याममेघाश्वयुक्त·
सतततरलविद्युद्वैजयन्त्याभिराम· ।

---

१. 'वनितां वनरक्षकस्य' इति भवेत्. मालिनीमित्यर्थं. २. 'भूभृशीतृ' उ. ७ इत्युणादिसूत्रेणोकारान्तोऽपि धनुःशब्दः.

स्तनितधृतविलान्त कालसूताविरूढो

रथ इव च विहाय शम्बरारेर्विभाति ॥ १९ ॥

इति वर्षावर्णनम् ।

नक्षत्रमौक्तिकगणालिवृत समन्ता-

द्रोदोऽन्तरालपृथुदण्डविराजमान ।

ऊर्ध्वं शरत्समयमानवसधृतोऽय

कामातपत्रमिव भाति कलाधिराज ॥ २० ॥

श्वेतोत्पलप्रकरगन्धवहेन गन्ध-

वाहेन पार्श्वनिकटस्थितमानवेन ।

आन्दोलित विशदनूतनकाशपुष्प

कामस्य चामरमिवावनत विभाति ॥ २१ ॥

मदक्षयवशादिवावगलिताच्छपुच्छव्रज

कृतोच्चतरकधरारुचिरनालिकाधिष्ठितम् ।

घनान्तशरदन्तरासमयमानवप्रोद्धृत

चकार शिखिन विधिर्मदनधूम्रयन्त्र नु किम् ॥ २२

जवजितमरुदालीशारदस्वच्छमेघ-

प्रकरतुरगरूढा भ्रूकटाक्षात्तशस्त्राः ।

अमरनगरनार्य प्रौढयुद्धाश्ववारा

इव मदननृपस्यायान्ति पार्श्वे च पश्चात् ॥ २३ ॥

पृष्ठारोहितवस्त्रसद्मनिकरश्रीराजवेषोचित-

स्वच्छानेकतदायुधोज्ज्वलपरीधानाशुकग्रन्थयः ।

संध्यारागकडारशारदपयोवाहव्रजाः पृष्ठतः

श्रीमत्कामनृपस्य यान्ति करभाः किं सत्वरं वेगिनः ॥२

इति शरद्वर्णनम् ।

अग्रे तदात्वगतवाजितदश्ववार-
पाश्चात्यसादिगणवाजिखुरोद्धताशु ।
रोदोन्तरालमधिकृत्य विसर्पमाणा
धूलिच्छटेव परित. शुशुभे हिमानी ॥ २५ ॥
युद्ध गणाधिपतिनापि शिवेन कर्तु-
मासाद्य शीतगिरिदुर्गमनङ्गभूप. ।
आज्ञप्तवानथ निजान्परिचारकाग्र्या-
न्सेनानिवेशनविधिं त्वरित विधातुम् ॥ २६ ॥
सध्याविचित्रविविधाधिकवर्णशोभि
कीरालिनद्धरसन तुहिनं विभाति ।
रोदोन्तरालमधिकृत्य दिगन्तसस्थं
किं चीवरावरणमेतदनङ्गराज' ॥ २७ ॥
अस्तोदयाद्रिशिखरोज्ज्वलकीलनद्ध-
सूर्येन्दुसान्द्रतररश्मिसुरश्मिनद्धम् ।
तारावलीसमशुकालिविराजमान-
कामाम्बरालयमिवाम्बरमद्य भाति ॥ २८ ॥
वायोर्निवारकदिगष्टकपर्वताच्छ-
संस्थापिताश्मकलश तुहिनर्तुपूषा ।
सूर्यास्तकालजनित प्रसृत तुषारं
किं चन्द्रिकास्तरणमेतदनङ्गराज. ॥ २९ ॥

इति हेमन्तवर्णनम् ।

कर्तुं निर्जरसुन्दरीभिरमलान्कर्णावतंसान्क्षणा-
दुद्धातानि सरोरुहाणि शिशिरे जानीमहे कानिचित् ।

१ चतुर्दशगु०

पानीय सरसीषु पातुमथ तन्मङ्क्षु गतै कानिचि-
च्छ्रीमत्कामनृपस्य हस्तिनिवहैरुन्मूलितानीव किम् ॥ ३०

धनुस्तीक्ष्णान्बाणान्स्थितमपि निधाय स्वपुरतो
गणानामीश त कुसुमविशिखो ज्यास्वतिबलात् ।
इतीवेय चित्र सकलकुसुमोत्फुल्लनमिषा-
द्धसन्ती कुन्दाना विपिनसरणिर्भाति शिशिरे ॥ ३१ ॥

अचपलतरभृङ्गाक्रान्तमध्यस्थभाग
नरगस(?)नवपुष्प भाति समोहनाय ।
किमु नवरजताढ्यस्थालिकास्थैणनाभी-
घुसृणजगुटिकेय स्थापिता मन्मथाग्रे ॥ ३२ ॥

कुन्दप्रसूनकलिकाशरपञ्चकस्य
तत्फुल्लपुष्पभरकार्मुकमाविधाय ।
श्रीमन्मनोजनृपतिर्हि मनो हरस्य
लक्षीचकार गिरिजाभिरत नु कर्तुम् ॥ ३३ ॥

तद्बाणविद्धहृदय सदय विलोक्य
पार्श्वस्थशैलतनयाननचारुपद्मम् ।
हृष्टान्तर. स हि बभूव तथा यथाशु
स्वार्धाङ्गभागसुहृद किल ता चकार ॥ ३४ ॥

कुर्वते च नमस्तस्मै मन्मथाय सुराधिपः ।
ततः प्रासादमानीय पारितोषिकमादिशत् ॥ ३५ ॥

तत्पारितोषिकमसौ शिरसाभिवन्द्य
सद्यो गृहीतविबुधाधिपसंमताज्ञः ।

गत्वा स्वकीयसदनं रतिमाविलोक्य
हृष्टान्तरं समभवत्स मनोजभूपः ॥ ३६ ॥

इति शिशिरवर्णनम् ।

इति श्रीबान्धवकरोपनामकश्रीकामराजदीक्षितात्मजश्रीव्रजराज-दीक्षितविरचितं षड्ऋतुवर्णनकाव्यं समाप्तम् ।

श्रीसामराजदीक्षितविरचिता

शृङ्गारामृतलहरी ।

सिन्धुसुताकुचकुङ्कुमपाटलवक्षःस्थलं किमपि ।
उपवीणितं च निगमैः सटाजटालं महः कलये ॥ १ ॥
नरहरिविन्दुपुरंदरजनुषा विदुषाथ सामराजेन ।
शृङ्गारामृतलहरी विरच्यते रसिकजीवातु ॥ २ ॥

तत्र तावद्रसो विचार्यते ।

स्थायिभावो रसः ।

ननु स्थायित्वव्यपदेशतया रसस्य नैरन्तर्यापत्तिः । मैवम् । विरुद्धाविरुद्धभावानभिभाव्यतया स्थायित्वव्यपदेशो, न तु नित्यतया ।

उक्तं च भरतेन—

'विरुद्धा अविरुद्धा वा यं तिरोधातुमक्षमाः ।
आनन्दाङ्कुरबीजोऽसौ भावः स्थायिपदास्पदम् ॥

केचित्तु स्थायिवृत्तिरूपः सूक्ष्मोऽन्तःकरणपरिणामविशेषोऽन्तःकरणात्मा धर्मधर्मिणोरभेदादित्याहुः । वस्तुतस्तु—**आनन्दरूपप्रकाशमानं स्थायिभावावच्छिन्नं चैतन्यं रसः** । स्थायिभावावच्छिन्नपदेन चित्स्वरूप ब्रह्मैव 'रसो वै सः, रसं ह्येवायं लब्ध्वानन्दी

भवति' इति श्रुते.। आनन्दप्रकाशत्व तु भग्नावरणत्वमिति बोध्य
तेनावरणसत्त्वे न रसोद्बोध·। आवरण त्वज्ञानमेव । विषयान्त
क्तिरिति यावत्। अत एवोक्तं 'चर्व्यमाणतैकप्राण' इति। तथा
पानकरसन्यासेन 'मुहुर्मुहुश्चर्व्यमाणो ब्रह्मानन्दास्वाद इव प्रादुर्भवन्
किकचमत्कारी भग्नावरणतया स्वप्रकाशरूपो रस आविर्भवति'। च
चानन्दाभिव्यक्ति.॥ ननु कथ विषयान्तरव्यासक्तावपि न सेति चे
न। विभावादिज्ञानाभावात्। अत एवोक्तम्—'विभावादिजीविताव
इति। भावयति वासयति (इति) भावो वासना तेन विगलितव
नेषु न रसप्रसङ्गः। ननु चिदानन्दोद्बोधः कथमन्त करणवृत्तिवि
स्थायिभावाभिव्यक्तावेवेति चेत्।न। इदमवधेयम्। वेदान्तमते ज्ञान
वच्छिन्न आत्मभाननैयत्यात् काव्येऽपि 'विभावादिभिर्व्यक्तः स्थाय
तस्यामभिव्यक्तावन्त.करणवृत्तिरूपायामात्मापि चैतन्यानन्दस्वरूपो
सते। आत्ममनोयोगरूपात्मभानसामग्रीसत्त्वात्। तथा च पर्यव
मेवान्त·करणवृत्तिविशेषस्थायिभावाभिव्यक्तावानन्दरसोद्बोध इति।
च विभावादिसमेदोऽप्यावश्यक ।

उक्तं च भरतेन।

'स्वाद· काव्यार्थसंभेदो ब्रह्मानन्दसमुद्भवः' इति।

काव्यार्थो विभावादिः, संभेदो ज्ञानम्। उक्तं च 'विभावानुभाव
भिचारिसंयोगाद्रसनिष्पत्तिः' इति। तथा चालम्बनोद्दीपनभेदाद्वि
द्विविधः। तत्रालम्बनानि ललनादीनि, उद्दीपनान्युद्यानादीनि,
भावाः कटाक्षादयः, व्यभिचारिणो निर्वेदादयः। अत्र केचित्
लेनैव कृशोदरि विलोचनेनास्ति हस्तगा जगती। क्रूरारालेन
कठिने किं काङ्क्षसे यूनाम्' इत्यादौ कटाक्षादीनामुद्दीपनत्वप्रतीतेः

मनुभावरूपतेति चेत्, नायिकानिष्ठकटाक्षस्य नायिकानिष्ठरसेऽनुभ कतया नायकनिष्ठरसे तु तस्योद्दीपनत्वेऽपि नानुपपत्तिलेशोऽपि । रस च रसो रस इत्यनुभवसाक्षिको जातिविशेष । स्तम्भादिकारणत च्छेदकतया रसत्वजातिसिद्धिरित्यन्ये । आदिपदाद्भरतोक्ताः स्वेदरो श्चप्रमुखा अवगन्तव्या. ।

'स्तम्भ. स्वेदोऽथ रोमाञ्च स्वरभङ्गोऽथ वेपथु' ।
वैवर्ण्यमश्रुप्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका मता' ॥' इति ।

ते यथा—

'रोमाञ्च कुचयो. स्वरच्युतिरथो वाचा प्रपञ्चे पदे
स्तम्भः स्वेदपरम्परापरिचिता गण्डस्थली सुभ्रुवः ।
वैवर्ण्य वदनेऽश्रु लोचनयुगे बिम्बाधरे वेपथु-
र्मालिन्य हृदये तदद्य विषय' प्रायो हरिर्नेत्रयो' ॥'

तत्प्रत्येकोदाहरणे वेपथुस्तम्भौ यथा—

'यूय यात पदं न याति पुरतः प्रादुर्भवत्कम्पया
वक्षोजद्वयभारखिन्नतरयाक्रान्त भृश जङ्घया ।
आवासोऽप्यतिदूर एव शनकैर्यास्येऽहमित्येकया
तस्थे सस्मितमाकलय्य तरुणं कुञ्जोदरे बालया ॥'

'शृङ्गारवीरकरुणारौद्रहास्यभयानकाः ।
बीभत्साद्भुतसञ्ज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृता. ॥'

केचित्तु—

'नासीः खेलनरागि पीतवसने बद्धादरं शैशवे
नामूश्चन्द्रमुखीसुखं गिरिधरे रज्जि क्षणं यौवने ।

नादास्तान्तिमदब्जनाभचरणे बुद्धिं परं वार्द्धके
चेतश्चिन्तय चक्रपाणिचरणावन्तेऽपि खेदं जहि ॥'

इत्यादिप्रतिपाद्यो निर्वेदस्थायिक. शान्तोऽपि नवमो रस इति प्राहु
प्रपञ्चस्तु प्रकृतेऽनुपयुक्तत्वादुपेक्ष्य । तत्र शृङ्गारत्व तु रतिप्रकर्षे स
रसत्वसाक्षाद्व्याप्यजातिमत्त्वम् सत्यन्तकृत्य स्पष्टम् । विशेष्यदल च भ
संकरेऽतिव्याप्तिवारणाय । निरुक्तिस्तु ।

'शृङ्ग हि मन्मथोद्भेदस्तदागमनहेतुक ।
पुरुषप्रमदाभूमि शृङ्गार इति गीयते ॥'

स च सभोगविप्रलम्भभेदाद्द्विधा । सभोगलक्षण तु विप्रलम्भ
न्नत्वे सति रतिप्रकर्षत्वम् ।

स्वरूपमुक्त कारिकाकृता—

'अनुरक्तौ निषेवेते यत्रान्योन्य विलासिनौ ।
दर्शनस्पर्शनाद्यैश्च सभोगोऽयमुदाहृत ॥'

तत्र दर्शन त्रिविधम् साक्षाच्चित्रस्वप्नभेदात् । साक्षाद्दर्शन यथा

'विस्रस्तनीविविशदीकृतरोमराजि
राजीवलोचनयुग परिमीलयन्तीम् ।
बाहू मुहुर्वलितकधरमुत्क्षिपन्तीं
शातोदरी त्यजति न क्षणमक्षि मेऽद्य ॥'

स्पर्शन निधुवनं यथा—

'न्युब्जीभूत कनकशिखरी ह्रादिनी बद्धमूला
खेलत्येषा वियति विसृजत्येष ताराकदम्बम् ।
भूयः स्विन्न गिलति तमसा वृन्दमिन्दु सरोज
चुम्बत्येन कुसुमधनुषः सृष्टिरन्यापि धन्या ॥'

रतिप्रकर्षे सति इष्टानाप्तिर्विप्रलम्भः ।

तदुक्तम्—

'भावो यदा रतिर्नाम प्रकर्षमधिगच्छति ।
नाधिगच्छति चाभीष्टं विप्रलम्भस्तदोच्यते ॥'

'संभोगेऽतिव्याप्तिवारणाय विशेष्यदलं, सत्यन्तं च करुणेऽतिव्याप्तिवारणाय । वस्तुतस्तु सत्यन्तपदादानेऽपि प्राप्तियोग्यत्वस्याभीष्टविशेषणात् 'आशाबन्धः श्लथीभूतश्चिन्तादिव्यभिचारकः । विरहात्करुणाभीष्ट' इत्युक्ते करुणेऽभीष्टस्य प्राप्तियोग्यत्वाभावान्न करुणेऽतिव्याप्तिः । स च अभिलाषविरहेर्ष्याप्रवासशापहेतुकः पञ्चधा । तत्र यूनोरन्योन्यप्राप्तीच्छा अभिलाषः ।

यथा—

'दरविकसितपुण्डरीकपर्यन्तविडम्बनदक्षमक्षि तस्याः ।
अलसवलितमुल्लसत्प्रमोदं कथमपि मन्मथमन्थरं मयि स्यात् ॥'

देशैक्येऽपि गुर्वादिपारतन्त्र्यान्निरोधो विरहः । तज्जो यथा—

'केनापि त्वयि कारणेन सुतनोर्नोपागते देहली-
मद्यासीद्यदकाण्ड एव चरितं तस्याः किमाचक्ष्महे ।
पाटीरैर्गरलायितं सुमनसां वृन्दैः स्फुलिङ्गायितं
चन्द्रेणापि दिवाकरायितमहो हारैर्भुजङ्गायितम् ॥'

यूनोः प्रेमानुबन्धाद्विनाकारणं कोपः ईर्ष्या स च मानः ।

'अस्तप्रस्तो गगनसरसीसारसः शीतरश्मि-
स्तारा हारा अपि विगलिताः कण्ठतो यामवत्याः ।
जज्ञे चैतन्नमुचिरिपुदिक्चुम्बि मार्तण्डबिम्बं
मानग्रन्थिस्तदपि यतते त्वां न मोक्तुं कृशाङ्गि ॥'

प्रवासो देशान्तरस्थितिस्तद्धेतुको यथा—

'चैत्रे नेत्रे वितरति रुजं कन्दली भूरुहाणां
सूचीवेध श्रवसि तनुते काकली कोकिलानाम् ।
सेर्ष्यं कार्श्यं दिशति विशिखैः पञ्चभिः पुष्पधन्वा
तन्व्यास्तापं सृजति बिसिनीपत्रपर्यङ्कशय्या ॥'

शापो मुन्यादिकोपस्तद्धेतुको यथा कालिदासस्य—'त्वामालिख्येत्यादि ।'

तत्र शृङ्गारस्य प्रथमगणितत्वात्तदालम्बनभूतत्वान्नायका निरूप्यन्ते । ननु शृङ्गारस्य कथं प्राथमिकत्वमिति चेत् न । 'शृङ्गारवीरकरुण' इत्यादि भरतोक्तेरिति गृहाण । न च तेनोक्त कथमस्य तत्त्वं वैपरीत्ये किं नियामकमिति वाच्यम् । निखिलादिभूतस्य तत्रभगवतो विष्णोरस्याधिदैवतत्वात् । ननु तदालम्बनभूतत्वं तु नायिकानामपि; तत्कुत एतेषामादावभिधानमिति चेत् न । सूचीकटाहन्यायेन तेषां प्रथमनिरूपणेऽपि न क्षतिः । ते तु त्रिविधाः पत्युपपतिवैशिकभेदात् । तत्र **विधिवत्पाणिग्राहित्वे सति प्रेमवान्पतिः ।** सत्यन्तकृत्यं स्पष्टम् । विधिवत्पाणिग्राहिणि परमहिलासक्ते चोपपतावतिव्याप्तिनिरासाय विशेष्यदलम् । **अनारतपरदारविहारी उपपतिः । बहुलवेश्योपभोगनिरतो वैशिकः ।**

क्रमेणोदाहरणानि—

'चण्ड चण्डगभस्ते-मा किर किरणं समीर चर मन्दम् ।
गन्तु हतकेन मया समं कृशाङ्गी समीहते विपिनम् ॥'

'मुषितरदपद नकारशोभि श्लथकुसुमाकुलकुन्तलं नितान्तम् ।
प्रणयभयविलोलल्लोचनान्त पुरसुदृशा परिचुम्बनं समीहे ॥'

'मन्दाक्षावरणव्ययप्रकटितप्रेमप्रपञ्चं मदा-
घूर्णल्लोचनमुन्मदस्तनतटं साटोपहास मुहु· ।
आशासे स्फुटहावभावमधुरं हालाविलासस्फुर-
द्राक्ष्य वारमृगीदृशां प्रतिदिन रम्यं परीरम्भणम् ॥'

तेतु प्रत्येकमनुकूलशठधृष्टदक्षिणभेदाच्चतुर्धा । परंतु पत्यावनुकूलस्योपपतौ शठत्वस्य वैशिके शठत्वादीना नैयत्यमितरेषा गौणता । तत्र नायिकानुरक्तो नायक अनुकूल· । यथा—

तनवै नलिनीदलै समीरं · ······· · ·· · · ··· ।
रचये निचयेन पल्लवाना हिमकल्पं तव कि कृशाङ्गि तल्पम् ॥

कामिनीविषयककपटपटु शठ ।

यथा—

'एतत्ते हृदि लक्ष्म सुन्दरि भृशं सामुद्रिक दृश्यते
श्रेयोऽह्नाय किमप्यनेन भविता वामाक्षि सलक्ष्यते ।
धूर्तः पाणितलेन पङ्कजदृशो वक्ष स्थलीमामृशन्
साकूत मुषितस्मितं कुचतटीमामर्दयस्तुष्यति ॥'

तर्जनेऽपि प्रश्रयवान्धृष्टः । तदुक्तम्—

'कृतागा अपि नि·शङ्कस्तर्जितोऽपि न लज्जितः ।
भूय प्रश्रयवानेति धृष्टः स परिकीर्तितः ॥'

यथा—

'निषिद्धोऽसौ वाग्भिर्गरलकलुषाभिः सखि मुहु-
र्मुहुर्दृष्टः कोपारुणतरलया हन्त कुदृशा ।
पराचीभूतायाः शिथिलयति बन्धं मम पुन-
र्विविक्तं कञ्चुक्याः किमथ करवै धृष्टतरुणै·(ण.) ॥'

सकलमहिलासमरागो दक्षिण । तदुक्तम्—

'सर्वासा नायिकाना य समराग स दक्षिण'।

यथा—

'एका चुम्बत्येका श्लिष्यत्यपरा प्रसाधयत्यन्याम्।
रमयति समानरागो रासरसे गोपिकारमण ॥'

चतुरमानिनो शठ एवान्तर्भाव । तत्र वचनचेष्टाव्यङ्ग्यवृत्तिभेद दाद्यो द्विधा। वचनव्यङ्ग्यवृत्तान्तो यथा—

'अटवीमटवी निशासु यान्त्यास्तटवीचीलुलिता कलिन्दसूनो।
तव सुन्दरि सगचारिणा वा भवितव्य सुकृतेन कस्य पुस ॥'

द्वितीयो यथा—

'वितन्वाने रदपद नवे माकन्दपल्लवे।
कान्ते हरिणशावाक्षी निनिन्द करमालिनम् ॥'

मानी यथा—

'अपसर मम न स्पृशे शरीर प्रणयरुषा ननु भाषिते मयैतत्।
शिवशिव शिबिर विहाय यात कथयत किं करवाणि जीवितेशः।

एते चोत्तममध्यमाधमभेदात्त्रिधा। यत्तूत्तमत्वादयो भेदा वैशि स्यैव नेतरयोरित्याहु । तन्न मनोहरम्। उत्तमत्वादिक तु विजाती चेष्टानिबन्धनम् । तस्याश्च सर्वसाधारणत्वमपि वक्तु युक्तम्। न चेष्टाया वैजात्यविशेषणे गौरवमिति वाच्यम्। तस्य प्रामाणिकत्वा त्यनवद्यम्। तत्र कोपशीलायामपि प्रियायामनुराग्युत्तम । कोपशीला प्रियाया दूरत एव मनोभावग्राही मध्यम । कामकेलिषु कृपाहीनोऽधम

तत्राद्यो यथा—

'शोण कोणस्तव नयनयोर्वाक्प्रपञ्च' समुद्रो
भीमा भ्रूस्ते तदपि तनुषे तापमापत्स्वरूपम्।

भूयो भूयः सखि मम तनोर्बाहुदा तापशान्त्यै
प्रीत्यै तेऽह सुमुखि रचये मौक्तिकीं हारयष्टिम् ॥'

मध्यमो यथा—

'यद्यपि मुषितविलासं वदनं नयनं च शोणमलसाक्ष्याः ।
मकरी कुचयोः कबरीधूपः साय विलोक्यते तदपि ॥'

अधमो यथा—

'शिरीषसुकुमारां मां कृत्याकृत्यमजानतः ।
नलिनीं कुञ्जरस्येव कथं पातयसे करे ॥'

एते च त्रयः प्रोषिता भवन्ति ।

पतिः प्रोषितो यथा—

'दोलायितश्रवणकुण्डलयुग्मबन्ध-
गण्डस्थलीलुलितकुन्तलघर्मबिन्दोः ।
हारालिवेल्लितशताभिहतोदरायाः
किंचित्स्मरामि मृगशावकलोचनायाः ॥'

उपपतिः प्रोषितो यथा—

'लीलाभिरुल्लिखति जातु मयि स्तनाङ्क-
मम्भोजसुन्दरमुखी सनिषेधभीतिः ।
हन्ताद्य तत्स्मरति दग्धमनः सहास-
कोपत्रुटद्भ्रुकुटि यज्जलजैर्जघान ॥'

वैशिकः प्रोषितो यथा—

'मदिरामधुरामोदाधरपानरसालसाम् ।
कदा मदागमोत्तुङ्गस्तनीं लप्स्येऽहमङ्गनाम् ॥'

अनभिज्ञो नायको नायकाभास एव ।

स यथा—

'साकूतस्मितगण्डशोभि मुदितप्रेमप्रपञ्चं मुहु
शून्ये सद्मनि पद्मपत्रसुदृशा भूयो दृशाभीक्षित ।
स्वैर चोल्लिखितो नखै शरसखैर्देवस्य चेतोभुवो
मात. किं करवै न वेत्ति नृपशुस्तैस्तैरनङ्गेङ्गितै ॥'

केचित्त्वनुकूलस्यापि विक्रमादेर्दाक्षिण्यदर्शनाद्दक्षिणत्वेनापि स्थि
कृष्णादे शठत्वदर्शनादानुकूल्यादयोऽवस्था एव न स्वभाव इत्याहु
नैतत् । अन्यसंभोगचिह्नितत्वादिधर्माणा योषितामुद्भावने रसाभासा
दुर्वारत्वान्न नायकेष्वष्टविधभेदाक्षेप. । अनुकूलत्वादिना नायकभे
द्विशेष इति । यत्तु प्रच्छन्नप्रकाशभेदादेतेषा द्वैविध्यमूचुस्तदेतदा
ल्यमन्यत्र प्रच्छन्नमिति सगमनीयम् । एते च दिव्यादिव्यदिव्या
व्यभेदात्त्रिविधा । दिव्या शकरादय, अदिव्या अर्जुनादय,
व्यादिव्या कृष्णादय. । तेषा च नर्मसचिवा विटचेटविदूषक
ज्ञेया । उक्त च—

'शृङ्गारेऽस्य सहाया विटचेटविदूषकाद्या. स्यु ।
भक्ता नर्मसु निपुणा कुपितवधूमानभञ्जना शुद्धा ।' इति

यद्यप्येतेन पीठमर्द' शृङ्गारे सचिव कुपितवधूप्रसाधकश्चेत
कैश्चित् । तत्परास्तम् । तथापि प्राचा लेखानुरोधाद्वर्ण्यते । आदिप
न्मालाकारताम्बूलिकादय । तत्र कुपितस्त्रीप्रसाधक. पीठमर्द. । क
तन्त्रकलाकोविदो विट । यूनो. सधानकरश्चेट. । विकृतवचनाद्यैर्हा
कारी विदूषक. । मालाकारताम्बूलिकौ प्रसिद्धौ । क्रमेणोदाहरणानि

'जहिहि सुतनु मौनमस्तु मुद्रा ननु कलकण्ठकुटुम्बिनीमुखेषु ।
अयमपि लभतां विलोचनान्त स्रवदमृतद्रवनिर्भराभिषेकम् ॥'

'धीरं धीरं वहति सुतनो मारुतो दाक्षिणात्य-
श्चाप धुन्वंत्यलिकुलरुतैर्हुंकृते पुष्पधन्वा।
डिण्डीघोष रचयति पिक शोधयन्मानिनीना
चेत. स्थाखु. क्षणमपि कथं मानसे मानबन्ध. ॥'

'शून्ये सुपर्वसद्मनि मेलितयोर्वीक्ष्य वदनमथ यूनो।
यात कुसुमानयनच्छलेन सहसा सहचरेण ॥'

'सद्यः शारदशर्वरीश्वरमुखीमानीय तल्पान्तिक
तैस्तैर्मन्मथचेष्टितैर्नरपतिर्यावन्निनीषु क्षपाम्।
अब्रह्मण्यमिति श्रुते स चकित कौक्षेयहस्तोऽभ्यगा-
त्किं कि वेत्ति विदूषकेण भणित वाञ्छाम्यह मोदकान् ॥'

अथ नायकोपाचरणवृत्तयः।

'तद्व्यापारात्मिका वृत्तिश्चतुर्धा परिकीर्तिता।
कौशिक्यारभटी चैव भारती सात्वती तथा ॥'

तत्र कौशिकीस्वरूप तु 'गीतनृत्यविलासाद्यैर्मृदु· शृङ्गारचेष्टितै'। करणे तृतीया। तथा च मृदुपदेन सबन्धाच्छृङ्गारप्रधानेत्यर्थोऽवगम्यते। तृतीया चोपलक्षणम्। तथा च शृङ्गारचेष्टितोपलक्षितेत्यर्थ इति केचित्। तन्न। उपलक्षितस्य व्यर्थत्वात्। सा च 'नर्मतः स्फुञ्जत. स्फोटतद्गर्भैश्चतुरङ्गिका'। चतुर्विधेत्यर्थ.। तत्र स्फुञ्जो नर्मस्फुञ्ज· एक-सप्रेऽपि। विदग्धक्रीडननर्मप्रियोपच्छन्दनार्थकम्। प्रियावशीकरणफ-लकमित्यर्थः। तन्त्रिधा। शुद्धसशृङ्गारसभयसहास्यभेदात्। क्रमेणो-दाहरणानि—

---

१. 'धूनोति' इति भवेत्।

'करवाणि वरोरु यत्नतो मृगनाभीतिलक तवालिके ।
उदयं क्षितिमण्डले यथा मिहिकाशोर्मनुते जन क्षणम् ॥'
'मकरीमिषेण तस्या कपोलफलकेऽलिखन्मुख नैजम् ।
अभिदर्शयश्च मुकुर जहास शनकैर्युवा कश्चित् ॥'
'पातु षट्पदतरुणस्त्वदधरमम्भोजलोचने भ्रमति ।
इति भीता मुहुरबला सहासमालिङ्गयत्कान्तम् ॥'

तत्र शुद्धस्य भेदाभावात्सश्रृङ्गारस्य भेदमाह—आत्मोपक्षेपस॰ मानै' श्रृङ्गार्यपि त्रिधा । श्रृङ्गारि(रं) श्रृङ्गारहास्यमित्यर्थ । स्वानु मात्रनिवेदक, सभोगेच्छानिवेदक, माननिवेदक चेति त्रिधा ।

'नर्मस्फुञ्ज सुखारम्भो भयतो नवसगमे ।
नर्मस्फोट स्वभावाना सूचकोऽल्परसोत्सवै ॥'
'छिन्ननेत्रपरीवारि नर्मगर्भोऽर्थहेतवे ।
अङ्गै सहास्यनिर्हास्यैरेभिरेषा त्रिकौशिकी ॥'

नर्मभेदा सहास्या इतरे निर्हास्या इत्यर्थ । एतैरङ्गैरुपलक्षिता शिकीति भाव. । एतदुदाहारणानि काव्यनाटकादिषु वेदितव्या इह प्रपञ्चभयान्नोदाहृतानि । इति कौशिकी ।

सात्वत्यादीना तु वीराद्युपयोगित्वान्नेह वर्णनमुचितमिति उपेक्षिता ।

अथ श्रृङ्गारस्योभयनिष्ठत्वे नायिकाप्रपञ्चो रच्यते । तल्लक्षणं कामवत्त्वम् । न च मुग्धायामव्याप्ति' । भीते सुरतप्रातिकूल्येऽपि मसत्त्वात् । एतेन अज्ञातयौवना मुग्धाभेद वदतो भानुकरस्य परास्तः । कामासत्त्वेऽनायिकत्वापत्या कामसत्त्वेऽज्ञातयौवनात्वव्य तादुभयत पाशारज्जोर्दुर्वारत्वात् । वस्तुतस्तु कामिमनोवृत्तिविहा

यित्वमिति लक्षणे न दोषगन्ध इति सुस्थम् । सा तु त्रिधा । स्वीया, परकीया, सामान्यवनिता चेति । तत्र **पतिभिन्नाननुरक्ता स्वीया** । यत्तु शीलादिमत्त्वमेव लक्षणमातन्वते । तन्न । बोधानुबन्धि स्वीयाया अधीरत्वानापत्ते. । अस्या. पतिपरिचर्यापरपुरुषानिरीक्षणादयश्चेष्टा ।

यथा—

'यातायातकुतूहले नयनयो सीमानमातन्वता
नेत्रान्त मधुरस्मितेऽधरतलं वाचि प्रियस्य श्रुतिम् ।
चित्तस्यापि गतागतेषु विधिना कान्तप्रतीकावलीं
मन्दाक्षप्रसरे कुलाम्बुजदृशा नाकारि सीमा कुतः ॥'

सा त्रिविधा । मुग्धा, मध्या, प्रगल्भा चेति । स्वीयाया एव त्रैविध्यदर्शनात्परकीयासामान्यवनिते न मुग्धे, कितूभयविधे एवेति सूचितम् । अदश्च सजाघटीति गुणानुरागाद्द्रव्यलोभाद्वा न भवति मुग्धाया [न च वय कामाया] अन्यत्रानुराग. । न च शकुन्तलादीना विवाहात्प्राक् परकीयाणामप्यनुरागदर्शनात्तत्रापि मुग्धात्वस्वीकार आवश्यक इति वाच्यम् । शकुन्तलादीनामुदितयौवनाना मध्यात्वमेव न तु मुग्धात्वम्, सुयोग विनातिकालेन तस्यापगमात् । तत्र प्रथममवत्तीर्णनवयौवना मुग्धा । सा च ज्ञातयौवनाज्ञातयौवनभेदाद्द्विधा । एषैव नवोढेत्युच्यते । विश्रब्धनवोढा तु मध्यैवेत्येके । मुग्धाया आद्यावस्था नवोढा दरविश्रब्धा मुग्धैव विश्रब्धनवोढेत्यन्ये । अस्याश्च रतिवामत्वकोपमृदुत्वादयश्चेष्टाः क्रमेणोदाहरणानि । यथा—

'रोमालीवेभ(त्र)धारी प्रथममथ वयो मङ्गलाशंसि कुम्भ-
द्वन्द्व वक्षोजरूपं मदनतनरपत्नेर्हन्त जैत्रस्य यातम् ।

अद्य श्वो वा सुकेश्या स्वयमपि च पदं मीनकेतुः शरीरे
कर्तेत्युत्प्रेक्ष्य भूयो भयचकितमितः शैशवं गन्तुमीहे(मैच्छत्

अपि च—

'दृष्टिः शान्तमपाङ्गमेत्य नितरामारात्परावर्तते
द्वित्राण्येव पदानि हन्त तरलं मन्दं पुनर्गच्छति ।
यूनां धैर्यपयोनिधेश्चुलुकने कुम्भोद्भवा काप्यसौ
स्वल्पैरेव दिनैर्दशा वरतनोरन्या वरीवर्तते ॥'
'वृद्धिं याति नितम्बो जठरं तनुतामुपैति किं करवै ।
उद्भूनं मम हृदयं देहि किमप्यौषधं मातः ॥'
'(परि)पश्यति हृदि भूयो जीवातुं प्राणनाथस्य ।
कुचयुग्ममम्बुजाक्षी निधिमिव लब्धं दरिद्रजनः ॥'
'हस्ते धुता(न)श्चयति प्रतीकान्पृष्टा कथंचिन्न ददाति वाचं
मन्दाक्षभीतिप्रचुरा नताङ्गी नाङ्गीकरोति प्रियचेष्टितानि ॥'
'विश्वासभीतिचञ्चलमञ्चलमक्ष्णः प्रिये तनोत्येकम् ।
अपरं लीलालुलितं कृत्रिमपुत्रे मृगीनयना ॥'

समानलज्जामदना मध्या । सा चोद्यतयौवना । तस्याश्च वक्रोक्तिरधैर्यं परुषवागित्यादयश्चेष्टाः ।

यथा—

'कामः प्रेरयति प्रिये प्रणयिनीं दृष्टिं परं पक्ष्मलां
व्रीडा वारयति व्रजत्यथ वचः कामाज्ञया वल्लभम् ।
लज्जाखण्डितमेति तन्न वदनात्कन्दर्पमन्दाक्षयो-
र्वैषम्ये सति रङ्कुशावकदृशोर्दोलायतीवान्तरम् ॥'

पतिमात्रानुरक्ता सती विविधकलाकलापकोविदा प्रगल्भा । त

सामान्यवनितायामतिव्याप्तिनिरासाय विशेष्यदलदानान्न मध्यायामति-व्याप्तिः । अस्याश्च रतिप्रीतिरानन्दात्समोहः ।

आद्या यथा—

'कृत्वा कामं सुरतमहोत्साहं तं प्रेयांसं सा जिगमिषुमारात्प्रातः ।
बाला भूयो वलयितबाहुक्रोडे धृत्वास्वाप्सीन्मुकुलितनेत्रा जोषम् ॥'

द्वितीया यथा—

'रचितविविधकाकूक्तिप्रचारे पुरस्ता-
त्प्रणयिनि सखि धन्या मानभाजः पुरन्ध्र्यः ।
स्पृशति मम तु नीवीं नैव जाने स्वमस्मि-
न्न च मनसिजकेलिं न प्रियं किं करोमि ॥'

मुग्धाया अत्यन्तं मानासत्त्वेन लज्जाप्राधान्येन च वक्रोत्यादेरसंभ-वात्प्रत्येकमवस्थाया मध्याप्रगल्भे त्रिविधे । धीराधीराधीराधीरा चेति । व्यङ्ग्यकोपप्रकाशा धीरा । अव्यङ्ग्यकोपप्रकाशाधीरा । व्यङ्ग्याव्यङ्ग्य-कोपप्रकाशा धीराधीरा । मध्याधीरायास्तु कोपस्य वक्रोक्तिर्व्यञ्जिका । अधीराया परुषवाक् । धीराधीरायाश्च वचनरुदिते कोपस्य प्रकाशके । प्रौढाधीराया रतौदास्यम् । अधीरायास्तर्जनताडनादि । धीराधीरायास्तु तदुभयं कोपस्य व्यञ्जकमिति दिक् । धीरादिभेदाः स्वीयाया एव न परकीयाया इति प्राचीनाः । न च धीरादिभेदानां माननियतत्वात्पर-कीयास्वपि तत्संभवात्संभव इति वाच्यम् । गुणानुरागद्रव्यलोभा-दनुरक्तयोः परकीयासामान्यवनितयोर्मानासंभवान्न धीरादिभेदास्तयोः । जातस्यापि मानस्य प्रणयनाशकत्वेन दुःसाध्यत्वाद्रसाभासोऽनुभवसिद्ध एवेति सम्प्रदायविदः ।

मध्या धीरा यथा—

'परिचितमिष(क्तत)[कृकृत्य]स्याल मधौ मदनाशुग-
मुषति सुदृशा मान वासन्तिकापरिमोदिते ।
दयित भवत क्षुण्णाङ्गस्यापि केतककण्टकै-
र्भ्रमणमुचित श्वासोत्कम्पावरम्य वनालिपु ॥'

मध्याधीरा यथा—

'दग्ध्वा नयने भूय कुलटाया कितव नखराङ्कै ।
विकटैरटितैर्विट कि निर्दय हृदय ममादहसि ॥'

मध्या धीराधीरा यथा—

'कान्त भाग्यवता वक्षो यक्षकर्दममर्दितम् ।
इत्युदीर्य दधौ बाला दृश बाष्पतरङ्गिणीम् ॥'

प्रौढा धीरा यथा—

'नोरीकरोषि नयनाञ्चलतोऽपि तल्प-
मद्यास्ति ते मुषितहास्यमिहास्यपद्मम् ।
नैन भुजिष्यमुररीकुरुषे कृशाङ्गि
वाचापि साचिमुखि कोपविधि क एप ॥'

प्रौढाधीरा यथा—

'समीक्ष्य लाक्षारसभाविताङ्ग कर्णान्तविश्रान्तविलोचना माम् ।
अभर्त्सयच्चञ्चलतारकेण महास्मरश्मिन्छुरिणा करेण ॥'

प्रौढा धीराधीरा यथा—

'मयि काकुवाचि सुदती समुल्लसत्स्मितशोभिगण्डयुगलाभवत्क्षणम् ।
अथ तल्पभाजि नवविद्रुमस्रवत्तटिनीसरोजसदृशं दृशं दधौ ॥'

एते च धीरादिषड्भेदा ज्येष्ठाकनिष्ठाभेदाद्द्विधा । परिणीतत्वे स

भर्तुरधिकस्नेहा ज्येष्ठा । परिणीतत्वे सति भर्तुर्न्यूनस्नेहा कनिष्ठा । अन्ये तु मुग्धाया नेमौ भेदाविति जल्पन्ति । तन्न मन्यामहे । ज्येष्ठत्वक निष्ठत्वे च नायकाधिकन्यूनस्नेहनिबन्धने, ते च न मुग्धायामिति वक्तु मशक्यत्वात् । ननूपक्रमोपसंहारविरोध । उक्तयुक्त्या मुग्धाया मानस्व ण्डितत्वेन धीरत्वाद्यसभवात्, एतेषामेव च षण्णा ज्येष्ठत्वादिभेदभे द्यत्वान्न तस्या तत्संभव । न च ज्येष्ठत्वादिक न धीरादिनियत किं भर्तृप्रतियोगिकाधिकन्यूनस्नेहनिबन्धनमित्युक्तमिति वाच्यम् । एते च षडिति लेखनवैयर्थ्यापत्तेरिति चेत् । न । धीरत्वादिकमवस्था स्वभावं वा । नान्त्य. । माननियतत्वानापत्ते, मुग्धाया तत्सभवापत्तेश्च । आद्य इष्टापत्ते । न च ज्येष्ठात्वकनिष्ठात्वयोरवस्थाने एकस्या एव तत्तत्कालोपा धित्वेन तत्तच्चेष्टाश्रयत्वेन च तन्निमित्तीभूतभर्तृनिष्ठक्रियाजन्यत्वेन च खण्डितात्वविप्रलब्धात्वकलहान्तरि[ता]त्वादीनि यथा तथा एकस्या एव ज्येष्ठत्वकनिष्ठत्वापत्तिरिति वाच्यम् । ज्येष्ठत्वादेस्तथात्वस्य भर्तृप्रतियो गिकाधिकन्यूनस्नेहनिबन्धनत्वेनेष्टत्वात् । न चैवमेते च षडिति लेख नवैयर्थ्यमिति वाच्यम्, धीरादिषट्त्वस्याविवक्षितत्वात् । यद्वा चकारे भिन्नक्रमस्तेनैते धीरादि षट् मुग्धाभेदाश्चेति । तथा च जृम्भते मुग्धा यामपि ज्येष्ठात्वकनिष्ठात्वविलसितमिति सक्षेपः । इतरे तु उक्तभेदान् प्रच्छन्नप्रकाशभेदाद्द्वैविध्यमूचिरे । तन्न सुन्दरम्, प्रच्छन्नस्त्रीयेत्यादि वाक्यस्य दुर्बलत्वात्, धीरादिषु धीरत्वादिभेदातिरेकेण प्रच्छन्नत्वादि भेदासभवाच्च । क्रमेणोदाहरणानि यथा—

'एकत्र स्थितयोस्तयोः कलयतोः क्रीडां सरोजस्थयोः(१)
स्वैरं स्वैरमुपेत्य कोऽपि तरुणौ लीलावतीमग्रणी. ।

---

१. 'सरोजस्थले' इति स्यात्.

एकस्या वदने निधाय वसन हेलामिषात्सादर
धन्या चुम्बति शारदेन्दुवदनामन्या मुहुर्नागर ॥'
'अङ्गाङ्गानि ममासि शारदनिशानाथानने कि रुषा
त्व मे कण्ठचरा सुधाधरतले प्राणा कुवा कि मुधा ।
इत्थ मन्मथकेलिकौलभवनेनाहूय कसारिणा
नीते कोपकषायिते प्रियतमे स्मित्वा प्रमोदास्पदम् ॥'
'मेदिन्या निपतितमङ्गनामथैका
प्राणेशोऽवचितुमयोजयत्प्रसूनम् ।
चूडाग्रस्थितकुसुमोच्चिचीषुमन्या-
मालम्बन्वलयितबाहुरालिलिङ्ग ॥'

गूढपरपुरुषानुरागा परकीया। गूढपददानान्न वेश्य मतिव्याप्ति । सा द्विधा परोढा कन्यका च । परकीयात्व पराधीनत तेन न कन्यायामव्याप्ति, तस्याश्च पित्रधीनत्वात् । ननु दमयन्त पुरा परकीयात्वे पुनश्च स्वीयात्वे स्वीया परकीयेति भेदवैषम्यापत्ति चेत् । न । प्रधानापकर्षेण काव्यनाटकादौ प्रधानरसे परोढानिः नत्वस्यानुचितत्वात् । तदुक्तम्—'नान्योढाङ्गिरसे क्वचित् ।' न द्भेदकथनवैयर्थ्यमिति वाच्यम् । 'कामकलाशिक्षायै स्वरक्षायै चारे मदने यायात्परयोषितम् ।' इति कामशास्त्रानुरोधेन तद्वर्णनस दिति सक्षेप ।

परोढा यथा—

'अद्याकारि विलोचनातिथिरसौ दामोदर सुन्दर-
स्तिग्मद्योतिसुतातटे विरचयन्वशीस्वन मोहनम् ।

---

१ अपीति युक्त प्रतिभाति

तेनानङ्गतरङ्गितानि निभृत कुञ्जोदरे वीरुधा-
मीहे किं करवाणि हा परवशा वृत्तिं विधाता व्यधात् ॥'

कन्या यथा—

'तपस्या कस्यासीत्परिणतवती कस्य भगवा-
ननङ्ग सतुष्ट सुकृतविटपी कस्य फलित' ।
इय यस्मै वत्सा[प्रस्ता]रितकमललोलालिसदृशा
दृशा भूयो भूय. स्पृहयति धरित्रीशतनया ॥'

गुप्ताविदग्धालक्षितामुदिताकुलटानुशयानाना परकीयायामेवान्तर्भाव. । गुप्ता द्विविधा । वृत्तसुरतगोपना वर्तिष्यमाणसुरतगोपना चेति । वृत्तसुरतगोपनत्ववर्तिष्यमाणसुरतगोपनत्वयोर्धर्मयोरेकत्वासभवान्न त्रैविध्यम् ।

गुप्ता यथा—

'निन्दन्तु प्रतिवेशिनो मम जना श्वश्रूश्चिरं कुप्यता
नाह भानुसुतातटे सखि पुनर्यास्ये बतैकाकिनी ।
बन्धूकप्रसवप्रकाममधुरच्छाये मदीयाधरे
भ्रामभ्राममसौ न कृष्णमधुपः का का व्यधाद्वा विधाम् ॥'

द्वितीया यथा—

'शैवलपिच्छिलदृषद मामेव प्रेषयत्यसौ वापीम् ।
भङ्क्ष्यति मे वलयाली प्रतिवेशिनि साक्षिणी भूया ॥'

विदग्धा द्विविधा—क्रियाविदग्धा वाग्विदग्धा चेति ।

क्रियाविदग्धा यथा—

'जिगमिषति प्राघुणिके द्वित्रा स्थित्वा कथंचिदिह रात्रीः ।
मार्जारमस्य मार्गे मुमोच निभृत कुरङ्गाक्षी ॥'

वाग्विदग्धा यथा—

'प्रसरति बहु झञ्झामारुतश्चारु तोय
कलयति जलवाह पान्थ किं प्राह गत्यै ।
गमय गतसमीरे निर्गताम्भ प्रचारे
रुचिरतरमगारे ध्वान्तमिश्रा तमिश्रा[स्रा]म् ॥'

लक्षिता यथा—

'निह्नोतु जह्नुतनया तटकुञ्जवृत्त
वृत्तान्तमम्बुजमुखी निभृत सखीषु ।
त्रासार्ततोषपरिवर्तितचित्तवृत्ति-
स्स्यास्तनोति विशदानि विचेष्टितानि ॥'

मुदिता यथा—

'याता याता जनकभवन श्रीपतेरुत्सवार्थी
पाणिग्राही क्वचिदपि गतो देवर काप्युपेत' ।
श्रुत्वा सुभ्रू परिजनमुखादेतदब्जायताक्षी
रोमाञ्चानां कुचचककलशयो कञ्चुक सचकार ॥'

कुलटा यथा—

'नाकार्षीः कुलटाजनस्य मदनक्रीडासु दन्तावला-
नुन्मत्तास्तु तुरङ्गमानपि कथं हा हन्त नैवाकरो' ।
त्रैलोक्यस्थितपूरुषानपि ममाभाग्येन नाङ्गीकर.
किं धातः करवाणि कस्य कथये व्यर्था जनिर्मेऽजनि ॥'

वर्तमानस्थानविघटनेन भाविस्थानाशङ्कया स्वानधिष्ठितस्थानस्य भर्तुरधिष्ठानेनानुशयाना भवति ।

---

१. 'भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातर स्यु. परस्परम्' इति कोष

प्रत्येकमुदाहृतयो यथा—

'नीते हालिकसार्थैश्चरमावस्था शनैश्च शणवाटे ।
जाता पलाण्डुपाण्डुस्तस्या गण्डस्थली सुतनो ॥'

'गोदावरीतटनिविष्टविलोलनेत्रे
खेदैरल कलय नाथगृहे निवासम् ।
तत्रापि पत्रचयचर्चितवल्लिवेल
वेश्मानि सन्ति न कृशोदरि वा कियन्ति ॥'

'उड्डीनकारण्डवचक्रवाककोलाहलाकर्णनत कृशाङ्ग्या ।
मार्तण्डरश्मिग्लपितेन्दुबिम्बशोभाममुष्या वदन बभार ॥'

वस्तुतस्तुस्त्वेते भेदा परकीयाया एव, न स्वीयाया इत्यप्रयोजक-मेव, अविशेषात् । निमित्ताभावस्य शपथानिर्णेयत्व तु कुलटात्व निमित्ताभावादेव न भवतीति दिक्(८) । वि(त्तमात्रो)[त्तो]पाधिकसकलपुरुषानुरागा सामान्यवनिता। वित्तमात्रोपाधिरिति तु सपातपाती लेख । वसन्तसेनाकामकन्दलादेर्वित्तमात्रोपाधिं विनाप्यनुरागदर्शनात् । तथा च क्वचिद्वित्तोपाधिको राग क्वचिच्च कामुकत्वादिति दोषः । तदुक्तम्—'वित्तमात्र समालोक्य सा राग दर्शयेद्बहि' । तथा—'एषापि मदनायत्ता क्वापि स्यादनुरागिणी' इति । अग्निमित्रेऽनुरक्तायामैरावत्या नाव्याप्तिशङ्कापि, वित्तोपाधे सत्वात् । वस्तुतस्तु प्रकटसकलपुरुषानुरागित्वमेव लक्षणम् । वित्तोपाधिककामित्वादिक तु स्वरूपकथनम् । अतएव न कुलटाया सामान्यवनितायामन्तर्भाव । एतेन वेश्याया रसालम्बनाभावतया शृङ्गारा(ना)लम्बनत्वेन नायिका निरूप्यते सा त्रिविधेति भानुकर प्रत्युक्त इत्युच्छृङ्खललेख. परास्तस्तस्यासत्वेऽनायि-

कत्वापत्ते । न चेष्टापत्ति, कामिमनोवृत्तिविहाराश्रयित्वस्य लक्षणस्य सत्वात्, नायिकात्वेन महाकविभिर्व्यपदिश्यमानत्वाच्च । सा यथा—

'एक चुम्बितुमीहते पुरवधूर(न्या)[न्य] समालिङ्गितु
(केचि)[कचि]न्मज्जयति प्रसह्य मदनक्रीडासुधावीचिषु ।
साकूतस्मितशोभिगण्डमपरं भूय समुद्वीक्षते
क क नाम नरं न रञ्जयति वा चामीकरालिप्सया ॥'

एता अन्यसभोगदु खिता वक्रोक्तिगर्विता मानवत्यश्चेति तिस्रं भवन्ति । प्रेमगर्विताया वक्रोक्तिगर्वितायामन्तर्भावान्न चतुर्विधत्वम् अन्यसभोगदुःखितत्ववक्रोक्तिगर्वितत्वयोर्धर्मयो सर्वत्र सभव । पर कीयासामान्यवनितयोरुक्तयुक्त्या मानासभवान्मान[वत्]त्व स्वीयाय एवेति तत्त्वदर्शिन ।

अन्यसभोगदु खिता यथा—

'यातायास्तव केतकीवनपथाद्भिन्ना तनु कण्टकै
प्रायो नीचतरस्य माननविधावामृष्टरागोऽधर ।
उत्कीर्ण कबरीभरोऽस्य पदयोर्मौलौ [लेर्मु]मुहुर्लोलनात्
खेद नो[द्व]ह तिष्ठ नागमदसौ चेन्मा व्यलीक गम ॥'

वक्रोक्तिगर्विता द्विधा—सौन्दर्यगर्विता प्रेमगर्विता च ।

आद्या यथा—

'अङ्गदरचनां प्रमदा समदा' कुर्वन्तु रमणतोषाय ।
अपसारितनेपथ्या जीवातु मां प्रियो मनुते ॥'

द्वितीया यथा—

'अन्यास्ता सखि योषित सहचरं लावण्यलीलाग्रहा'
सेवाभि प्रचुराभिरुन्मिषदुरुप्रेमाणमातन्वते ।

अस्माक तु समीरण वितनुते चेलाञ्चलैरादरा-
द्वीटीमाननपङ्कजे विसृजति प्राणेश्वरः किं क्रिये ॥'

मानवती यथा । प्रियापराधसूचिका चेष्टा मान । स च लघु-र्मध्यो गुरुश्चेति त्रिधा । तत्र पराङ्गनादर्शनजन्मा भूषणदानाद्यपनेयो लघु । गोत्रस्खलनादिजन्मा शपथादिकष्टापनेयो मध्यम. । परस्त्रीसंगमजन्मा चरणपातादिकष्टतरापनेयो गुरु । असाध्यस्तु रसाभास ।

लघुर्यथा—

'पश्यत्यन्यकुटुम्बिनी प्रियतमे रोषैरल सुव्रते
मल्लीकाननचारिषट्पदयुवा शक्यो निरोद्धु कुत ।
स्यात्ते गण्डतटेऽथ कण्टकचिते स्वेदाम्बुभि पिच्छ[च्छि]ले
स्थातु सुन्दरि वेपिनि स्तनतटे शक्यो नु मान कथम् ॥'

मध्यो यथा—

'लीलाविलासमधुराक्षि मया द्वितीया
कामालसेन तव साध्वभिधा व्यधायि ।
चेदन्यथाद्भुतपयोधरशातकुम्भ-
शम्भूकृशोदरि भृशं समुपस्पृशेयम् ॥'

गुरुर्यथा—

'वक्षो वीक्ष्य ममैणशावकदृशा कस्तूरिकाचर्चितं
यावद्यावकशोणकोणकलुषे कोपात्कृते लोचने ।
तावन्नैजकिरीटकोटिविलसद्रत्नाङ्कुरोस्रैर्मया
पादद्वन्द्वपयोजयोर्वरतनो क्लृप्तैव नीराजना ॥'

रसाभासो यथा—

'दत्तान्याभरणानि नुत्तमनिलैर्घर्माम्बु तालोत्थितै
रेणुस्त्वत्पदयोः सरोजवदने समार्जितो मूर्धजै

काकूक्तिप्रवणेन च प्रणयिना स्वाग प्रमाणीकृतं
एतेनापि न याति हन्त कियता मानस्तवापैष्यति ॥'

एताश्च सर्वा अपि प्रत्येकमवस्थाभिरष्टविधा —वासकसज्जा, वि
लब्धा, खण्डिता, उत्का, कलहान्तरिता, अभिसारिका, स्वाधीनपति
प्रोषितपतिका चेति । मुग्धाया लज्जाप्राधान्यान्मानाभावाच्च नैते भे
इति कश्चित् । वस्तुतस्तु खण्डितात्वप्रयो(जिक)[जक] परभोगचिह्नि
प्रियागमनमतो मुग्धायामपि तत्संभव । इतरेषा तु सख्यादिप्रकर
कृतचेष्टादिना संभव इति । तत्र प्रियागमनावसरे आत्मान मण्डय
रतिसामग्रीं च सज्जीकरोति सा वासकसज्जा । तदुक्तम्—'मुदा वा
कसज्जा स्व मण्डयत्येष्यति प्रिये ।' एतेन योगसत्त्वात् लक्षणसत्
च्चागमिष्यत्पतिकाप्यत्रैवान्तर्भवतीत्यपि सूचितम् ।

स्वीया वासकसज्जा यथा—

'अमार्जि शयनस्थली सह तया प्रतीकैर्निजै-
रधूपि भवन क्रमाच्चिकुरधोरणीभि' सह ।
अगुम्फि बहुलावली सह मनोरथैरुद्धतै-
रबन्धि वलभीगृहे सह विलोचनैस्तोरणम् ॥'

परकीया वासकसज्जा यथा—

'शुश्रूषाभिरकारि लोचनयुग निद्रातिथि प्रेयसो-
र्नीता कज्जलकेतवोऽपि चरमावस्था कथचित्तया ।
उन्मीलन्नवकाकलीकलकलै सकेतयन्त्या मुहु
प्रेयास्तल्पतले सरोरुहदृशा भूय परामृश्यते ॥'

सामान्यवनिता वासकसज्जा यथा—

'यास्यति दास्यति कुचयोरेकामेकावलीं दयित ।
इति तौ वारवधूटी कस्तूरीभिः परिष्कुरुते ॥'

सकेतनिकेतने कपटवचनादिना वञ्चिता विप्रलब्धा ।

स्वीया विप्रलब्धा यथा—

'वयस्यावाक्यविश्वासादेत्य कुञ्जं कृशोदरी ।
दधौ शून्यतरा दृष्टिमवीक्ष्य रतिदीक्षितम् ॥'

परकीया विप्रलब्धा यथा—

'अवमत्य गुरून्सखीरपृष्ट्वा हतदूतीवचनेन काननेऽगाम् ।
नयनातिथितामियाय नाथो बत नाथः करवाणि कि विधात ॥'

सामान्यवनिता विप्रलब्धा यथा—

'इह सुन्दरि तावदास्यता विपुल यावदुपानये वसु ।
इति केनचिदापणाङ्गना कितवेन प्रसभेन वञ्चिता ॥'

अन्यसभोगचिह्निते प्रेयसीर्ष्याकुला खण्डिता ।

स्वीया खण्डिता यथा—

'अभिदर्शयितु निजामभिख्या परिधायांशुकमागतोऽसि तस्या ।
श्रवसी परिनिर्वृते पुरा मे नयनद्वन्द्वमदोऽपि निर्ववार ॥'

परकीया खण्डिता यथा—

'रात्रिजागरविघूर्णितेक्षणं वीक्ष्य कान्तमरविन्दलोचना ।
उद्बभार बत लोकशङ्कया बाष्पनिर्झरमतन्त्रपक्ष्मणा ॥'

सामान्यवनिता खण्डिता यथा—

'अन्यस्यै द्रविणमदाः कथ मदर्थे
नीतं तद्द्विगुणमुपाहरेति भूय. ।
बाष्पाम्बुकुलनयनापणाङ्गनासौ
कान्तस्य द्रुतमुरसो जहार हारम् ॥'

भर्तुरनागमने कारण चिन्तयन्ती सतापव्याकुला उत्का ।

स्वीया उत्का यथा—

'सुचारु वान्यासु सुलोचनासु प्रसह्य नीतो दयितो नु ताभि ।
अनागम चेतसि चिन्तयन्ती प्राणेश्वरस्येन्दुमुखीति तस्थौ ॥'

परकीया उत्का यथा—

'आगच्छन्विनिवारित प्रियतम किंवा वयस्यैर्जनै-
रानेतु न गता किमु प्रियसखी दग्धो नु पुष्पायुध ।
प्रेय कोकिलकाकलीकलकलप्रोद्बुद्धमीनध्वजे
नायात परिणीतवामनयनादाक्षिण्यक कि वने ॥'

सामान्यवनिता उत्का यथा—

'नायात किममू विलोक्य मदनव्यापारदीक्षागुरु-
र्हन्ताभ्यामफलीकृतोऽद्य विपुलद्रव्योपलब्ध्युद्यम ।
उत्कैतत्पतित पयोधरयुग वाराङ्गना कञ्चुकी-
बन्धादुन्नमितु तनोति विपुलद्रव्यागमोत्कण्ठिता ॥'

चाटुप्रवण प्रणयिनमवमत्य परितापवती कलहान्तरिता ।

स्वीया कलहान्तरिता यथा—

'मम मन्दभाग्यवशतो विचारणा-
मवधीरणासु दयितस्य नाकरो ।
अयि दग्धचित्त तनुषेऽतिवेदन
परिदेवनं किमिति हन्त सप्रति ॥'

परकीया कलहान्तरिता यथा—

'नाकारि कर्णपथमालिजनस्य शिक्षा
न क्षालितो गुरुवचोभिरपि स्वपन्था ।

व्रीडाविडम्बनमकार्षममुष्य हेतो
सोऽय मया हतधिया कलहान्निरस्त ॥'

सामान्यवनिता कलहान्तरिता यथा—

'केलिष्वपि प्रणयतो मयि मानवत्या
रत्नैरकारि किल दुर्दिनमेव येन ।
तस्मिन्मया प्रियतमे कलह सृजन्त्या
हा वञ्चित हतधिया निजभागधेयम् ॥'

कामार्ता सती स्वयमभिसरति पतिमभिसारयति वा साभिसारिका ।

स्वीयाभिसारिका यथा—

'नील चोलमुपाकृत जलधरध्वान्तैर्जटालेऽम्बरे
शम्पासपतने चिराय दधिरे क्लृप्तानि गात्राण्यपि ।
अङ्घ्रि स्थापित एव शिञ्जितभिया पाथोदसगर्जिते
कष्ट पौर्वसमीरणेन विदधे व्यक्तोदयश्चन्द्रमा ॥'

परकीयाभिसारिका यथा—

'फणिफणमणिरश्मिदर्शिताध्वा कृततिमिरोचितवेषमम्बुजाक्षी ।
परभयपरिमन्थरं निशासु स्तनभरभङ्गुरमध्यमेति कान्तम् ॥'

सामान्यवनिताभिसारिका यथा—

'चलच्चोल दोलन्मणिखचितताटङ्कयुगल
चलन्नेत्र पत्रावलिललितगण्डस्थलमलम् ।
रणद्भूषं पुष्यद्विपुलवसुलोभ सुमदन
द्रुत केलीकुञ्ज व्रजति कृतिनो वारवनिता ॥'

ज्योत्स्नाभिसारिका यथा—

'सान्द्रां चन्द्रे विसृजति निजां चन्द्रिका सर्वगर्त्रीं
तन्वाने च त्रिभुवनतले मुग्धदुग्धाब्धिलक्ष्मीम् ।

कृत्वा भूषामुचितविषयैर्वल्लभ का यियासु-
मल्लीमाल्यैर्वितरति भृश केशपाश सुकेशी ॥'

दिवाभिसारिका यथा—

'– –ते मुदिरेधी–रि प्रसर्पति वैद्युते(?)
वनभुवि मिलत्पङ्काङ्काया जने गतिमन्थरे ।
स्तिमितवसन यूनोरग्रे मिषादभिसर्पतो
प्रसरति परीरम्भारम्भ सकण्टकगण्डयो ॥'

प्रियाभिसारणादभिसारिका यथा—

'येनावगच्छति न मे लघुता तनोति
कारुण्यमेति च पुरा रभसेन कान्त ।
दूति प्रपञ्चचतुरासि तथा विधेयं
प्रेमोपहासविषय न यथा प्रयाति ॥'

नैतदन्तर्भाव । अभिसारिकात्व न प्रियाभिसरणेनेत्यपि कश्चित्
अनारताज्ञाकरप्रिया स्वाधीनपतिका ।

स्वीया स्वाधीनपतिका यथा—

'तनवै बहुशो निषेधवाचः करवै यद्यपि नीविरोधनानि ।
मनुते नयनाधिदेवता मा तदपि प्राणसम कुतो नु हेतो ॥'

परकीया स्वाधीनपतिका यथा—

'तामरसोदरनयना सन्त्येव हि बहुमता. स्वीया' ।
छायेव मा न मुञ्चति दृष्टिर्दयितस्य किमिह न निदानम् ॥'

सामान्यवनिता स्वाधीनपतिका यथा—

'कति कति न कुरङ्गीलोचना सन्ति यासा
दिशति वचनभङ्गी कामसङ्गीतलीलाम् ।

वितरति मम वित्त मन्मथोन्मत्तचित्तं
तदपि सखि समान वल्लभ कि निदानम् ॥'

कार्यतो दूरदेशस्थिते प्रेयसि सतापव्याकुला प्रोषितपतिका । दूर इत्युपलक्षणम् । कार्यत इतिपदस्य नायिकाज्ञातकार्यादित्यर्थेनोत्काविप्रलब्धयोर्नातिव्याप्ति । स्वीया प्रोषितपतिका यथा—

'हलाहलकारि पटीरमद्य हाला विलास तनुते कृशानो ।
कथ नु कारीषकूपीटयोनेस्तुल्यास्तुषारांशुकरा भवन्ति ॥'

परकीया प्रोषितपतिका यथा—

'सद्य पाटलताभिया शशिमुखी गृह्णाति वीटीं न वा
श्रीखण्डैस्तनुते तनोर्वरतनु सा पाण्डुतानिह्नवम् ।
बाष्प मुञ्चति कर्णकेतकरज पातच्छलान्नेत्रयो-
रानन्दाभिनयेन गोपयति च द्रागुद्गत गद्गदम् ॥'

सामान्यवनिता प्रोषितपतिका यथा—

'दूरभ्यस्ताद्दग्वल्लभश्चेदिह स्यात्कि कि द्रव्य हा मया नार्जित स्यात् ।
स्मारं स्मारं बाष्पधारामुदारा हाहाकार वारनारी बभार ॥'

ननु 'प्रस्थानं वलयै' कृतम्' इत्यादि महाकविप्रयोगानुसारेण प्रवत्स्यत्पतिका नवमी नायिका भवितुमर्हतीति चेन्नैवम् । योजनशत योजनादिकमिवाल्पमुत्प्रेक्षित, विप्रलम्भजनकत्वेन सजातीयभेदमवगणय्य स्वतन्त्रेच्छेन महर्षिणा ऐक्यविवक्षणात् । तदुक्तम्—'प्रवत्स्यत्पतिकाप्यत्रैवान्तर्भवति तत्त्वत.' इति । किच प्रवासो नाम स्वावच्छिन्नदेशविभागोत्तरदेशसयोगानुकूल कर्म, नतूत्तरदेशसयोग एव । मार्गं गच्छत उत्तरदेशसंयोगाभावेऽपि प्रवासित्वानाकल्पनापत्तेः । तथा च

तादृशकर्मण. प्रवत्स्यत्यपि सत्वाद्युक्त एव प्रोषितेऽन्तर्भाव । वि
प्रवत्स्यत्पतिकाया पृथगवस्थाभेदस्वीकारे नायिकायाश्चतुश्चत्वारिंशद
कशतभेदापत्ति । नचेष्टापत्ति । अष्टाविंशत्यधिकशतभेदशसिन प्रा
लेखस्य वैफल्यापत्ते । अदोपि प्राचा सपातायातसाकर्यभेदादधिकभे
दर्शनात् मुग्धापरकीययोर्यथायथावस्थायोगेन न्यूनभेददर्शनाच्च । ए
प्रवत्स्यत्पतिकामवस्थान्तर वदतोऽष्टाविंशत्यधिकशतभेदाश्च शस
कस्यापि लेख परास्त । प्रवत्स्यत्पतिका यथा—

'गन्तु निश्चितचेतसि प्रियतमे नोऽजृम्भि नेत्राम्बुभि-
बालाया न समुच्छ्रित बहुतर वाच्य प्रपञ्चैरपि ।
दृष्ट्वा कातरया रयाद्धनयुतामाकाशवीथीमथो
वीक्ष्य प्राणसमान्तरा तु गमनव्यापारतो वारितम् ॥'

यथा वा—

'शृण्वञ्छृण्वन्कोकिलालापलीला पश्यन्पश्यन्किंशुकभ्रान्तभृङ्गान् ।
पञ्चप्राणैर्मामकीनै सुहृद्भि क्रीडन्भूयो नाथ याया विदेशम् ॥'

अहितेऽपि प्रेयसि हितकारिण्युत्तमा यथा—

'शोण नारचि लोचन न च मनागूचे कठोर वचो
याते मय्यरविन्दसुन्दरदृशा तल्पान्तिक सागसि ।
श्रीखण्डद्रवसेकशीतलतरश्चक्रे जलार्द्रो मरु-
त्स्रक्प्रान्तसुधासवर्णहसितै प्रेमावलक्षीकृत. ॥'

हिताहितकारिणि प्रियतमे हिताहितकारिणी मध्यमा यथा—

'पर्यङ्कपर्यन्तमुपेयुषि द्राक्प्राणेश्वरे सागसि शोणभाजः ।
मया पदान्तस्पृशि पुण्डरीकस्पर्धिष्णवोऽस्यन्दिषिरे दृगन्ता ॥'

हितकारिण्यपि प्रियतमे अहितकारिण्यधमा । एषैवाकारणकोपना चण्डीत्यभिधीयते । यथा—

'नान्या पश्यति यो हि चित्तकुमुदस्यानन्दसदोहदा
त्वामिन्दीवरसुन्दराक्षि मनुते पीयूषरश्मे कलाम् ।
तस्मिल्लोचनमार्गमागतवति प्रेयस्यनागस्यपि
व्यर्थं विद्रुमभङ्गभङ्गिसदृशा क्रूरे दृशा क्रुध्यसि ॥'

प्रत्येकमासा त्रयो भेदा ग्रन्थविस्तरभयान्नोदाहृता ग्रन्थान्तरादुन्नेया । आसा साहित्य सखी दूती चटी चेति । दास्यादीनामत्रैवान्तर्भाव । स्वय दूत्यास्तु नायिकात्वेन सहायत्वाभावात् वाग्विदग्धायामन्तर्भाव इत्यपरे । तत्र पार्श्वचारित्वे सति विश्वासकारिणी सखी । तस्याश्च मण्डनशिक्षोपालम्भपरिहासादीनि कर्माणि । मण्डन यथा—

'निसर्गनीलोत्पलकान्तिहारि विडम्बये कज्जलत किमक्षि ।
इत्थ सखीं मण्डनत पराचीं साचीकृतास्या सुमुखी न्यषिक्षत् ॥'

शिक्षा यथा—

'यासि विकर्तनसूनोस्तटभुवि वशीस्वन श्रोतुम् ।
किंतु सरन्ति सरंहो वनिताधरपानलोलुपा मधुपा' ॥'

उपालम्भो यथा—

'तव सुभग सहस्र सन्ति पङ्केरुहाक्ष्य
प्रणयतरलचेतास्त्व ततो नापराधः
स्मितसहचरतिर्यग्भ्रूविभङ्गप्रणाली
दिशति सहचरीणा पश्यता पङ्कजाक्ष्या. ॥'

परिहासो यथा—

'आर्यावर्तस्तव हृदि मुक्ताहार' स्थितोऽस्त्यय मुक्तौ ।
हिमविन्ध्यशैलयोरिव कुचयोरन्तः करेण वा कस्य ॥'

सख्या. परिहासवत्प्रियाया अपि परिहासो यथा—

'निजोरसि प्रेयसि सस्मितेऽस्मिन्हस्त पुरस्तान्वति पङ्कजाक्ष्या ।
संबद्धमुष्ठाथ तयापि नून सहासमङ्गुष्ठनटोऽभ्यनर्ति ॥'

प्रियापरिहासवत् प्रियस्यापि परिहास । स यथा—

'धन्येन चामीकरशङ्करोऽयमभ्यर्चित सुन्दरि किंशुकेन ।
इति स्वदत्तं नखलक्ष्म कान्ते स्तुवत्यसावानमिताननासीत् ॥'

दूत्यव्यापारपारङ्गमा दूती । साच पत्रहरत्वसदेशहरत्वनिसृष्टार्थत्वभ त्रिधा । निसृष्टार्थत्वलक्षणमुक्तं भरतेन—'स्त्रिय पुसोऽथ वा ज्ञात नुराग स्वमनीषया । साधयेत्कार्यशेष या निसृष्टार्थेति ता विदु तस्यास्तु विरहावस्थानिवेदन सघट्टनं चेति कर्म । उपालम्भोऽपि दू कर्मेत्येके । तस्य विरहावस्थाकथनेऽन्तर्भाव इत्यन्ये । तत्र वि यथा—

'त्वद्विश्लेषे मृगाङ्क पिकरजितकुहूभाषितैर्भीषयन्ती
मूर्छत्येवाब्जपत्रप्रतिभटनयना हन्त तेषा रुतेषु ।
कि ब्रूमोऽकाण्ड एव प्रलपति दयित प्राणनाथेति भूयो
जिह्वेति व्यस्तवाच. सुभग समुदिता ता तनुस्थामवस्थाम् ॥'

संघट्टनं यथा—

'क्रीडामपाकुरु तिरस्कुरु भीतिमारा-
दाराधये मनसिजं मदनालसाक्षि ।
कुञ्जोदरे दरचलन्मरुति प्रतीक्षा
दामोदरस्तव तनूदरि सतनोति ॥'

अथासामलंकारा. ।

'यौवने सत्त्वजाः स्त्रीणामलंकारा दशाष्ट च ।
भावो हासश्च हेला च त्रयस्तत्र शरीरजाः ॥

शोभा कान्तिश्च दीप्तिश्च माधुर्यं च प्रगल्भता।
औदार्यं धैर्यमित्येते सप्त भावा स्वभावजा ॥
लीलाविलासो विच्छित्तिर्विभ्रम किलकिञ्चितम्।
मोट्टायित कुट्टमित विव्वोको ललित तथा ॥
विहृत चेति विज्ञेया दश हावा शरीरजा ॥'

तल्लक्षणानि—
'निर्विकारात्मकात्सत्त्वाद्भावस्तत्राद्यविक्रिया।
आद्यविक्रियेषत्कटाक्षादि।
अल्पालाप स शृङ्गारो हावोऽक्षिभ्रूविकासकृत् ॥
भ्रूविकासकृदितिपदान्नातिविकार पूर्वस्मिन्निति सूचितम्।
'स एव हेलासु व्यक्त शृङ्गाररससूचक।'
स एव हाव एव। तत्र
'रूपयौवनलालित्यभोगाद्यैरङ्गभूषणम्।'
'अकुङ्कुमकेसर ललितमण्डन तन्भृणा-
मचन्दनमचन्द्रक हृदयशैत्यसदोहदम्।
वय किमपि मान्मथ विजयशस्त्रमत्यद्भुत
विना कनकमङ्गदं वरतनोस्तनौ जृम्भते ॥'
'शोभा प्रोक्ता सैव कान्तिर्मन्मथाप्यायितद्युति.'। मदनविस्तारिता द्युतिरित्यर्थ।

यथा—
'त्रिभुवनमानसहसी युवनयनचकोरपौर्णमासीयम्।
कस्य न वा कुसुमेषोर्नटशाला हरति मानस बाला ॥'
कान्तिरेवातिविस्तीर्णा दीप्तिरित्यभिधीयते। लावण्यस्यात्रैवान्त-

भाव । नच माधुर्यमप्यत्रैवान्तर्भवतीति वाच्यम् । प्राचा लेखेषु भि
तया परिगणितत्वात् । वस्तुतस्तु अल्पभेदाच्छोभादीप्तिकान्तिमाधुर
णामैक्यमेव ।—नामानुरोधाल्लिख्यते । दीप्ति यथा—

'परिपाक सुकृताना यूना चेतोवशीकरणमन्त्र ।
त्रिभुवननयनाकर्षणमस्या दीप्ति समुल्लसति ॥'

सर्वावस्थाविशेषेषु माधुर्य रमणीयता यथा—

'सा मण्डन विनैव स्रवति वरोरूर्वयस्य लावण्यम् ।
जातु सितापि सुधायास्तनोति कि वा रसोत्कर्षम् ॥'

निःसाध्वसत्व प्रागल्भ्य यथा—

'आलिङ्गनैरुरसिजप्रथिमादिभिर्द्राग्
भ्रूभङ्गभङ्गुरविलोचनवेल्लितैश्च ।
सस्मेरहासलपनैर्लपनैर्भुजिष्य-
मातन्वते हृदयवल्लभमिन्दुमुख्य ॥'

औदार्य विनयः । स यथा—

'न परुषाक्षरमुल्लपित पुनर्भ्रुकुटियुग्ममकारि न भङ्गुरम् ।
मयि कृतागसि केवलमेतया विनतया भुवि सदधिरे दृश ॥'

मुक्तात्मश्लाघना धैर्य मनोवृत्तिरचञ्चला । यथा—

'दहतु दहतु सद्य शर्वरीश शरीर
वितरतु रुजमारान्मानसे मीनकेतु ।
कथय कथमथाह हन्त तस्यानुरागा-
त्कुलमहह कलङ्कक्कान्तमेतत्करोमि ॥'

अथ हावाः । तत्र लीला—

'अङ्गैर्वेषैरलंकारै. प्रेमनिर्वचनैरपि ।
प्रीतिप्रयोजितैर्लीला प्रियस्यानुकृतिं विदु ॥'

प्रीतिप्रयोजितैरित्यनेन परिहासानुकरणे नातिव्याप्ति ।

यथा—

'वेणीबन्धकपर्दमौक्तिकलतास्वर्लोककल्लोलिनी
सिन्दूरस्फुटभालनेत्रहुतभुक्श्रीकण्ठभस्माश्चिता ।
पातु व्यालवती मृणालवलयैर्वैडूर्यकण्ठाङ्गद-
व्यावल्गद्रुचिनीलकण्ठसुषमा गौरी गिरीशाकृति ॥'

अथ विलास । तत्त्व चेष्टदर्शनसमानकाली[ने]न्द्रियविकारविशेषवत्त्वम् ।

तदुक्तम्—

यानस्थानासनादीना मुखनेत्रादिकर्मणाम् ।
विशेषेषु विकार स्यादिष्टसदर्शनादिना ॥'

यथा—

'सदसि सहचरीणामुल्लसत्पाणिवीणा
सकलरसधुरीणा गातुमारब्धुमैच्छत् ।
मयि गतवति तत्र प्रोल्लसत्पद्मपत्र-
प्रतिभटपटुनेत्रप्रेङ्खितान्याविरासन् ॥'

यथा वा—

'भाषणभूषणगमनैरनुकुरुते मे सखीषु सा याता ।
याति मयि तत्र तावद्बभूव तेष्वेव किमपि वैजात्यम् ॥'

अथ विच्छित्ति. तत्त्व स्वल्पीयसा भूषणेन शोभातिशयपोषकत्वम् ।

तदुक्तम्—

'स्तोकाप्याकल्परचना विच्छित्ति. कान्तिपोषकृत् ।' इति ।

यथा—

'सित धौत वासो वपुषि नयने कज्जलविधि-
नेवा वीटी वक्रे चरणयुगलेऽलक्तकरस ।
कपोले पत्राली वनहरिणपारिप्लवदृशा
न भूषा पोषाय स्मरणजनुष कि प्रभवति ॥'

अथ विभ्रम । तत्त्व व्युत्क्रमकल्पिताकल्पादिमत्त्वम् । तदुक्तम्—

'अस्थाने भूषणादीना विन्यासो विभ्रम स्मृत ।'

यथा—

'याते त्वय्यरविन्दसुन्दरदृशा भालेऽञ्जन श्रोत्रयो-
र्लाक्षारञ्जनमेणनाभिरचना बिम्बाधरे चारचि ।
काञ्ची किच गलेऽथ मौक्तिकलताहारो नितम्बे पदे
केयूरं कचधोरणीधिषणया बद्धश्च चेलाञ्चल ॥'

अथ किलकिञ्चितम् । तत्त्व भावास्कन्दितधर्मवत्त्वम् । न च भावसंकरेऽतिव्याप्ति', तत्र भावानामनैयत्यात् । प्रकृते तु 'क्रोधाश्रुमीतिहर्षादे' संकर किलिकिञ्चितम्' इत्यभिहितत्वान्नियम । अविशेषादनयो पर्यायतेत्यपि कश्चित् । क्रोधादिचतुष्टयवृत्तिहावत्वसाक्षाद्व्याप्यजातिमत्त्वमित्यवगति' । तथा च न दोषगन्धोऽपि । यथा—

'अरुणतरललोचन सुकेश्या. स्रवदुरुबाष्पपय प्रसन्नगण्डम् ।
अकलितविशदस्वभावहृद्य स्मरमधुर किमपि स्मरामि तस्याः ॥'

अथ मोट्टायितम् । तदुक्तम्—

'सद्भावभाविते चित्ते ललनस्य कथादिषु ।
मोट्टायितमिति प्राहु कर्णकण्डूयनादिकम् ॥'

यथा—

'तव सुभग गुणाना वर्णनाकर्णनाया
कलयति कमलाक्षी कर्णकण्डूयनानि ।
अथ कथमपि कुञ्चल्लोचन जृम्भमाणा
रचयति भुजवल्लीवेल्लितैस्तोरणानि ॥'

अथ कुट्टमितम् । तत्त्व च कामचेष्टादौ निषेधपूर्वकशिरःकम्पादि-शालित्वम् । तदुक्तम्—

'आनन्दान्त कुट्टमित कुप्येत्केशाधरग्रहे ।' इति ।

यथा—

'सकचग्रहमञ्चलोचनाया कुचकूले नखरं ददत्यभीष्टे ।
न न मेति रुजेव मन्दमन्द सशिर कम्पमुदीरित मुखेन ॥'

अथ विब्बोक' । तत्त्व च गर्वातिशयादवधीरिताभीष्टत्वम् । चण्ड-कोपेऽतिव्याप्तिवारणाय गर्वेति । तदुक्तम्—

विब्बोकस्त्वतिगर्वेण वस्तुनीष्टेऽप्यनादर ।'

यथा—

'अवलेपलेपलोलितलोचनवृत्तिश्चिराय मञ्चेत. ।
कृन्तत्यभीष्टवस्तुन्यवहेला कापि पद्मदृश. ॥'

अथ ललितम् । तत्त्वं च सौकुमार्यव्यञ्जकचेष्टावत्त्वम् । तदुक्तम्—

'सुकुमारतयाङ्गानां विन्यासो ललित स्मृतम् ॥'

यथा—

मनो यूनां मा भूद्दलितमिति पादान्तरचरं
किमु क्षोणीपृष्ठे रचयति पद कोमलतया ।
भुज मल्लीवल्लीकुसुमचयनेऽपि श्रमवशं
कुरङ्गाक्षी कण्ठप्रणयिनमभीष्टस्य कुरुते ॥'

अथ विहृतम् । तच्च चासदृशचेष्टावत्त्वम् । तदुक्तम्—

'वक्तव्यकालेऽनुक्तं यद्व्रीडया विहृतं हि तत् ।'

यथा—

'दूरायातेन मया वार्ता वार्तानुशासिनी पृष्टा ।
नाचष्ट किं तु विदधे जलप्लुते लोचने सुमुखी ॥'

यथावा—

'न वृणोषि सुरानमूञ्शिवादीन्न च दैत्यान्कतरस्तवास्ति चित्ते ।
गुरुणेति मुहुर्निरुध्य पृष्टं विहृतं सागरजन्मनोऽवतान्नः ॥'

एषां स्वातन्त्र्येणैव रसोपकारकत्वं न पारतन्त्र्येणेति वामनमतम् । तत्त्
वामनमेव । तथाहि । किं नाम स्वातन्त्र्यम् । रसप्रकृतिकत्वमुत व्यभि
चारित्वम् । नाद्य । तेषां स्थायिभावभूतायां रतावनन्तर्भावात् । किं
व्यभिचारित्वं रसान्तरसंचरणशालित्वम् । तच्चैषां शृङ्गारोपयोगितया
नुपपन्नम्, सामानाधिकरण्येन तदुपयोगित्वमिति परमार्थः । तच्च न
जातिविशेष इत्येके । जात्यभाव इत्यपरे । परे तु हावत्वभावत्वमख
ण्डोपाधिरित्यङ्गीचक्रुः । लीलादिवृत्तिसंयोगोपाधिधर्मवत्त्वमिति रहस्यम्
अथ विप्रलम्भे दशावस्था भवन्ति । नाश्चाभिलापचिन्तास्मृतिगु
णकीर्तनोद्वेगप्रलापोन्मादव्याधिजडतानिधनानि । तत्र सङ्गेच्छाभिला
पः । यथा—

'खञ्जनगञ्जननयना नयनैर्भूयश्च चर्करीति तव ।
नीराजनं शरीरे तथापि तस्याः मरीमरीति रतिः ॥'

दर्शनप्रकारकजिज्ञासा चिन्ता । यथा—

'गतागतैर्मेह मया प्रतोली सेव्या सुधासूतिसरोरुहाक्षी ।
सचन्द्रसारङ्गमदं प्रवाहं कुर्वीत वातायनवीक्षितेन ॥'

प्रियाचेष्टाबद्धसंस्कारजन्यं ज्ञानं स्मृतिः । यथा—

'एकेन पुष्पकबरीं कबरीं करेण
नीवीं श्लथां तदितरेण च धारयन्तीम् ।
वक्षोजसीम्नि नखरक्षतमीक्षमाणा
सीत्कारशोभिवदनां ललनां स्मरामि ॥'

चिरकालिकप्रियप्रशंसाप्रतिपादनं गुणकीर्तनम् । यथा—

'गुम्फः कार्तिककृत्तिकापरिवृढस्यन्दत्सुधासंनिभो
वाचां किंच मिलन्मिलिन्दपटलीहासक्षमे चक्षुषी ।
सा वैसारिणकेतनस्य विलसल्लीलाविलासालयो
जात्यस्वर्णसुवर्णकान्तिरतुलन्यासास्ति तस्यास्तनुः ॥'

विरहकालीना हेयताबुद्धिरुद्वेगः । यथा—

'सिक्ता मुहुश्चन्दनवारिणा द्रागान्दोलिता धीरतरं जलार्द्रा ।
शय्यादलानामपि कन्दलीनां तापाय हा पातकमिन्दुमुख्याः ॥'

मनोविकृतिजन्यप्रियाश्रयकर्तव्यव्यवहारः प्रलापः । यथा—

'किं वदिष्यति मामिन्दीवरसुन्दरलोचना ।
किं करिष्यति कुन्दाग्रसुदती दर्शनान्नु मे ॥'

विरहकालीनमनोवृत्तिजन्यप्रियाश्रितवितथव्यापार उन्मादः । स च कायिको वाचनिकश्चेति द्विविधः । आद्यो यथा—

'आशासु कोऽपि तरुणो भ्रमवीक्षितायाः
कृत्वा सरोरुहदृशो मुहुरङ्कपालीम् ।
समार्जयच्चालिककोमलघर्मबिन्दू-
नुत्कण्टकः कलयति स्म मनोजलीलाम् ॥'

द्वितीयो यथा—

शीतांशो वदनद्युतिं वरतनोस्त्व हर्तुमाकाङ्क्षसे
त्व पारीन्द्र विलग्नकान्तिपटलीमेण त्वमक्ष्णो श्रियम् ।
बद्धो वाञ्जलिरेष पेशलमिद नैवास्ति युष्मादृशा
तद्यूयं व्रजत प्रयात विषय नो मार्गणाना मम ॥'

विरहजनितशरीरतान्तिर्व्याधि । यथा—

'आविस्तनोति सुतनोस्तनुतानवानि
व्याधिर्दिशत्यविरत विषमामवस्थाम् ।
नो तादृशानि दुरितानि पुराकृतानि
धन्वी पुर सरति यत्कुसुमायुधोपि ॥'

अपिच—

'नापैति या नागरचित्रपन्था (?) गुडूचिकाक्षौद्रभवौषधेन ।
नासत्यतामेत्य नवीनयोगैर्हरे हराम्भोजदृशस्त्वमार्तिम् ॥'

विरहजन्यकायचेष्टाविरहो जडता । यथा—

'यादव यादव किं वा ब्रूमः सुदृशो बतावस्थाम् ।
उच्चरिते तव नामनि जीवति सुदतीतिजानीम. ॥'

निधनस्य विरहादमङ्गलत्वाच्च न तद्वर्ण्यम् । आलम्बनविभावानुक्त्वा प्रसङ्गादुद्दीपनविभावा निरूप्यन्ते । ये रसमुद्दीप्य विभावयन्ति त उद्दीपनविभावा । तेषा च रस प्रत्युद्दीपनत्वेन कारणत्वम् । ते च ऋतुचन्द्रमलयानिलाद्या वेद्या ।

ऋतुषु वसन्तो यथा—

'गुञ्जद्द्विरेफमधुरे कलकण्ठकण्ठ-
पीयूषपानचतुरे कुसुमाकरेऽस्मिन् ।

खेलत्यय युवजनेषु नितान्तरक्तो
मन्द मृगाक्षि मृगया मुदितो मनोभू ॥'

ग्रीष्मो यथा—

'शिरीषससर्गसुगन्धिशीतसमीरणेऽस्मिन्सुभगावगाहे ।
सिते पटीरे इव पङ्किलाङ्के पयोधरे पद्मदृशा मनोभू ॥'

वर्षा यथा—

'सौदामिनीकनकदामविभूषिताङ्गी
कादम्बिनी गजघटेव मनोजराज ।
आसारपातविशदीकृतदानपूरा-
न्न······· कस्य मनसो मुदमादधाति ॥'

शरद्यथा—

'यात सज्जनचित्तवद्विमलतामम्भ प्रसन्न नभ.
कालुष्य गुरुशिक्षयेव न मनागम्भोधरा संदधु ।
चेतासीव सरांसि हसललितान्यासन्भृशं योगिना
जातं कि विशद न वेति विशति स्त्रीणा मनो मन्मथः ॥'

हेमन्तो यथा—

'ह्रसति दिवसो मानै· साक सरोरुहचक्षुषा
व्रजति रजनी वृद्धिं प्रेमप्रपञ्चरसै· सह ।
भवति च रुचि सार्धं चित्ते चकोरचमूचयै
स्वपिति तरुणैश्चेतोजन्मा सम कुचभूमिषु ॥'

शिशिरो यथा—

'व्रणयन्नधरं प्रकम्पयंस्तनुमङ्गं च सृजन्सकण्टकम् ।
असहन्कुचपत्रवल्लरीं शिशिरः पद्मदृशां प्रियागमः ॥'

चन्द्रो यथा—

'प्राचीभालविशेषकं सुचषकं दिक्सुन्दरीणामिदं
क्रीडाकन्दुकमिन्दुलोकसुदृशां कास्मीरपङ्काङ्कितम् ।
मानोन्मूलनकार्मणं रतिपतेः कालार्भकक्रीडनं
यामिन्याः करभोरु पश्य पुरतः सौभाग्यमुज्जृम्भते ॥'

मलयानिलो यथा—

'भृङ्गश्रेणीकृपाणीसरसिरुहवनीधूलिभिर्धूसराङ्गः
पम्पासंपातकम्पस्खलितगतिरलं माधवीमल्लिकासु ।
मन्दं मन्दं विसर्पन्मलयगिरिदरीगह्वरेभ्यो दुकूलं
कर्षन्कर्णाटकान्ताकुचकलशगतं वाति मत्तः समीरः ॥'

अनुभावा व्यभिचारिभावाश्च ग्रन्थान्तरेषूक्ताः । इह ग्रन्थगौरवा[न्न]
लिखिताः ।

इति श्रीमत्कवित्कुलतिलकनरहरिविरकुलोत्तंसश्रीसामराजदीक्षित-
विरचिता शृङ्गारामृतलहरी समाप्ता ।